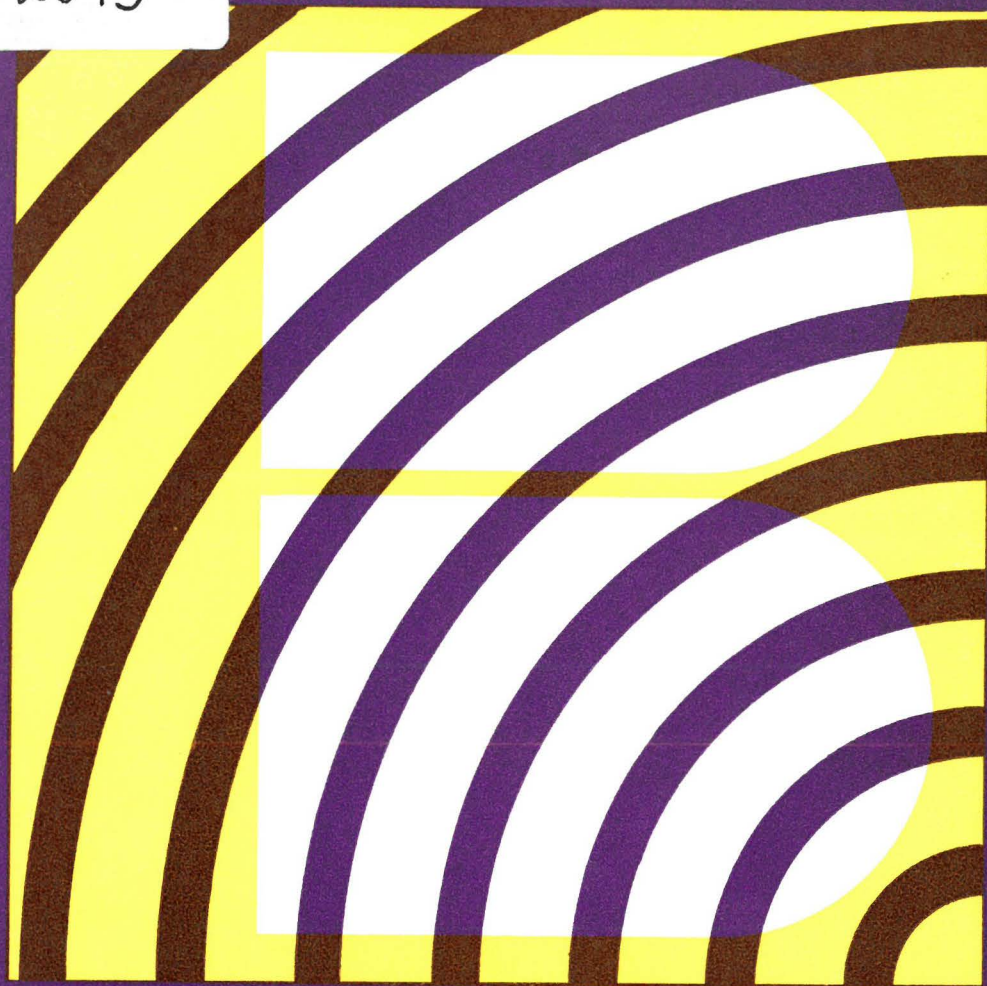

D2643

BOREC

10
OKTOBER 1978

BOREC, YU ISSN 0006-7725

Revija za zgodovino NOB in ohranjanje revolucionarnih tradicij

Ustanovitelj revije: Republiški odbor Zveze borcev Slovenije

Izdajatelj: Založba Borec

Urejuje uredniški svet: Lado Ambrožič ml., France Filipič, dr. Tone Ferenc, Ivan Križnar, Radko Polič, predsednik, dr. Miro Stiplovšek, nam. predsednika, France Sušteršič in Zima Vrščaj

Glavni in odgovorni urednik: Črtomir Šinkovec

Uredništvo sprejema sodelavce in bralce vsak dan od 9. do 12. ure

Rokopise pošljite na naslov: Uredništvo »Borca«, Ljubljana 61000, Miklošičeva 28/I

Poštni predal 203, telefon: n. c. 320-477, interna: 34

Nenaročenih rokopisov in fotografij ne vračamo

Revija Borec izhaja ob finančni pomoči Kulturne skupnosti Slovenije

Vsebina

- 513 **Dr. Teodor Tominšek:** Z vlakom iz Ljubljane med partizane
- 521 **Ljubivoje Ršumović:** Velika šolska ura
- 522 **Ljubivoje Ršumović:** Imajo železne glave
- 523 **France Kos:** Koroška v narodnoosvobodilnem boju
- 537 **Niko Goršič:** Madrid julij te je iznenadil
- 537 **Popravek**
- 538 **Peter Hribar:** Arabska modrost
- 539 **Janez Kramar:** Prezgodnje konsekvence
- 557 **Emil Cesar:** »Knjiga drugova« in Slovenci
- 568 **Matevž Hace:** Partizanski dopust

Književnost — ocene

- 572 **Dušan Željeznov:** TIGR v letu 1940
- 573 **Dušan Željeznov:** Churchillova zasebna vojna
- 574 **Andrej Vovko:** Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji spomladi 1940
- 575 **Črtomir Šinkovec:** Marc Hillel: Arhivi upanja
- 575 **Črtomir Šinkovec:** Vodnik po partizanskih poteh

Bibliografija

- 576 **V oceno smo prejeli**

Revija »Borec« je bila z ukazom predsednika republike Josipa Broza-Tita odlikovana ob petindvajsetletnici izhajanja z redom zaslug za narod s srebrnimi žarki

Naročila in reklamacije pošljite na naslov: Založba Borec — za revijo »Borec«, Ljubljana, Miklošičeva 28/I., telefon 320-477, poštni predal 203, ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 50101-603-45772, naročniki v tujini pa na račun pri Ljubljanski banki v Ljubljani 50100-620-107-32040-000-457. Celotna naročnina znaša 100 dinarjev, polletna 50 dinarjev. Za inozemstvo 140 dinarjev. Posamezna številka 10 dinarjev. Tisk: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani

Dr. Teodor Tominšek

Z vlakom iz Ljubljane med partizane

Pisec tega sestavka major dr. Teodor Tominšek, načelnik sodnega oddelka Gl. štaba NOV in POS jeseni 1944

Bilo je 10. septembra 1943, ko je opoldanski potniški vlak počasi sopihal iz Ljubljane na Dolenjsko. Vlak je bil skoraj polno zaseden s potniki, kar je bilo zelo čudno za takratni vojni čas. Fašistična Italija je ravnokar kapitulirala, nacistična nemška vojska in drugi nacistični organi so prevzemali oblast v okupirani Ljubljani in okolici. Kljub temu nevarnemu položaju se je toliko ljudi vozilo na deželo, nemška straža na ljubljanskem kolodvoru jih ni ovirala, vlak je odpeljal točno ob dolo-

Jernej Stante, major, je bil tožilec na izrednem kočevskem procesu

čenem času in normalno vozil. Potniki so se zavedali negotovosti, bili so nezaupljivi in rezervirani do sopotnikov, znanci, kakor da se niso nikoli videli, vsak je skušal biti čimbolj neopazen. Ozračje je bilo napeto in mučno.

Približno tako je bilo tudi počutje nas štirih potnikov, ki smo sedeli skupaj v enem od odprtih kupejev v napetem pričakovanju, kako nam bo usoda naklonjena. Vsi štirje smo imeli napotilo tovarišice Vlaste (Mire Tomšič sedaj poročene Svetina), da se javimo našemu vodstvu na osvobojenem ozemlju za delo na področju pravosodja. Od poprej sem poznal dr. Antona Kržišnika (prej sodnika Upravnega sodišča v Celju), ki je za menoj (ko so me fašisti zaprli) prevzel vodstvo OF na pravosodnih ustanovah v Ljubljani, in takratnega sodniškega pripravnika dr. Boža Kobeta, s katerim sva bila pred odhodom v partizane zaradi dela za OF več mesecev skupaj zaprta v Šempeterski vojašnici v Ljubljani. Tretjega sopotnika, Jerneja Stanteta, (bivšega odvetnika v Celju) do takrat osebno nisem poznal, vedel sem zanj po pripovedovanju tovarišice Vlaste, in me je z njim seznanil tov. Kržišnik v vlaku. Vlasta, ki je ilegalno stanovala pri meni v Šiški in ki je organizirala naš odhod, mi je povedala našo nalogo: vključitev v partizansko sodstvo. Vsi smo imeli ponarejeno (zelo spretno!) italijansko propustnico »Lascia passare« na svoje pravo ime. Oblečeni smo bili turistično, z nahrbtniki, za vsak primer smo imeli izmišljeni izgovor, da gremo na deželo po živila. Vendar tega izgovora, niti legitimacije, niti vozovnice praktično nismo uporabili, ker nas nihče ni zanj vprašal. Vozili smo se namreč neovirano na osvobojeno ozemlje!

Do železniške postaje Stična (sedaj Ivančna gorica) ni bilo nič posebnega. Na tej postaji smo na peronu zagledali nekaj uniformiranih belogardistov, ki so pozorno opazovali naš vlak, vendar so ga neovirano pustili naprej. Tako smo se pripeljali do Radohove vasi. Ko je vlak privozil na postajo, je naenkrat nastalo navdu-

Osvobojeno Novo mesto so Nemci dvakrat bombardirali. Pogled na Ljubljansko ulico po prvem bombardiranju 14. septembra 1943

šeno vpitje: »Partizani, partizani!« Ves vlak je oživel, navdušeno pozdravljal partizane v uniformah, ki smo jih prvič videli in ki so nam veselo odzdravljali. Tako se je pokazalo, da je bil to prvi »partizanski vlak«, vlak pripadnikov OF, ki so se prostovoljno odločili, da gredo iz Ljubljane v partizane.

Pozdravljanje s partizani je bilo kratko. Naročeno nam je bilo naj ostanemo v vlaku. Med tem so partizani odklopili lokomotivo našega vlaka, jo obrnili v smeri proti Ljubljani ter se naglo odpeljali. Vrnili so se prav hitro, morda čez slabo uro, in sporočili, da so likvidirali belogardistično postojanko v Stični. Bili smo presenečeni in navdušeni. Nato je vlak nadaljeval vožnjo in kmalu smo bili v Trebnjem. Pripeljali smo se v pravo osvobojeno ozemlje. V Trebnjem je bil najživahnejši vrvež. Poleg uniformiranih partizanov je bilo polno civilistov, prostovoljcev, ki so iz vseh strani prihajali sem, da se vključijo v partizansko vojsko oz. v drugo delo za OF. »Rekrutiranje« t.i. identificiranje, sortiranje in uvrščanje prostovoljcev v partizanske enote oziroma za drugo delo so opravljali uniformirani partizani. Imeli so lahko delo, ker je vsepovsod vladalo veliko navdušenje in želja po vključitvi v slavno partizansko vojsko ali drugo aktivno delo, ki si ga zdaj lahko opravljal v svobodi, javno in odkrito. Videli smo tam že več postrojenih čet sestavljenih iz prostovoljcev, ki jih je vodil uniformiran partizan, iz ostalih prostovoljcev so enote šele ustanavljali.

Tudi naš vlak je takoj prišel na vrsto. Prijazen partizan je zapisoval naše osebne podatke in odrejal, v katero enoto je kdo dodeljen. Ko smo pa mi štirje in še nekateri drugi pokazali napotnico tovarišice Vlaste, nas je partizan izločil rekoč, da se moramo javiti na komandi v Novem mestu, kjer nas čaka nadaljnje navodilo. Dodelil nam je vodjo in lojtrski voz za tiste, ki težje hodijo, in našo prtljago. Naročil nam je tudi, da naj potujemo čimbolj v tišini, ker ozemlje še ni bilo povsem

očiščeno belo- oziroma plavogardistov. Koliko nas je bilo v tej skupini in kdo je bil v njej poleg nas štirih, tega se več ne spominjam. Potovali smo po glavni cesti, v temi, ob lepem vremenu, nekateri na vozu, nekateri peš neovirano do Novega mesta. Bilo je prav prijetno in nekam romantično potovanje, polno najlepših pričakovanj in želja, polno navdušenja in idealizma.

V Novem mestu je bilo povsod živahno kakor v panju. Vse mesto je bilo v zastavah in okrašeno z zelenjem in cvetjem, polno uniformiranih in civilistov, po večini že oboroženih (pretežno so Italijanom odvzeli orožje) nekateri v lepi vojaški uniformi in obutvi (Italijanom zaplenjen material), povsod je bilo polno najrazličnejšega materiala iz italijanskih magazinov (oblačil, obutve, orožja, hrane, pijače itd.), po ulicah je bil intenziven promet z najrazličnejšimi vozili, večinoma vojaškimi kamioni, oseb. avtomobili, kolesi; trgovine in drugi lokali so bili polni ljudi, povsod vrvenje in veselo razpoloženje, ki je prevzelo tudi nas. Javili smo se na komandi mesta, nato poiskali pri znancih prenočišče, sklepali nova poznanstva ter čakajoč na nadaljnja navodila preživeli še par dni v mestu. Opazili smo, da so naši na veliko odvažali vojaški material, orožje, oblačila, hrano itd. iz mesta v razna skrivališča »bunkerje« in tudi sicer vse pripravljali za evakuacijo, ker je »visela v zraku« nemška ofenziva.

Prvi »pozdrav« v realizaciji tega predvidevanja je bil bombni napad na mesto menda 13. ali 14. septembra opoldne. Takrat smo se nahajali vsi štirje in še polno drugih v gostilni Koklič in čakali na obed. Midva s Stanetom sva prinesla s seboj vsak po 2 pečena piščanca, ki nama ju je podarila Recljeva mama (pri Recljevih sva tudi prenočevala), na mizi pred nami je stal štefan vina in košara s kruhom, vsak-čas bi nam morali prinesiti juho. Bili smo lačni in Stante (v nadaljnjem ga bom imenoval po njegovem udomačenim imenom »Jernač«) je v svoji hudomušno-šaljivi nagajivosti razgrnil pred tovarišijo zapeljivo dišeče pečene piščance (namenjeni so bili, da jih skupno zaužijemo), z rokami odtrgal eno bedro in vanj ugriznil. V tem trenutku je na ulici pred gostilno nastal preplah, ljudje so v strahu bežali na vse strani in kričali. Zaslišali smo brnenje aeroplana in značilno tuljenje oz. zavijanje padajoče bombe.

Tudi mi vsi smo bili v trenutku na nogah, pograbili smo svoje stvari (nahrbtnike) in rinili proti izhodu gostilne. Nenadoma je močno zabobnelo, vse okoli nas se je streslo, nastala je popolna tema, čeprav je bil takrat najlepši sončni dan. V nos mi je zaudarjal prah, dim in žveplen smrad, začelo nas je dušiti. Najprej sem se potipal in ugotovil, da nisem ranjen, nato pa sem si hitro nastavil žepni robec na nos in usta zaradi lažjega dihanja. Nekaj podobnega so naredili tudi ostali. Vsi smo bili tesno stisnjeni drug ob drugega in lovili sapo.

Slišal se je ženski jok, možke kletvice in obupni klici. Nek ženski glas je zavpil »odprite okna, dušim se!« Tov. dr. Božo Kobe se je prvi znašel, se dotipal do gostilniškega okna in ga odprl. Imeli smo občutek, da sedaj nekoliko lažje dihamo, in naša gruča je počasi rinila naprej proti dvorišni strani. Sedaj že pokojna tovarišica Marija Drnovškova je zavpila, da je izgubila en čevelj, vendar jo je gneča porinila naprej. Na naše veliko začudenje smo se naenkrat znašli na dvorišču, čeprav je bil baje poprej vmes zid. Očitno ga je bomba porušila in tako smo prek ruševin nemoteno prišli na cesto.

Tam se je že pomalem svetlikalo. Videli so se obrisi hiš. Sredi ceste je ležal konj, ki mu je kri visoko in z debelim šumečim curkom brizgala iz telesa. Komaj smo naredili par korakov, ko se je spet zaslišal značilni žvižg in padajoče bombe. Brez pomisleka smo skočili pod najbližje zidovje razpokane hiše. Imeli smo spet srečo! Če bi bomba padla nekoliko bližje hiše, bi se ta nedvomno porušila in nas zasula.

Zaplenjena italijanska oklopna vozila na Glavnem trgu v Novem mestu

Tako je pa padla ena bomba pri takratni žandarmerijski postaji, druga pa blizu cerkve na vrhu.

S tem je bilo bombardiranja konec. Prah se je hitro razgubil in spet je posijalo sonce. Zdaj smo opazili, da smo vsi popolnoma zaprašeni. Prašna niso bila samo naša oblačila, temveč smo imeli tudi polno prahu v laseh, na rokah, na obrazu, na očeh, v nosu in ušesih; grlo je bilo skoraj zamašeno, pljuča so hropela. Vsi po vrsti smo krepko pljuvali in izpljuvali sivo, slinasto brozgo. Bili pa smo nadvse srečni, da smo se tako lepo izmazali iz več kot nevarne situacije. Do tega spoznanja smo prišli šele sedaj, ko smo si ogledali razdejanje okoli nas. Bomba je padla na dvorišče za Kokličevo gostilno. Pri padcu je oplazila dvoriščno hišo ter ubila ženo in hčerko takratnega aktivnega polkovnika Petra Kilerja, ki sta tam stanovali. Na gostilniški hiši je bil — koliko se prav spominjam — nekoliko porušen zid na dvoriščno stran, sicer pa je bilo na stavbi precej razpok, odpadel je omet in popokale so šipe. Iz stavbe se je še vedno močno kadilo (prah) in smrdelo po žveplu.

Pri tem ogledovanju smo se nenadoma od srca zasmeli, ko smo videli, da so bila okna iz gostilniške sobe na cesto brez šip. To je pomenilo, da je tov. Kobe hitel odpirati okna zaradi svežega zraka brez potrebe, razen če upoštevamo ugoden psihološki učinek, ki je brezdvomno bil koristen, kar sem sam dobro občutil.

Istočasno je dr. Kržišnik opazil, da je pustil v gostilni svoj nahrbtnik z vso opremo. Zdaj se je dr. Kobe takoj ponudil, da bo šel po nahrbtnik. Kljub nevarnosti, da se utegne hiša porušiti, je zlezel skozi okno v gostilniško sobo in se zmagoslavno kmalu vrnil z nahrbtnikom, pa še pogrešani čevlji tovarišice Drnovškeve je prinesel s seboj.

Za šalo je pripomnil, da vina in piščancev ni prinesel, ker se je »štefan« ob udarcu bombe prevrnil, pečenko na mizi pa je zasul omet in prah s stropa.

Srečni in ponosni nad tako srečno in »junaško« prestanim »ognjenim krstom« smo se napotili na Glavni trg. Na povabilo tov. Kobeta smo se ustavili pri njegovih sorodnikih, ki so imeli tam trgovino. Povabili so nas v kletne prostore, kamor so se zatekli zaradi bombardiranja ter se tolažili z žgano pijačo. Tudi nam so jo ponudili in še nikoli nam ni tako dobro storila. Še danes sem Kobetom hvaležen za topel sprejem in okrepčilo. Toda, nismo se še ogreli, ko je pritekel sel s sporočilom, da je pri gornji cerkvi zasuta stanovanjska hiša in da je nujno potrebna pomoč za reševanje zasutih ljudi. Poleg drugih smo se iz naše skupine takoj odzvali Božo Kobe, Jernač in jaz in hiteli navkreber na pomoč (tov. Kržišnik je tudi hotel z nami, vendar smo mu branili glede na njegova leta — takrat je bil stal 53 let — (in slabše fizične kondicije). Od žalostnih prizorov pri reševanju iz ruševin imam še danes pred sabo žive slike okoli 11 let starega dečka, ki smo ga mrtvega (zaradi zastrupitve) potegnili skozi odprtino v strehi in ki ga kljub poskusom umetnega dihanja nismo mogli oživeti.

Nismo še končali reševalnih del, ko se je spet pojavil sovražni avion. V naglici smo bežali pod okrilje cerkve. Avion je samo nekaj časa krožil nad mestom in ni odvrget bombe. Očitno je opazoval posledice bombardiranja. Ti so dosegli nasprotni učinek od nameravanega. Ogorčenje in odločnost prebivalstva, da obračuna z zločinskim sovražnikom in domačimi izdajalci, se je samo še znatno povečala. To smo lahko slišali in opazovali na vsakem koraku. Saj je bilo očitno vsakomur, da je sovražnik bombardiral kraje, ki mu jih je izdajalska duša navedla kot shajališče pripadnikov NOB (pri Kokliču, poleg žandarmerije), in da se pri tem ni oziral, da gre za nezavarovano mesto in ubijanje nedolžnega prebivalstva!

Po bombardiranju smo se dr. Kržišnik, Jernač in jaz nastanili na povabilo tovarišice Marije Drnovškove na domu njenih staršev na Kamnu t. j. na drugem (desnem) bregu Krke. (Tov. Kobe je stanoval pri svojem sorodniku — trgovcu in se sedaj ne spomnim več, kako je šel naprej v partizane). Tam smo, mislim že naslednjega dne, dobili mi trije sporočilo, da se moramo oglasiti v glavnem štabu in da bo po nas prišel nekdo z avtomobilom. Res smo ga pričakovali nekje izven mesta (ne spominjam se več, kje). In sicer je prišel po nas osebno zelo simpatičen, skromen in izredno ljubezniv tovariš, ki se je predstavil kot »Rudi« in ki je sam šofiral. Kmalu smo izvedeli, da je to osebno Viktor Avbelj, takrat pomočnik polit. komisarja glavnega štaba NOV in POS! Odpeljal nas je naravnost v grad Soteska (takrat še popolnoma ohranjen), kjer je bil sedež Glavnega štaba. V gradu je bilo vrvenje kakor v čebelnjaku. Polno uniformiranih, napoluniformiranih in neuniformiranih mož in mladeničev, tudi precej žensk, vsepovsod polno orožja in drugega vojaškega materiala, polne zaloge jedače in najraznovrstnejše pijače, vse v nape-tem, neprestanem gibanju, prihajanju in odhajanju, prinašanju in odnašanju. Skratka, bilo je vsega dovolj, skoraj preveč, živahno tovariško vzdušje, postrežen si bil, ali pa si si postregel sam, s čimer si hotel. Vendar je tudi vsak novodošel kaj kmalu dobil svojo zadolžitev, ki se je je moral temeljito lotiti. Takoj smo začutili, da vlada vsemu temu vrvenju čvrsta roka, ki ima pred seboj jasen cilj in smotrno razporeja vsakemu njegovo delo. Vsi smo se ga radi in z vso odgovornostjo oprijeli.

Nas je v Soteski pričakal Zoran Polič »Marko«, ki je kot načelnik sodnega oddelka oz. »Oddelka za sodstvo pri Glav. štabu NOV in POS« kot se je ta oddelek uradno imenoval, imel nalogo, da organizacijsko utrdi in kadrovske okrepi oddelek. Seznanili smo se tudi s političnim komisarjem Glav. štaba Borisom Kraigherjem »Janezom«. Oba sta na kratko omenila naloge, ki nas čakajo. Prvo noč smo prenočili v Soteski, na pravih grofovskih blazinah, hranili pa iz imenitne kuhinje, ki jo

Po kapitulaciji Italije se je GŠ NOV IN POS preselil v grad Sotesko pri Novem mestu. Na dvorišču tega gradu vidimo komandanta, narodnega heroja Franca Rozmana-Staneta

je vodila bivša grofovska kuharica. Tudi sicer smo se založili z vsemi dobrotami, ki so nam bile na razpolago.

Naslednjega dne smo krenili po cesti ob levem bregu Krke precej strmo navzgor ter približno čez slabo uro hoda na mestu, kjer dela Krka koleno ob pobočju Roga, zavili na levo po kolovozu ter čez kakih 20 minut prišli v vas Zgornji Kot, ki je bila določena kot naše bivališče in delovišče. Nastanili smo se v eni od večjih kmečkih hiš, kjer so nam še dokaj prijazno dali na razpolago veliko kmečko sobo in souporabo kuhinje, ter deloma v eni večji sobi v sosednji kmečki hiši. Poleg tega smo še zasedli nekoliko oddaljen od hiše samostojno stoječ skedenj oz. senik, ki je bil dobro grajen in imel pri tleh dovolj obširen prostor za naše namene. V njem smo namreč imeli pomembnejše sestanke in tu smo opravljali v glavnem vse delo oddelka, ki je moralo ostati tajno. Tudi ni smel nihče vedeti za naš oddelek. Mislim, da nam je uspelo ohraniti popolno konspiracijo tudi napram prebivalcem Zgornjega Kota.

Tako smo se v Zgornjem Kotu zbrali vsi, ki smo bili odrejeni na delo v sodni oddelek. Pred nami sta delala na tem področju že Zoran Polič, ki je bil ob ustanovitvi tega oddelka 5. 8. 1943 imenovan za njegovega načelnika (on je tudi koncipiral odlok Glavnega štaba o formiranju sodnega oddelka in prvi pravilnik o njegovi organizaciji in poslovanju z istega dne) ter Marijan Simčič, ki ga je Zoran Polič pritegnil iz operativne enote v ta oddelek. Oba sta bila diplomirana pravnika, ki sta že od poprej bila v partizanih. Vsi ostali smo bili kot partizani novinci — vsaj mi Ljubljanci — (imeli pa smo za sabo trdo šolo aktivističnega dela).

Dr. Anton Kržišnik-Križ, prvi predsednik višjega vojaškega sodišča pri Glavnem štabu NOV in POS, predsednik izrednega sodišča v Kočevju, pozneje minister za socialno politiko pri zvezni vladi v Beogradu

Zoran Polič nas je razporedil takole: mene je določil za svojega prvega pomočnika (pred vojno, ko sem bil sodnik na okraj. sodišču v Ljubljani, je bil Polič nekaj časa moj pripravnik), Jožeta Šegedina »Juša« (s katerim sva se poznala iz ileg. dela v matičnem odboru OF na ljubljanskih sodiščih in ki je prišel na osvobojeno ozemlje po drugi poti) za drugega pomočnika ter Kržišnika za predsednika, Jernača in Simčiča pa za člana novoustanovljenega Višjega vojnega sodišča pri Glavnem štabu NOV in POS.

Poleg nas je bil za stalno dodeljen sodnemu oddelku še dr. Jože Globevnik (do takrat odvetnik v Novem mestu in znan odličen pravnik) ter sodni uradnik iz Ljubljane Jože Hribar »Sambo«, ki je bil določen za vodjo administracije oddelka. Administrativno delo so opravljale tovarišice: Lija Štrebel (sedaj poročena Globevnik), Nuška Gerbec (sedaj poročena Hočevnar — vdova) in sedaj že pokojna Marija Drnovšek. Vse tri tovarišice so tudi skrbele za gospodinjstvo, od katerega imam še danes najlepši spomin na odlično kuhinjo.

Glede našega dela, ki smo se ga takoj lotili z vso vnemo, omenjam na kratko: izdelava pravilnikov in drugih predpisov o sodstvu, organizacija in usmerjanje dela sodišč pri posameznih vojaških enotah ter instančno odločanje višjega vojnega sodišča. Dela je bilo ogromno zlasti proti koncu septembra oz. začetku oktobra, ko so se začele organizacijske priprave za znani kočevski proces, ki je polno zaposlil Kržišnika, Staneta in mene.

Tako smo se v kratkem vživeli v partizansko življenje.

Ljubivoje Ršumović

Velika šolska ura

*(napisano v spomin otrokom, ki so jih Nemci ustrelili
v Kragujevcu 21. oktobra 1941)*

*Od šolske ure te se v večnost gre
Glavo pokonci
Predragi moji
Mislite drzne misli
Glejte s smelimi očmi
Smrti ni*

*Na križpotjih je mrzlo
Mnogo vetrov zavija
Izberite smer
Izberite veter
Pogum naj vas varuje
Predragi moji*

*Če vas pokličem OTROCI
Se bodo ljudje razjezili
Ker ste ljudje bolj od ljudi
Otroci moji*

*Velika je modrost življenja
A vi ste tako majhni
Tako ste nebogljeni
In nepripravljeni za tolike pasti*

*A pred votlimi cevmi
Ko niste zadrhteli
Se je modrost vsega sveta
Pred vaše noge zgrnila
Ponosni moji*

*Niste se sveta nagledali
Niste se naveselili
Nihče vas ni povprašal
Kaj upate kaj si želite
Ubijalcu se mudi
Vaše mladosti se boji
Pomladili boste žalost
Olepšali tišino
Zgodovina vam bo zapisala
Odlično iz vedenja
Zbogom
Predragi moji*

Ljubivoje Ršumović

Imajo železne glave

*Imajo železne glave
Nosijo strojnice pripravljene
Blokirajo
Pretresajo duše
Ne spoštujejo ne cerkve ne šole
Nekoga iščejo da bi ga ubili
Patroljirajo
Zažgo hišo in pobegnejo
Jedo iz konzerv
Ne pojejo
Padajo z neba
Zeleni so
Smejejo se ko ljudje jokajo
Imajo havbice
Ljudi love po hostah
Psi vodijo pse
Krohotajo se
Hvalijo se koga so ubili
Kdo so odkje so*

Prevedla Kristina Brenkova

LJUBIVOJE RŠUMOVIC

piše pesmi, radijske igre, televizijske drame, gledališke igre, filmske scenarije in napisal je tudi osem knjig pesmi in pripovedi za otroke. Med zanjimi so največkrat ponatisnili knjige *Ma šta mi reče* in *DOMOVINA SE BRANI LEPOTOM*.

Nāše pesmi so prevedene iz zadnje imenovane knjige, pesmi so vse posvečene šolarjem, ki so jih leta 1941 nemški okupatorji ustrelili v Kragujevcu.

Ljubivoje Ršumović je doma iz Ljubiša na Zlatiboru, kjer se je rodil leta 1939. Sam pravi, da je osnovno šolo končal v Murtenici z volkovi in lisicami... (Murtenica je velik borov gozd v Ljubišu.) Živi v Beogradu, kjer je urednik na Televiziji in je ustvaril že številne televizijske reportaže iz domovine in tujine. Objavljamo dve pesmi iz ciklusa, ki ga je prevedla Kristina Brenkova.

France Kos

Koroška v narodnoosvobodilnem boju

Zemljica sveta, zemljica naša,
zemlja Koroška ...

PRVA AVSTRIJSKA REPUBLIKA. Zlepa ni mogoče najti pokrajine, kjer bi bila narodna nestrpnost kakega večinskega naroda tako razvita kakor je v avstrijski deželi Koroški. Nikjer ni kaka narodna manjšina izpostavljena takemu nasilju, izigravanju in pritisku, kakor je slovenska na Koroškem. Slovenska manjšina se na tem ozemlju še danes bori za svobodo in življenje, medtem ko imajo germanizatorske težnje na razpolago vsa gospodarska, politična in kulturna sredstva. Germanizatorjem služijo vse njihove gospodarske dejavnosti, vsa trgovina, denarni zavodi, industrija, rudniki, železnica, tujski promet, šolstvo ter državni in deželni aparat. Tako obsežna materialna odvisnost od germanizatorskega delodajavca in javne oblasti je za slovenski živelj nadvse usodna. Tega dejstva so se germanizatorji vedno zavedali in ga brezobzirno izrabljali. Na gospodarsko odvisne so germanizatorji vedno izvajali svoj gospodarski, socialni, kulturni in politični pritisk. Nemški pisci so se teh dejstev vedno zavedali in so jih ob priliki tudi javno priznali (Npr. Veiter in Maier-Kaibitsch).

V ozadju vsega navedenega nemškega pritiska je bila vsenemška politika pritiska in prodiranja čez slovensko ozemlje na severni Jadran. To so nemški imperialisti večkrat jasno pokazali že v času avstroogrške monarhije, ko so Slovence hoteli odriniti od morebitnih preosnov habsburške monarhije. Prav tako jasno so ta cilj izrazili nemški šoviniisti v znani plebiscitni kampanji leta 1920, kar je izrazil Hans Steinacher, borec za velenemško državo, v svoji knjigi »Zmaga v nemški noči«, v kateri je napisal (str. 317), da so v plebiscitni kampanji komaj kaj govorili o Avstriji, ker jim pač ni šlo za Avstrijo, temveč za Veliko Nemčijo, v katero so se želeli »vrniti«. Ker pa se na Nemčijo zaradi neugodnih okoliščin (Francozi!) niso mogli sklicevati, na Avstrijo se pa niso hoteli, so se v svojem boju sklicevali na Koroško. Nameni nemških šovinistov so se torej bistveno razhajali z nameni plebiscita.

Po prigoljufanem plebiscitu so se pravi nameni nemških šovinistov zelo hitro pokazali. Namesto izpolnjevanja plebiscitnih obljub glede narodne enakopravnosti Slovencev in svobodnega razvoja njihovega jezika je deželni upravitelj dr. A. Lemisch dober mesec po plebiscitu javno izpovedal, kako kratek čas imajo na razpolago za ponemčenje Slovencev.

In temu cilju je sledila vsa avstrijska politika v času prve avstrijske republike. Angleški zgodovinar Deakin je popolnoma jasno označil germanizatorska stremjenja avstrijske politike v navedeni dobi, ko je zapisal: »Nobenega dvoma ni, da je v teh letih avstrijska uprava storila vse, da bi asimilirala ta 'nadležni' element (namreč Slovence, op. avtorja) v svoji sredini in poudarila tevtonski značaj koroške pokrajine«. Vse izjave v času plebiscitnega boja so bile torej sredstvo prevar in izigravanja. Iz habsburške monarhije rojena avstrijska republika ni nikoli odganjala in prepovedala dela velenemških ideologov. Poznala je morda režimske nasprotnike, velenemških pa nikoli. To se je najbolj pokazalo, ko je Avstrija s Koroško vred postala marca 1938 del Hitlerjeve Velike Nemčije. Priključitev za Koroško ni bila nepričakovana in ne nezaželena. Če kdaj, se je v teh letih pokazalo, da na usodo Slovencev na Koroškem niso vplivali samo koroški deželni dejavniki, temveč tudi pomoč 80 milijonskega naroda, ki je pritiskal na Slovence od severne strani.

KOROŠKA — DEL VELIKE NEMČIJE. Nekakšen »povratak Avstrije v domovino« so Nemci na Koroškem, zlasti pa v Celovcu sprejeli z največjim navdušenjem, ki se da primerjati samo izbruhom veselja po plebiscitu. Pri glasovanju za odobritev priključitve k Nemčiji so se vse stranke v Avstriji odločile za Veliko Nemčijo. Proti so bili silno redki. Položaj za Slovence se je neizmerno poslabšal, čeprav je čas do napada Hitlerjeve Nemčije na Jugoslavijo bil še bolj čas priprav. V ozadju zatiralnih priprav je stal Alois Maier-Kaibitsch, vodja Kärntner Heimatbunda (Koroške domovinske zveze), organizacije, ki je praktično pripravljala vse udarce proti Slovencem.

Prav takrat, ko je nemška moč bila brezmejna in je postalo življenje Slovencev brezupno, je slovenska Koroška začela kazati znake odpora. Mnogi koroški Slovenci so se uprli hitlerjevskim odlokom o vpoklicu v nemško vojsko. Nekateri so se umaknili, še preden so dobili vpoklic, drugi pa so ušli iz Hitlerjeve armade. Rodila se je kal odpora. Vse to se je dogajalo v letih 1939 in 1940. Mnogi teh zelenokadrovcev so se najprej umaknili v Jugoslavijo; med njimi je bila skupina fantov iz Sel, pliberških vasi, z Obirskega, Lobnika, Sinče vasi in dobrlavaške občine. Drugi so podpirali češke in poljske begunce, ki so bežali iz Nemčije. Vse to se je godilo v nemškem 'rajhu' in pri Slovencih, čez katere so Nemci že napravili križ.

ZATIRANJE SLOVENCEV NA KOROŠKEM PO ZLOMU JUGOSLAVIJE. Odločni prelom v nemških odnosih do Slovencev je pomenil hitlerjevski napad na Jugoslavijo aprila 1941. Vseh pomislekov je bilo konec, še posebej do načrtov s koroškimi Slovenci. Klasje celovških šovinističnih pisarn je dozorelo. Nemci so mislili, da je nastopil čas, da s Slovenci obračunajo enkrat za vselej. Nastopil je čas brezobzirnega nastopa. Karavanke, ki so za vse šovinite bile pred vojno najbolj naravna meja Koroške, so po zmagovitem napadu na Jugoslavijo aprila 1941 postale »sposoben most med dvema pokrajinama«. Gorenjska, ki je prej bila za Korošce tuja dežela, je po aprilu 1941 postala za koroško gospodarstvo »dragocena dopolnitev«. Koroška, ki je prej videla svojo raznarodovalno funkcijo med koroškimi Slovenci in »Windischerji«, je po aprilski vojni pridobila Gorenjsko, da jo »zopet napravi nemško« in utrdi najjužnejšo mejo. Uradni nosivec raznarodovalnega dela je postal Maier-Kaibitsch s svojimi kompanjoni v Celovcu. Maier-Kaibitsch je postal član deželnega zbora. Postavljen je bil za pooblaščenca za manjšinska vprašanja. Po Rainerjevi izjavi so nacisti na Koroškem prevzeli Maier-Kaibitschev program. Zato Slovencem

Prvi partizani na Koroškem

sovražna politika v dobi nacizma ni bila noben izum nacistov, temveč le zvesto nadaljevanje politike iz prve avstrijske republike, celo z istimi ljudmi z eno samo izjemo, da so pod nacisti padle vse ovire, ki so se prej morda kazale. Maier-Kaibitscheva družčina je v tem času doživela višek svojega triumfa. Velike nemške zmage jim takrat 1941—1942 pri njihovih protislovenskih ukrepih niso vsiljevale nobenih pomislov.

Sovražniki Slovencev so se dela lotili takoj. Po poprejšnjih pripravah iz Maier-Kaibitscheve kuhinje so po vseh občinah slovenske Koroške začeli sestavljati sezname najzavednejših Slovencev na podlagi ljudskega štetja, ki so ga izvedli nacisti sredi maja 1939. Več teh seznamov je ohranjenih. Slovenski sovražniki so jih hoteli uporabiti pri izvajanju svojih protislovenskih načrtov.

PRVI PARTIZANI NA KOROŠKEM. Toda preden je Maier-Kaibitsch mogel uresničiti svoje najbolj strupeno sovraštvo do Slovencev, so koroški Slovenci začeli prijemati za puške, da se rešijo nacističnega in nemškega jarma. Ko se je v Jugoslaviji začel upor proti okupatorjem, so prisluhnili tudi koroški Slovenci. V njihovih srcih so se zbudile davne sanje o svobodi. Ko so ob koncu leta 1941 potrkali prvi aktivisti slovenskega osvobodilnega gibanja tudi na okna koroških Slovencev, so spoznali svojo uro in čas, da se mora odločiti tudi njihova usoda. Kljub najhujšim gestapovskim zatiralnim načinom so se začeli prebujati in dvigati. Pomagali so jim dezertjerji, ki so nekoč pobegnili v Jugoslavijo, sedaj pa so se začeli vračati in že 1941 pripovedovati svojim rojakom o novem času. Prav kraji okoli Železne Kaple so postali prva oporišča osvobodilnega gibanja na Koroškem. Iz njih se je potem

začelo širiti tudi drugam proti zahodu in severu. Drugi tok pa je prišel iz vzhoda, iz Koroške, ki je že pred vojno bila del Jugoslavije. Pa tudi Gorenjska je prispevala svoj delež, saj je bila delu Koroške celo bližja po delu in srcu.

Veliko zaslug za prebujanje koroških Slovencev in rast odpora proti nacistom in slovenskim sovražnikom je imel prvi bataljon Savinjskega odreda ali Kranjčev bataljon (Pogljajenov), ki sam na sebi sicer ni bil namenjen na Koroško, toda okoliščine so ga prignale na Koroško avgusta 1942. S svojo zmago nad hitlerjanci pri Apačah je pomagal prebujati samozavest slovenskega življa na Koroškem. Korošci so ob njem spoznali, da niso sami, da so povezani z ostalimi brati z vezmi, ki jih tudi Karavanke ne morejo pretrgati.

Boj za staro pravdo se je začel tudi na Koroškem.

V upor na Koroškem so sodelovali politični aktivisti in partizani. Med političnimi aktivisti so dragoceno pobudo dajali člani komunistične partije, ki so začeli prihajati na Koroško na vzhodu in zahodu. S svojo pobudo so dvignili zastavo boja za stari cilj slovenskega naroda, za zedinjeno Slovenijo, ki jo je komunistična partija v Sloveniji vsaj od ustanovnega kongresa KPS 1937 znova poudarila in sprejela med temeljne točke svojega programa. Seveda so za ta cilj nastopili tudi vsi drugi Slovenci, ki so se spustili v boj proti nacističnemu sovražniku. Med njimi so bili tudi koroški Slovenci. Najodločnejši borbeni izraz koroških in vseh drugih borcev pa so bili partizani.

Prvi partizani so nastali v vzhodni Koroški. Jeseni 1942 je nastala vzhodno koroška četa, v kateri so sodelovali deloma Kranjčevi partizani, deloma ljudje iz krajev, ki so jih kot koroške Nemce odtrgali od Jugoslavije in priključili Koroški, deloma pa Korošci iz Avstrije. Vanjo so se vključevali tudi ubežniki iz inozemskih delavcev na Koroškem. Število borcev je naraščalo in iz njih je nastal prvi koroški bataljon, ki ga je formiral komandant IV. operativne cone Franc Rozman-Stane marca 1943. Na čelo mu je postavil Franca Pasterka-Lenarta, ki pa je žal že 4. aprila v bojih pri Mežici padel. Toda moralni vtis bojev je ostal. Maier-Kaibitscheva družčina se je začela zavedati, da se je znova začelo odpirati koroško vprašanje, ki so ga Nemci že položili v grob. Zelenokadrovci so že zdavnaj prerasli sami sebe. Tega so se odločno zavedali vsi pionirji osvobodilnega gibanja na Koroškem. Viden dokaz koroškega preroda je bila konferenca aktivistov na Smrekovcu 12. maja 1943, ki je bila posvečena kritičnemu pretresu organizacijskega razvoja na Koroškem in trasiranju bodočega razvoja.

Jedro partizanstva je poleti 1943 še vedno bilo na vzhodnem Koroškem. Bilo je toliko partizanov, da so jih poleti 1943 večji del poslali na Štajersko v novo ustanovljeno Šlandrovo brigado. Preostali na terenu pa so znova naraščali in to celo tako hitro, da je kmalu znova nastal bataljon. Sočasno z njim se je okrepilo tudi politično delo na terenu, zlasti v Podjuni, začelo pa je siliti celo čez Dravo proti severu.

Sočasno je v tistem času v zahodnem delu Koroške osvobodilno delo še močno zaostajalo. Naslanjalo se je na Gorenjsko. Temelje za nov razvoj je položil Matija Verdnik-Tomaž, doma iz Bistrice v Rožu. Po njegovem dokončnem prihodu na Koroško je s svojim delom v letu 1943 uspešno razširjal osvobodilno gibanje po Rožu, čeprav so mu gestapovske aretacije mnogokrat podirale njegovo delo.

PREMAGOVANJE NASILJA NAD KOROŠKIMI SLOVENCMI. Rekli smo že, da nemški šoviniisti po zlomu Jugoslavije niso poznali nobenih pomislekov več glede dokončnega uničenja Slovencev na Koroškem. Vrgli so se na delo pod vodstvom Maier-Kaibitscha in ob popolni podpori nacistične oblasti. Ko je bila nemška vojska na višku moči, so se lotili izpolnitve že prej pripravljenih načrtov o izselitvi

Komandant koroškega bataljona, narodni heroj Franc Pasterk — Tavčmanov Lenart, padel pri Mežici 4. aprila 1943

Slovencev z rodne zemlje. Po vnaprej pripravljenih seznamih so sredi aprila planili po Slovencih, aretirali najprej najzvednejše in vozili v zbirno taborišče v Žrelcu. Takrat so sovražniki Slovencev dobro vedeli, kje prebivajo Slovenci. V Žrelcu so zbrali slovenske družine iz Podjune, Roža, Ziljske doline itd. Iz Žrelca so jih poslali v Nemčijo v razna taborišča, kjer so jih uporabljali za najslabša dela. Hoteli so jih čimprej potujčiti. Na njihovo zemljo doma so pa naseljevali Nemce.

Toda uspeh selitev je bil drugačen, kakor so pričakovali sovražniki Slovencev. Čeprav so razni slovenski voditelji še vedno pošiljali Slovence raje v Hitlerjevo vojsko kakor pa v boj za svojo zemljo, so razočarani in prevarani Slovenci sami našli pravo pot. Pomagale so jim tudi zmage na svetovnih bojiščih (Stalingrad). Začeli so se umikati v partizane in množiti partizanske borce za boj proti zatiravcem. Osvobodilno gibanje je vidno začelo poganjati korenine. Nemci so se zbali in niso več tvegali nadaljevanja, načrt množičnih akcij je bil odložen za nedoločen čas.

Nemški sovražniki so spremenili metode. Namesto neposrednih udarcev so izbrali zahrbtno metodo poizvedovanja in vohunjenja za slovenskimi borci. Policija je vohala za partizani. Povsod je mrgolelo gestapovcev. Pošiljali so jih med Slovence preoblečene v hlapce, pastirje, lovce in celo v partizane. Na srečo so nastopali preveč vsiljivo in na čuden način iskali podatkov o partizanih, da niso imeli veliko uspeha. Ljudje jim niso radi nasedali, a včasih so imeli gestapovci srečo. Šlo jim je pač za to, da bi strli upor.

Tako je prišlo novembra 1942 do velikih aretacij. Na Obirskem, v Suhi in v Beli so pozapri veliko aktivistov OF. Ponekod so odgnali cele družine. Vse so prepeljali v celovške zapore. Iz Berlina se je v Celovec pripeljal »Volksgerecht« in sredi aprila 1943 obsodil 13 ljudi na smrt, med njimi eno žensko. Vse obsojence so odpejali na

Dunaj in jih 29. aprila 1943 obglavili. Represalije so skelele, toda Slovencev niso zadržale od osvobodilnega gibanja. Perspektiva nemškega poraza je postajala vedno jasnejša.

Navedene oblike niso bile edine oblike zatiranja koroških Slovencev. Sočasno so slovenske ljudi pošiljali v koncentracijska taborišča, kakor so pošiljali ljudi iz drugih zasedenih pokrajin. Maier-Kaibitsch se je osebno zanimal za odvajanje slovenskih ljudi v taborišča. Raztresli so jih po vseh krajih Nemčije kakor druge izgnance. V taboriščih so bili deležni vseh oblik mučenja, ubijanja in streljanja. Zaradi njih je pomrla kaka polovica odpeljanih koroških Slovencev. S takimi metodami so slovensko Koroško spremenili v okupirano zemljo. Londonski radio je v svojih poročilih za Avstrijo zlagano prikazoval nemško nasilje nad Slovenci na Koroškem, kakor da gre pri njem za splošno avstrijsko protifašistično gibanje in žrtve. Toda vsem, ki so stvari poznali, so vedeli, da je šlo za boj proti slovenskim partizanom na Koroškem in za smrtne obsodbe nad koroškimi Slovenci. Avstrijci niso imeli pokazati ničesar ali skoraj ničesar.

RAZŠIRITEV PARTIZANSKEGA GIBANJA PO JUŽNI KOROŠKI. Jesen 1943 je pomenila za osvobodilno gibanje na Koroškem važno prelomnico. Kapitulacija Italije ni vplivala samo posredno, temveč tudi neposredno. Sredi oktobra 1943 so začeli prihajati na Koroško novi ljudje, da podpro Korošce v boju proti nacistom. Osvobodilno gibanje je začelo prodirati v Ziljsko dolino, se krepiti v Rožu in prodirati čez Dravo tudi na tem odseku. V Rožu je svoje delo razmahnil Zahodnokoroški odred. Njegova naloga pa ni bila samo razpihati osvobodilni boj v tem delu Koroške, temveč najti tudi zveze z vzhodnim delom Koroške in ustvariti iz vse Koroške enotno organizirano celoto.

Kakor je v zahodni Koroški nastal Zahodnokoroški odred, je na vzhodu nekoliko pozneje nastal Vzhodnokoroški odred iz vedno lepše se razvijajočega se bataljona, katerega razvoj ni mogla zadržati niti nemška ofenziva novembra 1943. Novih partizanov je bilo vedno več, nastala sta dva bataljona in iz njih v februarju 1944 Vzhodnokoroški odred.

Vzhodnokoroški odred je živel spočetka močno izolirano, to se pravi razmer na zahodu Koroške ni poznal ali skrajno slabo. Kot glavna ovira stikov med vzhodom in zahodom se je izkazala jezerska cesta, ki so jo Nemci zaradi njene transversalne funkcije zastražili, tako da je bil prehod zelo težak. Ko se je posrečilo ustvariti čez to cesto prehod med zahodom in vzhodom, se je reklo ustvariti organizacijsko enoto koroških partizanov in osvobodilnega gibanja na Koroškem sploh. Zmaga nad 'jezersko cesto' je zahtevala veliko žrtev. Toda partizani so jo naposled dosegli in z njo so vzpostavili enotnost koroškega osvobodilnega gibanja. Z njo so zaživel enotni osvobodilni organi na Koroškem.

Prvi uspeh je bila uresničitev pokrajinskega odbora OF za Koroško. Funkcionirati je začel proti koncu 1943. Svoje delo pa je razmahnil v letu 1944. Z ustanovitvijo pokrajinskega odbora OF za Koroško so bili podani mnogi novi pogoji za še lepši razmah osvobodilnega gibanja med koroškimi Slovenci.

Velik dogodek v tem okviru je bila tako imenovana avnojska kampanja po vsej slovenski Koroški, ki je Korošce seznanila s temelji nove Jugoslavije.

Na Koroškem je bilo osvobodilno gibanje dolgo doma bolj pri kmečkih ljudeh. Kmetje so osvobodilni boj povezali z bojem za zemljo, za razlastitev veleposestniške zemlje, ki je pripadala ljudem nemške narodnosti. Osvobodilna fronta se je zato zelo utrdila med kmečkimi množicami. Prek kmečkih množic je pa osvobodilno gibanje prodiralo tudi med delavske vrste, med katerimi so nastajali odbori Delavske enotnosti. Z njimi so delavci podprli delo Osvobodilne fronte.

Narodni heroj Matija Verdnik-Tomaž, sekretar okrožnega komiteja KPS Rož na Koroškem. V dolini Suhe na Koroškem je bil smrtno ranjen in je dne 2. februarja 1944 umrl.

Dragocen delež v osvobodilnem gibanju na Koroškem so imele slovenske koroške ženske. Odbori med njimi so začeli naraščati od konca 1943 in rasli prek leta 1944. S svojim delom so ženske podprle množičnost osvobodilnega gibanja.

Primerjajoč zahodno in vzhodno Koroško med seboj proti koncu 1943 vidimo, da je bilo na vzhodnem delu osvobodilno gibanje razvito močnejše in bolj na široko, čeprav so bili še kraji, kamor še ni prodrlo. Na zahodu je bilo razvito manj. Toda odkar so bili ustvarjeni enotni pokrajinski organi, se je osvobodilno gibanje na Koroškem krepilo vedno bolj kot celota, hkrati pa se je utrjevala povezanost s celotnim slovenskim osvobodilnim gibanjem. Moč gestapovcev se je manjšala, sočasno pa je osvobodilno gibanje začelo prodirati močnejše med avstrijske protifašiste, čeprav bolj politično, dosti manj pa vojaško.

OVIRE ZA RAZVOJ OSVOBODILNEGA GIBANJA. Kakorkoli se je osvobodilno gibanje na Koroškem postopoma krepilo in raslo, se je pa od vsega začetka moralo boriti z nekaterimi zaviralnimi dejavniki, kakršnih drugod po Sloveniji ni bilo v toliki meri. Germanizatorski sistem in nacistično nasilje sta bila hujša ko kjerkoli drugod.

Huda ovira so bile večkratne mobilizacije koroških Slovencev za nemško vojsko. Odtegnile so najboljše letnike z domače zemlje. Kljub vsemu je vedno več slovenskih fantov dezertiralo in pobegnilo v partizane. Nazadnje niso smeli več domov na

dopust oziroma so jih pustili samo do Celovca. Toda partizanstvo se ni dalo zaustaviti.

Svoj delež pri zaviranju je imela nemška propaganda z letaki in brošurami, ki je obrekovala partizane kot bandite in dezertarje. Se mnogo hujša ovira pa je bila na široko razpredena gestapovska mreža, ki je delovala pod krinko drvarjev, pastirjev, lovcev in podobnimi skrivalnicami. Koroškim ljudem so napravili veliko škode. Bile so vir za neštete represalije proti borbeni dejavnosti slovenskih Korošcev. Izražale so se v neštetih aretacijah in odpeljevanju ljudi v koncentracijska taborišča. Zakrivile so mnoga ubijanja in delovanje »Volksgerrichta«.

Huda ovira za razvoj partizanskega gibanja je bila gosta mreža nemških postojank, ki je pred nastopom partizanstva bila skromna, z razmahom slovenskega partizanstva pa so se pod Dravo pomnožile za 150 %, severno od Drave pa tudi za več kakor 100 %. Pri posadkah moramo računati na žandarmerijo, policijo in deželno stražo. Za podolgovato in geografsko tako razrezano pokrajino je bilo to ogromno število, ki je bilo mnogo več kakor poostreno nadzorstvo nad gibanjem slovenskih Korošcev. Zraven ne smemo pozabiti, da so zelo blizu bila tudi mesta z velikimi vojaškimi posadkami (Beljak, Celovec), odkoder je bilo zlahka pripeljati vojsko v ofenzivo proti slovenskim partizanom. In teh ofenziv ni bilo ravno malo. Brez teh ovir ne moremo razumeti silne volje in velikih naporov, ki so jih pokazali koroški Slovenci v boju, da bi se otresli tujega jarma. Na tem ozemlju so se zaradi žilavega odpora počutili Nemci vedno bolj kot tujci in okupatorji.

RAZMAH OSVOBODILNEGA GIBANJA JESENI 1943 IN SPOMLADI 1944. Rekli smo že, da je na Koroškem nastopila nova doba v razvoju osvobodilnega gibanja, ko je bila vzpostavljena organizacijska enotnost vse Koroške v boju proti nacističnim sovražnikom. Iz nje se je razvil najlepši razmah, ki se je pokazal predvsem v letu 1944. Do vzpostavitve enotnosti se je osvobodilno gibanje širilo predvsem južno od Drave, kar je bilo najlažje zaradi naslonjenosti na Karavanke. Prodiranje čez Dravo proti severu je bilo takrat še bolj načrt kakor resno prizadevanje. Spremembo je prineslo leto 1944.

Marca 1944 je dobila 3. četa 1. bat. Zahodnokoroškega odreda nalogo, da prenese osvobodilni boj severno od Drave na ozemlje med Dravo in Vrbskim jezerom. Akcijo je izvedla med Bistrico in Bilčovsom. Nemci so se dobro zavedali njenega pomena. Začeli so s hajko, ki je trajala več kot mesec dni, toda partizani so s svojo taktiko vzdržali. Njenega delovanja tudi nadaljnje nemške hajke niso več uničile. Gure so se organizirale. Z Gura pa so se začele razpletati partizanske mreže proti Celovcu. V njem samem se je postopoma začela protifašistična organizacija.

Prehod čez Dravo je utrdil politično in vojaško jedro osvobodilnega gibanja v Rožu, čeprav tudi kritičnih trenutkov ni manjkalo. Iz Roža so začeli ponovno pošiljati politične delavce v Ziljsko dolino, zlasti pa proti Beljaku, od koder naj bi partizanom prihajala predvsem materialna pomoč.

Nemci so zvedeli po svojih vohunih za okrepljeno delo osvobodilnega gibanja v Rožu. Spomladanske aretacije 1944 so povzročile aktivistom v Rožu hude izgube, tako da je politično delo za nekaj časa celo prenehalo. Še hujšo škodo je povzročila velikopotezna nemška ofenziva, ki je z izhodom v Beljaku in Celovcu preplavila Rož in povzročila hude izgube civilnemu prebivalstvu in osvobodilnim organizacijam. Položaj v Rožu je postal skrajno težak. Zveza čez Dravo se je pretrgala. Partizani severno od Drave so bili nekaj časa prepuščeni sami sebi. Politični center se je premaknil v vzhodno Koroško. Toda poraz Nemcev na Obirskem je dvignil partizansko moralo, pa tudi pri civilnem prebivalstvu.

Vinko Simončič-Gašper, imenovan 24. aprila 1944 za komandanta Koroške grupe odredov, politični komisar pa je bil Mitja Ribičič-Ciril

Pravo jedro partizanskega gibanja na Koroškem je bilo na vzhodu, ker je bil tam teren zanj ugodnejši. Moglo se je tudi krepkeje naslanjati na Štajersko. Močna opora razmahu je bil spočetka Koroški bataljon, pozneje pa Vzhodnokoroški bataljon. Silno močan vpliv je na razmah imela invazija zahodnih zaveznikov v Francijo in zavezniško bombardiranje Nemčije. Ljudje so kar na cesti gledali letala, ki so čez Koroško letela v Nemčijo. Psihološki razlogi za vstop v partizane so izginjali. Partizansko delovanje je kljub vsem težavam doživljalo zadoščenje.

Za politični razvoj je bila zelo važna konferenca političnih delavcev za slovensko Koroško sredi februarja 1944, nato pa reorganizacija pokrajinskega odbora OF spomladi 1944. Svoj center je imel odslej na vzhodu. Zanimivo zanj je bilo, da je vedno uspešneje prodiral v ravnino, v Podjuno. Utrjevanje osvobodilnega gibanja je ob vsaki nemški hajki sicer zanimalo, kajti Nemci so še vedno prirejali »apele«, grozili in izsiljevali, v vaško stražo klicali stare in mlade, nočno službo so bolj organizirali, povečali zasede ob poteh in na gorah in podobno. Ljudje so bili spočetka prestrašeni, a so se kmalu navadili. Dogodki na svetovnih frontah so kričali preveč, da bi nemško nasilje moglo še krotiti uporne ljudi in zavreti osvobodilno gibanje. Ljudje so videli, da je nemška moč začela padati in da je demoralizacija naraščala.

Ta položaj je vplival na organizacije osvobodilnega gibanja. Iz zaupniškega sistema je rasla nova organizacija veččlanskih odborov. Seveda ni šlo povsod enako hitro. Tam kjer je nemška ofenziva organizacije OF močneje prizadela, je šlo počasneje. Tako je bilo v Rožu, pa tudi med Dravo in Vrbskim jezerom. Toda novi razmah se je vedno bolj kazal povsod. Ko je bilo v Črnomlju 4. in 5. septembra zborovanje aktivistov, so se ga udeležili tudi delegati s Koroške. Silno močno pa je na Koroškem odmeval Titov govor 12. septembra 1944. Od vsepovsod so deževale resolucije odobravanja, tako da so ljudje govorili kar o »Titovem plebiscitu«.

DELOVANJE KOROŠKE GRUPE ODREDOV. Ko govorimo o velikem uspehu osvobodilnega gibanja na Koroškem v letu 1944, ne smemo pozabiti, da je glavno zaslugo zanj imelo delovanje Koroške grupe odredov. V vojaškem oziru je njena ustanovitev pomenila ustanovitev enotnega vojaškega vodstva za vso Koroško. Zahodnokoroški odred so izločili izpod kompetence IX. korpusa. Vzhodnokoroški odred pa iz IV. operativne cone. Z ustanovitvijo KGO so patrulje povezale dele, ki so za partizanstvo bili različno primerni. Zahodno od ljubeljske ceste je bil teren primernejši za manjše enote, predvsem minerske, vzhodni pa je bil ugodnejši za zbiranje večjih enot. Partizansko žarišče v tem delu je bilo še posebej primerno za prodiranje čez Dravo v velikovski okraj in na Svinško planino, ki bi sama zopet mogla postati izhodišče za razvoj partizanstva med Avstrijci, na drugi strani pa tudi za prodiranje partizanstva južno in severno od Celovca. Tako delo pa je bilo možno le ob enotnem vojaškem vodstvu. Tako vodstvo je bilo tedaj tudi že skladno z že doseženim enotnim političnim vodstvom na Koroškem.

Ideja enotnega vojaškega vodstva je bila uresničena z ukazom glavnega štaba Slovenije z dne 24. aprila 1944, praktična izvedba pa se je nekaj tednov zavlekla. Komandant KGO je postal Vinko Simončič-Gašper, politkomisar pa Mitja Ribičič-Ciril. Po ustanovitvi je bilo takoj treba urediti operacijska področja podrejenih odredov in področja severno od Drave ter potrebne zveze na vse strani.

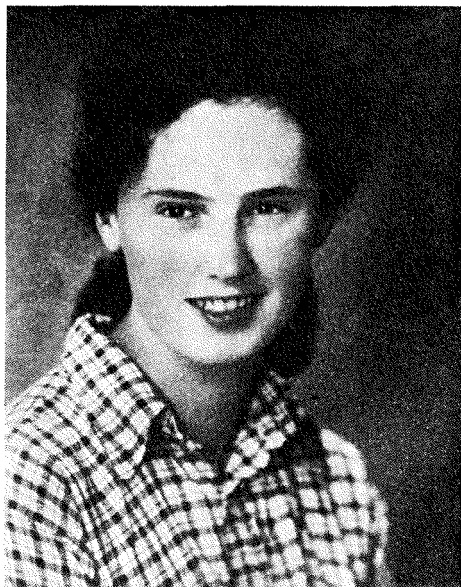
Kmalu po ustanovitvi Koroške grupe odredov je v njen štab prišla angleška vojna misija, ki je uredila pošiljanje materiala koroškim partizanom. To pošiljanje je pomenilo znatno olajšanje k hitrejšemu razvoju partizanstva na Koroškem. Število novincev je hitro naraščalo. Udarina sila partizanov se je nenehno večala, nastajale so tudi nove enote na vzhodu, zahod pa je zaostajal iz znanih razlogov.

K močnejši partizanski aktivnosti so v tem času zlasti pomagale minerske enote, močnejše pa je oživel partizanstvo tudi severno od Drave, to je na Svinški planini. Po majski nemški ofenzivi je nastopil čas za končno utrditev severno od Drave. Izhodišče za prodiranje je bila vzhodna Koroška. Po večkratnih poskusih in nesrečah se je naposled Bojevi skupini posrečilo premagati Dravo in se avgusta 1944 naposled zasidrati na Svinški planini, kjer naj bi med tamkajšnjimi ljudmi zanetil uporniški ogenj. Seveda Nemci niso ne radi ne mirno gledali partizanskega prodiranja proti severu. Kakor so prek leta 1944 organizirali več hajk proti partizanom južno od Drave, so jih tudi severno od Drave, ker so bili tam še posebno občutljivi. Zbrali so velike sile in uporabili različne oblike preganjanja partizanskih sil. Ubijanje in požiganje je bilo na dnevnem redu. Težav zato ni bilo malo, vendar so se partizani obdržali; in že to je bila zmaga.

Južno od Drave je sočasno s prodiranjem na sever čez Dravo pokazal veliko borbena aktivnost Vzhodnokoroški odred. Velikokrat se je spopadel z Nemci in jim povzročil občutne udarce. Največja bitka koroških partizanov z Nemci pa se je odigrala v bližini nekdanje in sedanje jugoslovansko-avstrijske meje v dneh 19.—24. avgusta 1944. Bilo je pri Koprivni, kjer so Nemci doživeli za koroške razmere strahotne izgube. To je bila največja bitka, ki so jo bili koroški partizani. V njej so se odlično izkazali. Njihova morala in borbeni duh sta se s tem uspehom izredno dvignila. Bitka je bila odločen izraz borbene volje koroških Slovencev, da obračunajo z nacisti na svoji zemlji in o svoji usodi odločajo po svoji volji.

Vseh bojev pri Koprivni se je udeležil tudi član zavezniške misije in o njih poročal zavezniškemu štabu. Komandant zavezniške vojske v Italiji, maršal Aleksander je izrekel pohvalo in priznanje borcem in čestital komandantu Simončiču Gašperju.

Naposled je podobno aktivnost kakor Vzhodnokoroški odred razvil tudi Zahodnokoroški odred. Kronika spopadov z Nemci kaže, da so njegovi borci povzročali v letu

Med našimi najmlajšimi ženami-heroji je bila Majda Vrhovnik-Lojzka. Februarja 1945 so jo v Celovcu ujeli gestapovci, strahovito mučili in jo ustrelili na pragu svobode 4. maja 1945

1944 Nemcem veliko škode in žrtev. Zlasti so imeli piko na deželne straže, ki so tudi pri Nemcih samih izgubile zaupanje in so jih zamenjavali s policijo, na katero so se bolj zanesli.

Veliko zaslug za udarce po Nemcih so imeli v letu 1944 diverzanti, saboterji in minerci, ki so zadevali v živo zlasti nemški prometni aparat in prometne žile, ki so povezovale Koroško in Italijo. Prekinjanje cestnega in železniškega prometa ni bilo izolirano, temveč načrtno in tesno povezano s prekinjanjem prometnih žil, ki gredo čez slovensko ozemlje.

Na razmah partizanskega gibanja med koroškimi Slovenci ni vplival samo ugoden razvoj svetovnega položaja, temveč prav tako tudi kvaliteta partizanskih borcev, ki so se izkazali v neštetih kritičnih trenutkih. Razne oblike akcij so zahtevale odločnih, pogumnih in junaških ljudi. In koroška zemlja jih je v teh letih dala zelo veliko.

Najlepšo pohvalo je dal koroškim borcem sam Himmler, ki je leta 1944 izrecno proglasil za banditsko bojno področje Koroško južno od Drave (Kärnten südlich der Drau wurde im Jahre 1944 von Himmler zum »Bandenkampfgebiet« ausdrücklich erklärt). Ne more biti nobenega dvoma, da se je to zgodilo zaradi izredne aktivnosti junaških koroških partizanov. Še dalj pa je šlo nemško vrhovno poveljstvo leta 1945, ko so na ukaz generalnega polkovnika Jodla proglasili za zaledno ozemlje vojske, vojaške skupine jugovzhod, ki mu je poveljeval generalski polkovnik Löhr, spodnjo Štajersko do Drave, Koroško do vzhodnih meja beljaškega in šmohorskega okrožja, Gorenjsko in vzhodni del (Jadranske) operacijske cone do Soče. Kako čudovito so Nemci sami po teh Rainerjevih besedah priznali borbeno zadinjeno Slovenijo! Napravili so samo eno razliko. Za komandanta ozemlja zunaj Koroške so napravili E. Rösenerja, na Koroškem pa je Löhr postavil generala Aulocka za poveljujočega generala (Für Ostkärnten wurde von Löhr general Aulock zum komandierenden General im Rückwärtigen Heeresgebiet ernannt). Govoriti in omalovaževati aktivnost koroških partizanov in ob njej podporo koroškega ljudstva je ob takih izjavah, če že ne zlobno, vsaj nesmiselno!

REORGANIZACIJA PARTIZANSKIH SIL JESENİ 1944. Delovanje Koroške grupe odredov je imelo nedvomno najlepšo perspektivo in najvišji organi slovenskega osvobodilnega gibanja so od nje opravičeno veliko pričakovali. Bila je to najslavnejša doba slovenskih partizanov na Koroškem. Gibanje je zajelo Podjuno, Rož, Ziljsko dolino in ozemlje severno od Drave. Celo v samem Celovcu je bilo močno jedro slovenskega osvobodilnega gibanja.

Toda jeseni 1944 je prišlo v organizaciji enotnega vojaškega vodstva na Koroškem do važnih sprememb. Zaradi glasov o možnosti zavezniške invazije čez slovensko ozemlje proti Dunaju je glavni štab Slovenije želel zavarovati ljudi pred britansko invazijsko poplavo in 12. septembra ukinil Koroško grupo odredov, namesto nje pa postavil samo Koroški odred. Čeprav se je reorganizacija nekaj tednov zavlekla, je razpust KGO odtegnil Koroški najboljše borce in jih umaknil v brigade na ozemlju IV. operativne cone na Štajerskem, v Zahodnokoroškem odredu pa so jih odposlali v IX. korpus. Novi Koroški odred je imel poslej samo 4 čete, ki so delovale v južnem delu Koroške. Edino enot severno od Drave se reorganizacija ni dotaknila. Oblike delovanja se poslej na Koroškem sicer niso spremenile, toda udarnost je vendarle bila manjša. To pa je bila velika škoda. Kajti nemške slabosti so začele naraščati, demoralizacija med njimi se je začela večati. Tudi dezertacije iz nemške vojske so začele naraščati. Iz nemške vojske niso bežali samo Slovenci, temveč tudi pripadniki drugih narodov. Gauleiter Rainer je 3. decembra sam priznal, da je banditsko gibanje z vojaškega vidika postalo pomembna sila. Zato Nemci z ofenzivami proti njemu niso prenehali. Najhujše so bile na ozemlju med Vrbskim jezerom in Dravo ter na Svinški planini. Boji so se razvili tudi med Vrbskim in Osojskim jezerom, zlasti pri Kostanjah. V teh bojih so imeli partizani hude izgube. Toda na Svinški planini se jim je posrečila večja koncentracija proti koncu leta 1944. Ustanovljen je bil bataljon iz treh čet. Ustvarjeno je bilo enotno vojaško vodstvo za operacije severno od Drave. To je bil lep uspeh enoletnega partizanstva na severnem prostoru.

KOROŠKI ODRED IN ZADNJA ZIMA VOJNE NA KOROŠKEM. Najtrša preizkušnja za koroške partizane je bila zima 1944/45. Zima sama na sebi je bila huda, za druge težave so pa poskrbeli Nemci z ofenzivami oziroma z ofenzivo, če vse njene sunke in valove vzamemo kot celoto. Ofenziva je bila povezana z nemškim umikanjem na vseh frontah. Proti prodiranju sovjetske vojske so hoteli Nemci zgraditi utrdbeni pas tudi na slovenski zemlji. Da bi se obnesel, jo je bilo treba očistiti »banditov«. Ta velika ofenziva je v našem primeru zajela Koroško in Savinjsko dolino. Nemška vojska je imela izhodiščne baze v Beljaku, Feldkirchenu, Celovcu, Velikovcu in Wolfsbergu.

Prvi val je zajel ozemlje med Vrbskim in Osojskim jezerom, drugi Ziljsko dolino, tretji ozemlje vzhodno od ljubeljske ceste, četrti je zajel Obirsko in ozemlje proti vzhodu. Čeprav so partizanom povzročile hude udarce, vendar partizanov niso strli. S spretnim manevriranjem so se v glavnem prebili in rešili.

Povsem ločena in najhujša je bila ofenziva na Svinško planino. Deloma se je med potekom povezala z ofenzivnimi valovi na drugih krajih na zahodu. Na Svinški planini je bil najhujši pritisk januarja 1945. Partizani so trpeli izredno pomanjkanje hrane in municije. V takih okoliščinah je bilo težko vzdržati. Deloma so se med temi boji umaknili na Gólico proti vzhodu, zadnji del pa se je prebil skozi nemške obroče marca 1945. Veliko partizanov je padlo. Toda kljub najbolj surovim metodam Nemci le niso dosegli končnega cilja: partizanov niso uničili. To pa je bilo najvažnejše. S tem so krizo premagali.

Politično delo je med samo ofenzivo zastalo. Čim pa je njen val odtekel, se je zopet obnovilo. Organizacijo OF so znova izboljšali, strah med ljudmi je počasi minil, spomladi 1945 se je začel nov polet. Ta je bil najbolj viden v krajih južno od Drave. Naposled je tudi Drava začela zgubljati usodno vlogo cepitve partizanskih sil in vobče delitve osvobodilnega gibanja na tostransko in onostransko dravsko območje. Vsa slovenska Koroška je naposled postala eno.

Naposled je prišel čas, ko se je nacistična Nemčija začela vidno podirati. Koroški partizani so ji pri tem poslu po svoji moči pomagali. S svojimi akcijami so uničevali nemške postojanke in prometne žile. Toda Nemci v nasilju niso še popustili. Eden največjih njihovih zločinov je bil pokolj Peršmanove družine v Podpeci 25. aprila 1945, ko so pobili 11 člansko družino, domačijo pa požgali. Najmlajši med ubitimi je bil 8-mesečni Fridej, najstarejši pa 84-letna stara mati.

Koroški odred je v zadnjih dneh vojne storil, kar je mogel, čeprav je položaj postajal kmalu vedno težji. Zasedel je Borovlje in Bistrico v Rožu, 9. maja je vkorakal tudi v Celovec, kamor so nekaj ur prej prišli že zahodni zavezniki. Slovenski partizani so takrat zasedli tudi Gospo Sveto in zastražili simbol slovenske srednjeveške države, vojvodski stol. Med operacijami so prodrli na Koroško tudi brigade XIV. divizije.

Partizanske enote so proti Celovcu prodirale počasneje kakor zahodni zavezniki. Ovirali so jih ostanki razbitih formacij, ki so se umikale iz nemške enote, ki so se upirale še preko dneva nemške kapitulacije. Najhujši odpor je bil pri Borovljah, kjer so se razen tujih formacij upirali Nemci iz SS divizije, ki so se hoteli prebiti čez Dravo naprej v notranjost Koroške. V bojih pri Borovljah je padlo okoli 80 partizanov. Toda pravega cilja Nemci niso dosegli. Prišli so zahodni zavezniki, ki so se jim Nemci morali vdati, razoroževali pa so jih partizani onstran dravskega mostu.

Partizani so zmagali, toda v Celovcu so bili goljufani za zmago. Gauleiterju Rainerju se je posrečilo, da je svojo vlado izročil novim oblastnikom, ki jim je osnovo za vlado sugeriral sam, naj se proti jugoslovanskim zahtevam bore za nedeljivo Koroško in varstvo nacistov. Partizani so doživeli najhujše razočaranje, ko so jih zahodni zavezniki iz ideološke nestrpnosti začeli prezirati in odrekati pravico do Koroške. Prišlo je tako daleč, da so jih celo prisilili k umiku. Dne 22. maja je prišlo povelje za umik. Za partizane je bil to strašen dan. Niso mogli razumeti, kako se morajo umakniti s svoje zemlje, za katero so se borili v letih vojne. Odhajali so in jokali. Borci, ki so več let z nasmehom zrli smrti v obraz, so jokali, ko so odhajali. Stiskali so zobe in puško in pesti. Če bi smeli, bi zdrobili vse. Z golimi pestmi bi šli nad tanke. Z njimi so jadikovali ljudje, ki so jih morali zapustiti.

SKLEPNE MISLI. Potlačenost koroških partizanov zaradi odhoda s Koroške, potlačenost ljudi, ki so jih morali v tistem trenutku zapustiti, ni bila nekaj izoliranega. Z njimi je bil prizadet ves slovenski in vsi jugoslovanski narodi. V junaškem boju proti nacističnemu sovražniku so koroški partizani častno izpolnili svoj dolg do lastnega naroda in prav tako tudi do velikih zaveznikov v protihitlerjevski koaliciji.

Slovenski partizani na Koroškem so s svojo borbenostjo in aktivnostjo Koroško tako rekoč odtrgali od nemškega 'rajha' in jo vključili v borbeno skupnost vsega slovenskega naroda. S svojimi žrtvami na bojiščih, v zaporih in koncentracijskih taboriščih so pomagali ustvariti borbeno zedinjeno Slovenijo. V nekaj desetletjih so v vsakdanjem življenju spoznali, da od nemških strank ne morejo pričakovati nič. Vse stranke so svojo superiornost do Slovencev enako izkoriščale z vsemi sredstvi.

Do slovenskega obstoja so imele v bistvu vse ali vsaj vse pomembne enak odnos. V tem so si bili enaki liberalci, klerikalci in socialisti, da o kasnejših nacistih sploh ne govorimo. Zato so vsi partizanski napor bili resničen boj za svobodo, boj za življenje v najbolj primarnem smislu, boj za pravi življenjski obstoj. Zato so bile odprava vseh krivic in posledic stoletnega potujočevalnega režima, svoboda in zedinjenje z brati južno od Karavank pravične, poštene in naravne zahteve slovenskega ljudstva na Koroškem.

Sočasno z bojem, ki so ga bojevali skupno z rodniimi brati, so koroški partizani izpolnjevali svoj dolg tudi do velikih zaveznikov. Medtem ko se Avstrija v bistvu ni odzvala klicu velikih protihitlerjevskih zaveznikov, so pa koroški partizani v skupnem boju žrtvovali vse, premoženje in življenje. Niso jim pomagali samo s svojo borbena dejavnostjo in uničevali prometno sposobnost na Koroškem, njihovo gospodarsko moč in živo silo nemške vojske, temveč so jim direktno pomagali tudi z mnogimi drugimi sredstvi. Pomagali so jim s svojo daleč v Nemčijo segajočo mrežo obveščevalne službe o premikih nemških vojaških sil, o industrijskih podjetjih, skladiščih, letalskih tovarnah in letališčih, utrjevalnih delih in razpoložljivu prebivalstva. Končno so nudili pomoč tudi samim angleškimi obveščevalcem pri prodiranju v Avstrijo in Srednjo Evropo. Koroški partizani so nudili usluge tudi angleškimi in ameriškimi letavcem, s tem da so jim večkrat omogočili rešitev, da niso padli v roke sovražnikom.

Koroški partizani tako niso bili samo borci svojega naroda, temveč tudi iskreni, junaški in dosledni zavezniki vseh protifašističnih borcev, zlasti pa so bili vredni in dragoceni zavezniki protihitlerjevske koalicije. Njihovih dejanj ne smemo presojati po absolutnih številkah, temveč po sorazmerju z njihovo razpoložljivo materialno udarno silo. V tem primeru se nam šele pokaže veličina njihovih naporov in prava cena njihovih uspehov.

Pomoč koroških partizanov je bila in mora biti za zaveznike tem pomembnejša, ker je bila to edina kvalitetna pomoč v mejah nemškega 'rajha'. Ocenjevati je ne smemo z nekim absolutnim merilom, temveč samo s proporcionalnim merilom. Le ta način nam more pokazati pravični delež za zmago skupne stvari.

Namesto tega so bili koroški partizani in koroško ljudstvo skupno s slovenskim in vsemi jugoslovanskimi narodi vred na koncu strahotno prevarani. Ideološka nestrpnost zaveznikov ni znala in ne hotela pravilno oceniti trpljenja zvestega in junaškega zaveznika v skupnem boju proti nacističnemu sovražniku. Raje so roparju dovolili, da je ohranil naropano blago, požrtvovalnemu in junaškemu ljudstvu koroških Slovencev pa so odrekli pravico in popravo krivic.

VIRI IN LITERATURA:

Pod tem naslovom so navedene le najpomembnejše zbirke virov in literature, ki obravnavajo dobo NOB na Koroškem ali pa se je bistveno dotikajo. Drobni prispevkov in člankov tu ne navajamo, najti jih je v bibliografiji literature o NOB na Slovenskem:

Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, Ljubljana 1962—1968, (I—IV); —

Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, 1952—1972 (I—XIV); srbohrvaška izdaja do knjige XIX; — France Škerl, Koroška v borbi za svobodo, Koroški zbornik, Izd. DZS, Ljubljana 1946, str. 493—603;

Koroška v borbi, spomini na osvobodilno borbo v Slovenski Koroški, Izd. Zveza bivših partizanov Slovenske Koroške, Celovec 1951, strani 224; — Metod Mikuž, Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji, I—V, izd. CZ 1960—1973; —

Karel Prušnik-Gašper, Gamsi na plazu, izd. »Borec«, Ljubljana 1974, strani 376; —

Koroška in Koroški Slovenci, Zbornik poljudnoznanstvenih ... spisov, izd. Obzorja, Maribor 1971; — Emil Sovdat, Tam, kjer teče bistra Zila, izd. Borec, Ljubljana 1967, 129 strani; — Slovenski zbornik 1945, izd. DZS, Ljubljana 1945 (več prispevkov); —

Vestnik koroških partizanov, Lj. 1967—1976 (10 letnikov) več prispevkov; — Kärnten-ein Alarmzeichen, Informations-und Pressedinst der österreichischen Widerstandsbewegung, Wien 1974;

Madrid julij te je iznenadil

*Surovi piski trobent Mimohodi maškar
po madridskih ulicah Roke v otrdelem aplavzu
Listasti govori franca: živela smrt
Heroj ceremonij ob španski klasični glasbi
Otroških nasmehov lisičjih zob Če bo potrebno
bom postreljal pol španije Mrtve roke
v zraku živa trupla osvobodilnega komunizma
Madrid julij te je iznenadil Tvoje reke
svetle ulice s sanjaviimi očmi S kamnom
v roki si ga branil Kje so mrtve četrti
hiše cvetja s psički in otroci Blazine
trupel odprte hiše Jok krvi
ki je enostavno tekla po tlaku A v salamanci
so polagali prisego bogu V pogibali vratove
pod zelenimi cekini Otroci v kratkih hlačah
s čeladami in paradami puškami skozi ramena*

*Generalissimo je sprejemal darove Deklice
s fašističnim pozdravom Zmagali boste ker imate
silo a ne boste prepričali ker nimate
resnice Strelja brez sojenja v imenu križa
Franco je špagete z gosjim peresom
Neruda z internacionalo in trope pesti
v spominu zgodovine Kako so otroci sploh spali
ko so ognjene rakve padale z oblakov
Ko so železna vrata zaporov postajala zid
Rosa luxemburg v očeh brat v soncu roke
v objemu upor v zemlji dolores ibarruri
z revolucijo v naročju Kolone
s culami ruševin in pesmijo upanja Navkljub
guernici Ko so stene poklekale
IN JE PICASSO KRIČAL V LUČ*

Popravek

V 6.—7. številki revije Borec smo objavili dramski prizor, ki ga je napisal Cvetko Zagorski ob spominu na tragičen dogodek v NOB. Tedaj je konec izostal in ga na tem mestu objavljamo.

Iztok: Ko te zdaj gledam, te vidim takšno kot takrat, ko sem te ugledal prvič. (Železničar gre mimo z nočno svetilko, osvetli dva obraza, in menja se pokažeta partizanka Dunja in sedanja Vera.)

Dunja: Dober si.

Iztok: Hvala.

Dunja: Verjamem vate kot sem takrat... Zdaj bom pa vstopila, zaradi sedeža. Ali ni lepo, da si lahko takole seževa v roke? (Se s krepkim stiskom rok poslovita.)

Iztok: Vstopi, pridem k oknu. (Močnejše dežuje.)

Dunja: Moker boš. (Vstopi, se pokaže pri oknu, ki ga je odprla.) Bodi zdrav! Pozdravi ženo, otroke!

Iztok: Ti tudi... Veš, da sem srečen. Čutim, kako prihaja vame mir.

Dunja: Vedela sem.

(Sprevodnik gre vzdolž vlaka in zapira vrata)

Iztok: Imaš udoben sedež?

Dunja: Dobro je. Stopi pod streho, da ne boš moker.

(*Iztok* se umika od vlaka proti peronu, vlak potegne, sprevodnik skoči v vagon; *Iztok* in *Dunja* si pomahata, vlak se izgublja v temi...)

Peter Hribar

Arabska modrost

*Droben kmečki deček,
droben in reven, vendar z očmi
oprta na daljave,
bral je staro arabsko modrost:
»Mož mora vsaditi drevo,
roditi sina,
napisati knjigo.«*

*Ta modrost mu bila je zapoved:
vsadil je drevo,
dvaintrideset kipečih češenj.
Zdaj je že v letih, a češnje
mogočna drevesa, kakor spomeniki:
spomladi z belim cvetjem,
poleti z rdečim sadom,
pozimi v njih golih vejah
vetrovi gnezdiijo svoje pesmi.*

*Rodil je sina,
napisal knjigo
in vendar dvomi, če je mož.*

*A češnje nenehno rasto,
bohotijo se
v soncu, v mesečini sanjajo,
v nevihrak pojo...*

Janez Kramar

Prezgodnje konsekvence

1961. leta sem objavljajal v Slovenskem Jadranu v nadaljevanjih sestavek o prvi primorski četi, kjer je tudi podatek, da so prvi partizani prišli na Primorsko v začetku oktobra 1941. Po pričakovanju je po objavi najprej završelo v Sežani. V spomin na sestanek OF v Gornji Branici, ki naj bi bil 28. avgusta 1941 in, ko so se ga udeležili tudi prvi primorski partizani, proslavljajo v Sežani občinski praznik 28. avgusta. Predlog o občinskem prazniku je sprejel občinski odbor Sežana 29. marca 1957. Na okrajni konferenci ZB NOV v Kopru je Ervin Dolgan-Janez, poveljnik prve primorske čete in po vsej verjetnosti eden glavnih pobudnikov, da je Občinski ljudski odbor Sežana ta datum proglasil za občinski praznik, dajal navodila o koriščenju gradiva za zgodovino NOB. Na pobudo Občinskega odbora ZB NOV Sežana so 12. februarja 1961 preživeli prvoborci razpravljali v Gor. Branici na Krasu o datumu prihoda prvih primorskih partizanov. Na sestanku nisem dobil gradiva, da bi lahko spremenil svoje mnenje. Objavil¹ sem potem članek »Prihod prve primorske čete«, v katerem sem za svoj datum prihoda prvih partizanov na Primorsko navedel še število izjav, spominov, ki sem jih koristil za svojo odločitev.

Naslednje leto je Andrej Pagon-Ogarev objavil članek »Resnica o prvih partizanih na Primorskem«, kjer je v podčrtanem zaključku v zvezi z mojim člankom napisal tudi tole: »... Če kdorkoli morda podzvestno zmanjšuje pomen te borbe primorskega ljudstva, naj ve, da s tem blati čast slehernega našega borca na Primorskem.«² Ogarevo trditev o številu partizanov, podkrepljeno s tremi klicaji, pa tudi njegovo navedbo o prihodu prve primorske čete konec avgusta 1941 je ovrgel tudi France Bregar.³ V svojem sestavku namreč trdi, da je po temeljitem pretresu virov in njihovi kombinaciji odšla primorska četa ali 12. ali 13. septembra 1941 z Mokrcia in da bo to treba upoštevati pri prihodnjem prikazovanju začetkov osvobodilnega gibanja na Primorskem v letu 1941. Njegova zahteva se glasi: »Razume se, da bo treba iz tega spoznanja potegniti konsekvence in popraviti vse tiste kronološke »ugotovitve«, ki so bile konsekvence nejasno postavljenega datuma o odhodu primorske čete z Mokrcia.«⁴ In Bregarjeve zahtevane konsekvence so se uresničile. Veliko delo »Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945« navaja na str. 145, da je 12. ali 13. septembra 1941 odšla iz Mokrske čete skupina, sestavljena iz Primorcev, ki naj bi postala jedro partizanskih enot na Primorskem. Z Mokrcia je odšla proti

jugu, čez Rute in Bloško planoto proti Loški dolini, kjer se je zadrževala dva dni in se tam povezala z aktivisti, nato pa je čez Javornike krenila na Primorsko. Na str. 160 pa je majhna sprememba in sicer, da je skupina 9 partizanov Mokrške čete sestavljena iz Primorcev okoli 12. septembra 1941 prekoračila mejo na Javornikih. F. Bregarju se je pokoril tudi Maks Zadnik, ki v knjigi Istrski odred navaja, da je Primorska četa odšla z Mokrc 12. ali 13. septembra 1941. Namen tega sestavka je ponoviti zaključke o prihodu prvih partizanov na Primorsko, ki sem jih objavil leta 1961. Po drugi strani pa razvrednotiti postavke, na podlagi katerih je F. Bregar določil datum odhoda prve Primorske čete z Mokrc.

Začetek OF na Primorskem

Osvobodilna fronta na Primorskem je v začetku zaostajala za OF v ostali Sloveniji. Fašizem je na Primorskem do leta 1927 in 1928 razpustil slovenske šole in slovenska društva. Zaradi fašističnega terorja so se napredni in zavedni Primorci selili v Jugoslavijo, tisti pa, ki so ostali, so bili večinoma internirani ali konfinirani.

Komunistična stranka Italije ni uspeła v Slovenskem Primorju in Istri ustanoviti čvrstih borbenih ilegalnih organizacij. Zaradi nacionalnega stališča, zlasti glede Trsta, se ni mogla globlje ukoreniniti med Slovenci. Tudi po izjavi treh komunističnih strank Avstrije, Italije in Jugoslavije leta 1934, je bila Komunistična stranka Italije glede pravic slovenski manjšini močno neaktivna, čeprav se je zavedala, da bo podprla boj Slovencev za samoodločbo in osvoboditev.

Ustanovni kongres KP Slovenije aprila 1937 na Čebinah je sprejel ustanovni manifest, ki je proglasil idejo o zedinjeni Sloveniji. Sledili so okrepljeni stiki s Primorci — komunisti, s Pinkom Tomažičem, Albinom Dujcem in drugimi. Oskar Kovačič na primer je bil v stalni povezavi s komunisti Vremske doline ter skrbel za pošiljanje partijske literature na Primorsko. Vremska dolina je postala partijski center za postojnsko, pivško, ilirsko-bistriško območje in za Slovensko Istro.

Sredi 1941 je italijansko fašistična policija udarila po komunistih Slovincih. Aretirala je Pinka Tomažiča in pretežni del primorskih komunistov. Tržaški proces decembra 1941 je pokazal, da so fašisti v Slovenskem Primorju usmerjali napade pretežno le na komuniste Slovence.

Kljub pomanjkanju borbenih tradicij, razkosanju slovenske zemlje — okupatorji so predvideli iztrebljanje slovenskega naroda — na pet delov, kljub geografsko-strateškemu pomenu Slovenije za okupatorja, se je KP Slovenije odločila za oborožen boj proti okupatorjem. Politična in vojaška strategija KP Jugoslavije je v NOV in za zmago nad okupatorji računala na zavestno in prostovoljno sodelovanje najširših ljudskih množic, predvsem pa na sodelovanje delavcev, kmetov in demokratične inteligence. Kot politično zaledje osvobodilnega boja slovenskega naroda je na pobudo KP Slovenije bila ustanovljena 27. aprila 1941 široka, osvobodilno, patriotsko demokratična, socialno napredna, protiimperialistična fronta slovenskega naroda. Konec aprila 1941 je CK KPS pozval Slovence v skupno osvobodilno borbo za osvobojenje, neodvisnost in združenje slovenskega naroda. Na posvetovanju KP Jugoslavije maja 1941 v Zagrebu je bilo tudi sklenjeno, da ima KP Slovenije za boj proti okupatorju važno nalogo, zbirati slovenski narod v okupiranih območjih, pa tudi v tistih, ki so bila v pretekli imperialistični vojni ugrabljeni Sloveniji. Kompetenca KPS kot sestavnega dela KPJ se je s tem sklepom razširila tudi na primorsko in koroško slovensko ozemlje. Novembra 1941 je CK KPS v komunikeju objavil to kompetenco.

Tone Tomšič, član vojaške komisije za Primorsko

Umberto Massola — Quinto, sekretar vodstvenega centra KP Italije, ki je od 1940 vzpostavljala iz Ljubljane organizacijsko gibanje v Italiji, je privolil, da se italijanske partijske organizacije na Primorskem povežejo s KP Slovenije, bil pa je proti njihovi vključitvi oziroma združitvi. KPS se je odločila za ustanavljanje lastnih organizacij v Slovenskem Primorju, v Trstu pa le med Slovenci.

Po partijski konferenci slovenskih komunistov 1. in 2. junija 1941 v Ljubljani so komunisti iz ilegale pripravljali pri okrožnih komitejih KPS vojaške komiteje, jedra za bodočo oboroženo vstajo. CK KPS je tedaj osnoval »komisijo za Primorsko«, katere člani so bili Tone Tomšič, organizacijski sekretar CK KPS, Boris Kraigher, dr. Vito Kraigher, Stane Bidovec in drugi.

Z vstopom Sovjetske zveze v vojno 22. junija je CK KPS osnoval glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet in izdal povelje, da postanejo vojaški komiteji poveljstva partizanskih čet. Tega dne je OF objavila geslo osvobodilnega boja »Osvoboditev in združitev razkovanega slovenskega naroda vstevši koroške in primorske Slovence«.⁵ Po zgodovinskem sklepu CK KPJ 4. julija 1941 v Beogradu o začetku oboroženega boja je podal Boris Kidrič naloge slovenskih partizanov: »Samim slovenskim partizanom pa mora biti njihov ognjeni krst pobuda za nova junaška dejanja. Biti slovenski partizan — to pomeni biti najodločnejši bojevnik za osvoboditev in združitev slovenskega naroda. Biti slovenski partizan — to pomeni prezirati smrt, premagovati vse težave, junaško prenesti vse muke — stalno in neomahljivo napadati in uničevati sovražnika ter vse kar mu koristi. Biti slovenski partizan — to pomeni biti heroj osvobodilnega boja«!⁶ Na sestanku 16. julija v Ljubljani je glavno poveljstvo izdalo odlok za začetek oborožene borbe. CK KPS in glavno

poveljstvo sta napotila svoje člane, instruktorje in kurirje v razne kraje Slovenije z nalogo, da prenesejo ta odlok partijskim in vojnim komitejem ter da jim nudijo pomoč pri organizaciji in izvedbi prvih oboroženih akcij.

Komisija za Primorsko pri CK KPS s Tonetom Tomšičem na čelu je imela stalno pred očmi Slovensko Primorje, kjer partija ni imela mreže svojih prekaljenih ilegalnih organizacij in članov partije, ki bi lahko odločilno posegli pri ustanavljanju odborov OF. S posebno skrbjo so v Ljubljanski pokrajini med Primorci prekaljenimi komunisti zbirali kadre, ki naj bi jih kot organizatorje poslali na Primorsko. V akcijo je stopila dokumentna tehnika Centralne tehnike KPS, ki je zanje pripravljala potrebne dokumente, da bi lahko neovirano prišli na Primorsko in tam tudi lahko delali.

Mimo »komisije za Primorsko« so po Borisu Kraigherju brez prave povezave odhajali na politično delo na Primorsko posamezni agitatorji. V sporazumu s Sašom Lemutom je 6. junija 1941 odšel v Ilirsko Bistrico Julij Simončič-Gortan. Propagiral je po vaseh protifašistično borbo za osvoboditev Primorske in vzpostavil do 2. avgusta 1941 skupine — zametke OF v vaseh Vrbovo, Vrbica, Jelšane, Šembije, Bač, Knežak, Ilirska Bistrica, Bukovica.⁷ Člani partijskih celic, komitejev za Loško dolino in Bloško planoto so tudi onstran stare jugoslovanske italijanske meje navezovali stike z naprednimi ljudmi. V Vipavsko dolino je na pobudo Poldke Kosove in Žige Kimovca dvakrat odšla julija 1941 Mara Samsa zaradi organizacije OF.⁸ Prvi aktivist v Koprivi na Krasu je bil Mirko Pirc, ki je julija 1941 odpovedal službo v hotelu Union v Ljubljani in se z družino vrnil domov.⁹

Tone Tomšič je zastavil vse sile, da bi Primorska čimprej dobila odbore OF, ki naj bi kot zavedna fronta demokratičnih in naprednih Primorcev postala podlaga in izhodišče vseljidskega narodnoosvobodilnega gibanja, mobilizator množičnega upora in politično zaledje prvim primorskim partizanom. Bilo je to v času drugega sestanka vrhovnega plenuma OF 20. julija, ki je izbral izvršni odbor OF s sekretarjem Borisom Kidričem in pristal na odlok CK KPS, da se začne oborožena borba in izda proglas, s katerim se slovenski narod poziva v borbo. CK KPS je konec julija ali v začetku avgusta poslal na Primorsko dva člana. Eden od njih je bil Oskar Kovačič, član CK KPS in glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet.¹⁰

Kdo je bil drugi?

Doslej je obveljala trditev, da je Ervin Dolgan prvič prišel na Primorsko 28. junija oziroma konec junija 1941. S tem datumom se je strinjal tudi F. Bregar, ki je čas bivanja in dela E. Dolgana na Primorskem opisal kot prvo fazo v razvoju NOB na Primorskem. F. Bregar navaja, da je E. Dolgan »po lastni izjavi« prvič odšel na Primorsko nekako koncem junija 1941. Dolganov prikaz o potovanju vsiljuje Bregarju misel, da je bilo to potovanje glede na politiko CK KPS v prvi vrsti reko-gnoscisko in to svojo misel utemeljuje z Dolganovo izjavo, da ga je Tomšič poslal, da bi pregledal prilike in možnosti za organizacijo oborožene vstaje. Bregar nadaljuje, da je bilo Dolganovo potovanje »važno zaradi konsekvenc«, da se je CK KPS na podlagi Dolganovih podatkov odločil, da bo takoj začel organizirati osvobodilno gibanje na Primorskem in svoj sklep takole utemeljuje: »Najbrž so bili prav rezultat te odločitve delegati, ki jih je začel pošiljati na Primorsko: Oskar Kovačič, Anton Velušček ... seveda je za pošiljanje delegatov lahko že prej pripravil tako, da so po Dolganovem poročanju pripravljene načrte hitro izvrševali. S tem se je začela na Primorskem druga faza v razvoju osvobodilnega gibanja ...«¹¹

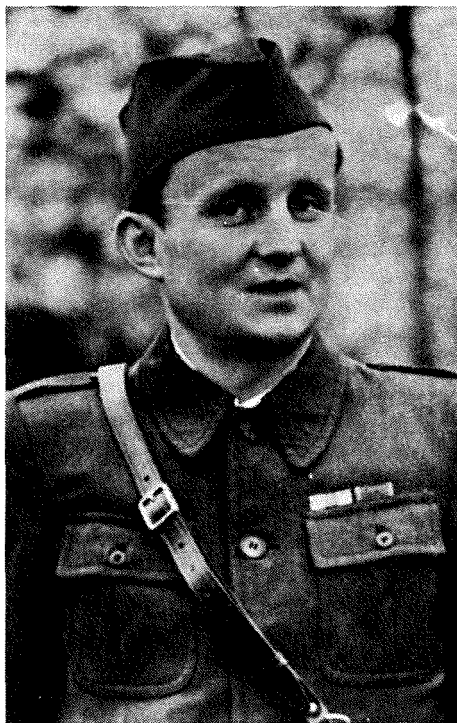
Toda v Dolganovih poročilih in izjavah lahko zasledimo, da je njegov prvi odhod na Primorsko sovpadal z odhodom Oskarja Kovačiča. Iz dveh Dolganovih poročil »Nekaj podatkov o delu KPS za organizacijo NOB na Primorskem v letu 1941« in »Pohod partizanov na Primorsko«¹² sledi, da mu je Tomšič med navodili za delo na Primorskem tudi povedal, da bosta poslana v Trst brata Kovačič, s katerima naj vzpostavi zvezo preko Renč pri Gorici (pri Milu Vižintinu), oziroma da bodo kmalu odšli v Trst Oskar Kovačič in drugi. V obširnem sestavku¹³ piše Dolgan, da je bil ob istem času poslan na politično delo v Trst Oskar Kovačič, medtem ko je CK KPS namenil za delo na Goriškem Albina Kovača in da je Tomšič še povedal, da se bodo vsi trije (Oskar Kovačič, Albin Kovač in Ervin Dolgan, op. J. K.), ki so bili poslani na Primorsko, dobili pri Milu Vižintinu v Renčah. Na sestanku komisije za zgodovino pri odboru bivših aktivistov srednje primorskega okrožja¹⁴ je Dolgan izjavil, da mu je Tone Tomšič dal pred odhodom na Primorsko Vižintinov naslov in naročil naj bo 29. junija 1941 pri njem v Renčah, kjer se bo sestal z Oskarjem Kovačičem, Antonom Veluščkom in Albinom Kovačem.¹⁵ Trditev Bregarja, da je bilo prvo Dolganovo potovanje rekognosicijsko »važno zaradi konsekvenc« ovržeta Ervin Dolgan in Bregar sam. V obeh že navedenih poročilih navaja Ervin Dolgan, da je bil konec junija 1941 po dogovoru s Tonetom Tomšičem poslan kot politični aktivist na Primorsko, kjer naj bi postavljал odbore OF. V Dolganovem poročilu »Nekaj podatkov...«¹⁶ so manj optimistični podatki o nastrojenju prebivalstva. Dolgan omenja, da so bili ljudje okoli Ilirske Bistrice potegnjeni nazaj zaradi aretacij, ki so sledile provali Viktorja Bobka, da so bili Tigrovci kompromitirani z Bobkovo afero in da se je zategadelj povezal s svojimi vrstniki iz osnovne šole, kasneje pa z Maslovimi, Medvedovimi. Dodaja še, da na terenu ni bilo komunističnih organizacij. V obširni avtobiografiji iz leta 1953 podaja Dolgan uspehe svojega političnega dela po prihodu na Primorsko. Uspel je v kratkem času postaviti prve organizacije OF in zaupnike v Trnovem pri Ilirski Bistrici, v Jasenu, Topolcu, Šembijah, Knežaku, Postojni, Juriščah, Studenem, Celjah, Smrjah, Zarečju, Bukovici, na Ostrožnem brdu, Suhorjah itd. V širšem spisu 1976. leta piše Golgan, da mu je Tone Tomšič pred odhodom na Primorsko govoril o razvoju NOG in mu predlagal, naj bi šel na Primorsko širiti NOG povsod tam, kjer živijo Slovenci. Dal mu je imena nekaterih ljudi, na katere naj bi se obrnil glede vstopa v OF, opozoril pa ga je na oprezno delo, zlasti na delo s tigrovci. Tu je tudi podatek, da bi delovali Oskar Kovačič v Trstu, Kovač in Vodušek v Brdih in na Goriškem, Dolgan pa na Krasu, na starem notranjskem delu pod Snežnikom in Javorniki, v Brkinih, na Pivškem in v Istri.¹⁷ Bregar sam navaja, da je Tomšič poslal Dolgana z nalogo, da je treba tudi osvobodilno gibanje razširiti povsod, kjer živijo Slovenci, ne glede na prejšnje ali sedanje meje. Po vsem nem nismo daleč od resnice, da je bil Ervin Dolgan-Janez tisti drugi član, ki ga je CK KPS konec julija oziroma začetek avgusta poslal na Primorsko.

Pokrajinsko vodstvo OF

Začetek avgusta je prišel na Primorsko Oskar Kovačič. Brat Leon mi je pred več kot 20 leti povedal, da je bil Oskar Kovačič leta 1941 na Primorskem prvič šele avgusta meseca in da bi mi več vedel o tem povedati Lojze Peric. Po Lojzetu Pericu je Oskar Kovačič najprej okoli 10. avgusta prišel v Tržič (Monfalcone) z nalogo, da v industrijskem kraju in stikališču italijanskega in slovenskega proletariata vzpostavi centralno bazo OF za Primorsko. Oskar Kovačič-»Tonči«¹⁸ je

v OF vključil vse tri Strugarjeve sinove, Danila, Lojzeta in Rudija in s pomočjo Strugarjevih iskal zvezo z italijanskimi komunisti in socialisti. Ta se je spoznal tudi z dr. Ferfoljo, ki je vsako nedeljo hodil na svoje posestvo v Ronke. Po štirih ali petih dnevih je Oskar odpotoval na Tolminsko. V ta čas okrog 15. avgusta lahko postavimo tudi sestanek Oskarja z Bogomilom Vižintinom v Renčah, kjer naj bi se sestali vsi glavni organizatorji NOG na Primorskem. Milo Vižintin in Ervin Dolgan datirata sestanek poldrug mesec prezgodaj. Vižintin, predvojni gradbenik iz Renč izjavlja, da je dobil iz Ljubljane listek s sporočilom, da se bo zadnja nedeljo junija 1941 med 11. in 13. uro oglasil pri njemu tovariš z geslom »Medved«. Ob napovedanem času je prišel visok plavolas tovariš s kolesom znamke Puch in se predstavil z geslom »Medved« kot potnik neke ljubljanske trgovine z lesom. Govoril je o OF, oboroženem boju partizanskih enot, o zbiranju orožja, opreme, hrane in denarja.¹⁹ Kronološki podatek Vižintina ovrže gradivo o prihodu Oskarja Kovačiča na Primorsko. Sicer pa Vižintinovo časovno prehitevanje ni edino. V nekem poročilu, verjetno iz leta 1948, sem zasledil tudi tole, da je Oskar Kovačič po nalogu CK KPS prišel na Primorsko maja 1941, da je junija 1941 postal žrtev, da je istega meseca prišel po nalogu CK KPS Anton Velušček-Matevž, da je bila 8. junija 1941 partijska konferenca delegatov za goriško pokrajino.²⁰

Oskar Kovačič se je okrog 20. avgusta vrnil v Tržič, nezadovoljen z uspehi. Kmalu je odšel v Ljubljano s predlogom, da Tržič ni primeren za pokrajinski sedež, ker večina delavcev odhaja po končanem delu na svoje domove v Furlanijo, na Kras itd. in s priporočilom Strugarjev, da bi bil Trst primernejši za pokrajinski sedež OF, ker ima boljše pogoje za ilegalno delo, boljše zveze z Ljubljano in s kraji v Slovenskem Primorju in Istri. Po 20. avgustu se je Oskar Kovačič vrnil v Tržič z novimi napotki za delo in s soglasjem za prenos pokrajinskega sedeža OF v Trst. Strugarjevi so Oskarja povezali z njihovim stricem v Trstu (Via Boccaccio št. 4), Danilo Perc pa ga je povezal s sošolci iz istrskega internata v Zagrebu Ernestom Arbanasem-Gigijem, Ljubom Sosičem, Aleksandrom Modicem in drugimi, pri katerih je Oskar dobil prva ilegalna bivališča. Lojze Peric je v Trstu seznanil Oskarja tudi z Ubaldom Vrabcem, komponistom in pevovodjo, pri katerem je bila javka vse do Oskarjeve aretacije. Protifašisti v Trstu, katerih naslove je dal Stane Bidovec, so bili večinoma pod nadzorom OVRE. Emil Colja (Via Piccardi 29) se spominja, da je Oskar prišel k njemu, da so delali kolikor so mogli, ker so bili kompromitirani in da je preskrbel mecene med slovenskimi trgovci. Danilo Peric je Oskarja seznanil z dijakom Bernardom Šemrlom (Via del Molino al vento) in ta Oskarja naprej z Zoro Perello, Vojko Šmuc in Borisom Kovačičem, kjer je bila javka in skromna tehnika. Zora Perello je dobivala od Oskarja Kovačiča brošure in letake in mu priskrbela stanovanje pri Francu Perkavcu.²¹ Mladinci — dijaki so Oskarju priskrbeli tudi hrano. Pridobili so Rudija Jančarja-Peka, da je zanj na črni borzi kupoval živilske nakaznice. V kratkem času je Oskar organiziral mladinske aktivne pri Sv. Jakobu, mati Zore Perello pa je za OF pridobila razne družine pri Sv. Jakobu in Magdaleni, pomagala pa je ustanoviti skupino OF tudi v ladjedelnici sv. Marko. Franc Lipovec-Tine je septembra 1941 že nosil antifašistom v ladjedelnici Slovenskega poročevalca. Septembra 1941 je imel Oskar zaupnike in pristaše OF v Ricmanjih, Dolini, Barbari, na Škofijah. Anton Šibelja-Stjenka je preko Antona Petarosa iz Ricmanj povezal Oskarja Kovačiča z delavci v rafineriji Aquila, z Jožetom Miklavčičem in njegovem sinom Borisom, ki sta začela vzpostavljati prve zemetke OF v Slovenski Istri. Sredi septembra 1941 je Oskar po spominu Borisa Kovačiča odšel v Ljubljano. Verjetno je šel tokrat na zvezo v Renče, kajti tudi Ervin Dolgan se spominja, da je čez en mesec ponovno odšel v Renče na zvezo. 21. septembra je

Boris Kraigher, član vojaške komisije za Primorsko

bil Oskar v Dolenji vasi pri Senožečah, kjer se je povezal s člani družine Može. Za delo v OF je pridobil Jožeta in Henrika Možeta. Naslednje dneve je bil Oskar v Ljubljani, če lahko verjamemo Borisu Kovačiču, ki poroča, da se je Oskar vrnil s propagandnim materialom in z vestjo, da bo prve dni oktobra prišev v Trst še en funkcionar.²² Konec septembra je Oskar Kovačič ustanovil terenski odbor OF Senožeče, katerega člani so bili Niko Šturm, Anton in Ciril Sotlar, Franc Pavlovčič (ozir. Škupnik!) in Stanko Čermelj. Ob tej priložnosti je Oskar izjavil, da je terenski odbor OF Senožeče eden prvih odborov OF na Primorskem. Oskar Kovačič je še dodal, naj z vključevanjem zlasti antifašistov ustanovijo odbore OF še po drugih vaseh.²³ Marija Može iz Dolenje vasi je izjavila, da se je njen sin Jože povezal z Oskarjem, da je začel z organizacijo odpora v Dolenji vasi, Senožečah in drugih krajih in da je organiziral odbor, v katerem sta bila tudi njena dva sinova Mirko in Milan ter Anton Može, vulgo Rebec iz Dolenje vasi.²⁴

Od srede avgusta do srede septembra so politično delo nadaljevali Strugarjevi v Tržiču, Ervin Dolgan na Postojnskem, na Pivki, Krasu in v Brkinih, Anton Velušček-Matevž v Vipavski dolini in na Krasu, Andrej Kumar v Brdih, na ilirsko-bistriškem pa so ga začeli Franc Klemenc, Josip Zidar, Anton Dougan in drugi. Bratje Peric v Tržiču so po odhodu Kovačiča pridobivali pristaše OF med slovenskimi delavci in kmeti v Zadravščini, Ronkah, Tržiču, v vaseh južnega Krasa, zlasti v Doberdobo in Brestovici. V septembru je skupina OF v Tržiču izvedla prvo nabilno akcijo, ki se je kasneje ponovila še dvakrat. Po nalogu Kovačiča je hodil Lojze Peric v Gorico, kjer so se »Pri zlatem jelenu« shajali slovenski intelektualci. Ker so bili pod vplivom novinarja Kemperla, pristaša slovenske ljudske stranke,

jih je zaman skušal pridobiti za OF. Kemperle je odbil vsako sodelovanje z izjavo, da ne predstavljajo nikogar v Sloveniji in da nimajo nikogar za seboj.²⁵

Avgusta 1941 sta se Josip Zidar in Anton Dougan povezala z Vinkom Peršičem iz Permanov pri Reki in Josipom Radovanom z Reke ter začela pridobivati prve pristaše za NOG. Bili so to Franc Baša iz Topolca, Vojo Žnidaršič iz Dobropolja, Anton Frank in Kastelic iz Kilovč, Rudolf Kalc iz Vrbiče. Šele potem, ko sta se povezala s partijskim in frontovskim vodstvom v Loški dolini, sta na temelju smernic in navodil začela postavljati temelje OF. Avgusta je prišel iz Ljubljane v Kilovče Franc Klemenc. Na Pivko ga je po posredovanju Zorke Peršič poslal Boris Zihlerl z nalogo organizirati OF. Septembra se je povezal z Josipom Zidarjem, Antonom Douganom in Jožetom Česnikom iz Zagorja. Septembra so bili zaupniki OF v Šembijah (Anton Samsa), Zagorju (Jože Česnik), v Baču (Avgustin Šajn). Zaupnike OF imajo tudi brkinske vasi Rjavče (Anton Gustinčič), Gabrk (Rudolf Gabrk), Prelože (Ivan Mahne), Smrje (Janez Mršnik). 4. septembra omenjajo italijanski dokumenti že trosilno akcijo na glavni cesti Pivka—Ilirska Bistrica. Postojnski karabinjerji so našli pri Valentičevem mlinu blizu sv. Mihaela (2 km severozahodno od Narina) 50 trosilnih letakov velikosti 4×6 cm v slovenskem jeziku, ki so pozivali na sabotažne akcije in na osvoboditev Slovenije, ki se bije ramo ob rami s Sovjetsko zvezo proti fašizmu.²⁶ Bogdan Osolnik, ki je bil na počitnicah pri sorodnikih v Bitnjah pri Premu avgusta in septembra 1941, se spominja prvih letakov, pa tudi sestankov ter trdne vere navdušenih Primorcev.

Ervin Dolgan je po povratku iz Renč sredi avgusta nadaljeval s političnim delom v Brkinih. Doživel je navdušenje mladih, ki so se z vso vnemo lotili dela in organizirali vrsto majhnih diverzij. V neki izjavi poroča o političnih težavah na terenu, da so neki pribežali in delajo za OF, da so se pojavili neki organizatorji okoli Ribnice in omenja pri tem Franca Klemenca, brata Zorke Peršič, dalje da so neki ljudje začeli zbirati hrano. Sredi septembra je odpotoval v Renče na sestanek z Oskarjem Kovačičem, tudi tokrat zastonj. Po vrnitvi je ugotovil, da je zveza v Postojni pretrgana in to zaradi premestitve železničarja. Tedaj se je v Zalogu povezal z Viktorjem Hajno. Nato je šel v Studeno k Bizjakovim, kamor ga je napotil neki kmet z leseno nogo. Bizjaku in njegovi ženi Ivanki je povedal, da prihaja po nalogu Toneta Tomšiča. Predal jima je sveženj literature in ju seznanil z nalogami. Bizjakova sta vključila v OF še Venceslava Japlja, Avgusta Humarja, Ivana Furlana in Andreja Prelaza.²⁷ V. Japelj je tedaj Dolgana spravil preko stare italijansko-jugoslovanske meje pri Strmci in ga popeljal do Planine.

Narodna zavest in velika želja, da se rešijo fašistične Italije in združijo s Slovenijo in Jugoslavijo, sta vzpodbujali Primorce, da so začeli sprejemati OF. Vse to ni ostalo prikrito Antoniu Ricciju, poveljniku 61. reške legije, ki je septembra poročal: »... V mnogo slabših razmerah... živi gotovo provinca s slovensko severovzhodno obalo Istre, s sovražno razpoloženo cono Učke, prav tako pa tudi slovensko ozemlje Ilirske Bistrice, ki je zelo sovražno Italiji. Položaj tega predela se slabša sedaj še s priključitvijo hrvaškega ozemlja zaradi nedavne okupacije« in nadaljuje »Tajni sestanki, širjenje vesti, tesnobno pričakanje časnikov in vesti dokazujejo, če je to sploh potrebno, da je vedno tlelo neko majhno, tajno upanje, ki je tudi še sedaj živo pri tem prebivalstvu in se odkriva ob velikih dogodkih...«

Stolice

V sestavku o prvih primorskih partizanih sem datum odhoda prvih partizanov na Primorsko povezal tudi z akcijami, ki jih je vodstvo slovenskega NOG izvedlo

*Dr. Vito Kraigher, član vojaške komisije
za Primorsko*

po posvetovanju v Stolicah. Takole je ovrgel Bregar mojo zamisel: »Operativni načrt glavnega štaba sam na sebi ne more služiti kot argument za natančno utrditev datuma, ker je izvajanje načrta stvar daljšega procesa, čeprav je seveda res, da ustanovitev in pošiljanje »Primorske čete« na Primorsko ne more biti nekaj, kar bi bilo izven operativnega načrta glavnega štaba. Povezovanje z zasedanjem v Stolicah v tem primeru še ne more priti v poštev, ker je odpošiljanje primorske skupine pravzaprav tudi po Kramarjevem konceptu moralo biti prej zasnovano in pripravljeno, preden je zasedanje v Stolicah moglo vplivati na načrt. Poleg tega pa je po tem konceptu sploh vprašanje, če so v glavnem štabu v trenutku pošiljanja Primorske čete sploh vedeli za sklepe zasedanja v Stolicah.«²⁸

Potreben je daljši odgovor o posvetovanju v Stolicah in vlogi, ki jo je imelo to posvetovanje za razvoj oboroženega boja v Sloveniji. Neenakomeren razvoj oboroženega boja v Jugoslaviji, zlasti pa zaostajanje oboroženega boja na nekaterih območjih sta terjala analizo, nato pa tudi sklepe o vseh vprašanjih v zvezi z vstajo jugoslovanskih narodov. CK KPJ je na seji 31. avgusta 1941 sprejel sklep, da glavni štab NOG Jugoslavije skliče najkasneje do 15. septembra 1941 zbor glavnega štaba s člani iz vseh pokrajin in da istočasno skliče tudi razširjeno sejo CK KPJ.²⁹ Posvetovanje v Stolicah se je zavleklo, ker je jedro politbiroja CK KPJ in glavnega štaba NOG Jugoslavije šele septembra odšlo iz Beograda na svobodno ozemlje v vzhodni Srbiji. Delegati Hrvatske (Rade Končar in Vlado Popović) in Slovenije (Miha Marinko in Franc Leskovšek-Luka) so odšli na posvetovanje preko Sarajeva in skupaj z delegatoma Bosne in Hercegovine (Svetozar Vukmanović-Tempo in Slobodan Princip-Seljo) nadaljevali pot, prekoračili reko Drino pri Ljuboviji in prišli v Stolice.

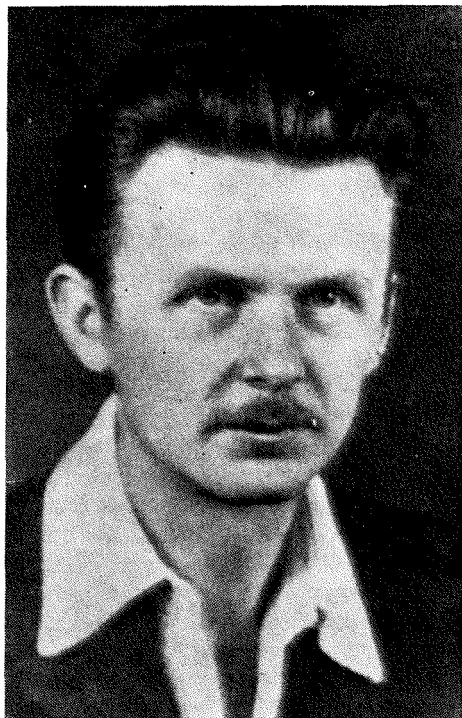
Na posvetovanju, ki je bilo 26. septembra, je Tito podal oceno situacije, naglasil, da je razvoj borbe potrdil pravilnost odloka o začetku oborožene vstaje. Poudaril je, da je za uspeh našega boja odločilnega pomena onemogočiti okupatorjem, da bi izzvali bratomorno borbo med narodi in da je važno, da se že od samega začetka borbe izgrajujejo odnosi med narodi Jugoslavije na bazi enakopravnosti. Govoril je še o svobodnih ozemljih in izgradnji ljudske oblasti, o pristojnosti vojaških enot, o nacionalnih štabih, o orientaciji ustanavljanja velikih vojaških enot, o ustanavljanju organov nove oblasti. Sledila so poročila delgov: Sretna Žujovića za Srbijo, Svetozarja Vukmanovića za Bosno in Hercegovino, Vlada Popovića in Rade Končarja za Hrvatsko ter Mihe Marinka in Franca Leskovška za Slovenijo. Miha Marinko je preskromno prikazal OF kot vseljudsko gibanje slovenskega naroda, ki je z mrežo odborov od okrožnih do terenskih odborov OF obseglo večino slovenskega naroda in že prevzemala elemente oblasti. V poročilu o oboroženem boju je dejal, da delujejo v mestih oborožene skupine aktivistov, ki likvidirajo okupatorjeve hlapce in izvajajo diverzije, da pa se širše oborožene akcije še niso začele, pripravljajo pa oboroženo vstajo. Tito je posegel v poročilo in poudaril, da se politične priprave ne smejo preveč zavleči in da tudi Slovenija ne bi smela zaostajati v razvijanju oboroženega boja. V diskusiji, ki je sledila so grajali počasen razvoj oborožene borbe v Sloveniji, ki je zaostajala za poletom v drugih pokrajinah Jugoslavije. Enajst let po posvetovanju v Stolicah je Miha Marinko izjavil, da sta slovenska delegata doživela v Stolicah precejšen tuš, ko sta poročala o pripravah na akcijo.³⁰

Na temelju analize je bila izdelana strategija vojne v vsej domovini, to je totalna partizanska vojna z nalogo ustvariti svobodna ozemlja v vseh pokrajinah Jugoslavije in tudi v Sloveniji. Pred slovenska predstavnika je bilo izrazito postavljeno, da je treba zaostri vstajo ter pristopiti k osvobajanju ozemlja, ki naj bo oporišče za hitrejšo in močnejše širjenje oborožene borbe in za ustanavljanje ljudske oblasti, ki bo poleg drugega imela nalogo, da skrbi tudi za preskrbovanje ljudske oborožene sile in za pomoč ranjencem.

Po posvetovanju sta se F. Leskošek in M. Marinko vrnila v Ljubljano. Dr. Aleš Bebler se spominja, da je Leskošek po vrnitvi prinesel fantastične novice o množični vstaji, o obsežnem svobodnem ozemlju, o proizvodnji orožja v svobodnih Užicah, o izdajstvu četnikov. Njegovo pripovedovanje jih je navdušilo za nove naloge, glavna med njimi pa je bila krepitev vojaških enot in osvobajanje teritorija.³¹ Ob 35. obletnici posvetovanja v Stolicah je F. Leskošek izjavil, da so bile Stolice spodbuda za nadaljnji razvoj boja v Sloveniji, ki se je potem polno razmahnil.³² Glavno poveljstvo je pristopilo k zaostrovanju odnosov z okupatorji, k ustanavljanju partizanskih enot in k taktiki presenetljivih napadov na najslabše sovražni kove točke.

Trditev Bregarja, da posvetovanje v Stolicah ni imelo nobene zveze z odhodom prve Primorske čete na Primorsko ovržejo tudi izjave njenega poveljnika E. Dolgana. V spominskih izjavah navaja Dolgan,³³ da se je, ker je bila situacija za oborožen boj na Primorskem ugodna, vrnil v Ljubljano in se na javki sestal s Tonetom Tomšičem. Po posredovanju Toneta Tomšiča se je sestal tudi z Miho Marinkom. Sprehajala sta se pred bivšo kavarno Prešeren in Marinko, ki je prišel s konference v Bosni, mu je pripovedoval o izkušnjah. Domenili so se nadalje, da dobi E. Dolgan iz čete na Mokrcu nekaj partizanov in da gre z njimi na Primorsko.

V obširni biografiji iz leta 1953 navaja Dolgan, da je v začetku poletja 1941 odšel v Ljubljano na poročanje k Tonetu Tomšiču, da sta se sestala pod Bellevuejem, dalje da se je na Tromostovju sestal tudi z Miho Marinkom. Na tem poročanju je

Ervin Dolgan, voditelj prve skupine partizanov, ki je z Notranjskega odšla na Primorsko

CK KPS na predlog Ervina Dolgana sklenil, da gre prva skupina partizanov na Primorsko z nalogo, da se tudi na Primorskem organizirajo partizanski odredi in začne oborožena vstaja.

V sestavku »Začetki na Primorskem«³⁴ navaja Ervin Dolgan, da je avgusta 1941 prišel v Ljubljano iz Primorske, da je Tonetu Tomšiču orisal položaj na Primorskem, mu omenil, da je prebivalstvo Primorske naklonjeno OF, da je mladina pripravljena stopiti v akcijo. Takrat so na Primorskem mobilizirali letnik 1922, da večjih sprememb na Primorskem ne bo vse dotlej, dokler se ne ustanovi oboroženo jedro NOG. Primorci da so po značaju mehki in čustveni in da se bodo vključili v oborožen boj s prihodom prvih partizanov na Primorsko. Tone Tomšič je E. Dolganu pred odhodom naročil, naj bo ob 6. zvečer pri čevljarju Laknerju v Dravljah. Tu je Ervina Dolgana počakala Vesna Stranič in ga povezala z Miho Marinkom. Z njim se je sešel pri Prešernovem spomeniku. Med sprehodom ob Ljubljani mu je Miha Marinko pripovedoval o posvetovanju v Bosni, s katerega se je vrnil in mu orisal, kako je zamišljena akcija odpora.

Po vsem tem lahko brez nevarnosti za objektivno resnico ugotovimo:

- da je »operativni načrt« glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet še kako služil za natančno utrditev datuma;
- da sta ustanovitev in odhod prve Primorske čete povezana s posvetovanjem v Stolicah in
- da Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet ne samo ni vedelo za sklepe posvetovanja v Stolicah, marveč jih je z odhodom prvih primorskih partizanov tudi izpolnjevalo.

Bregar trdi v svojem članku,³⁵ da je bila reorganizacija čet in reorganizacija Krimskega bataljona nesporno pred Robottijevo oktobrsko ofenzivo, da je Daki pred ofenzivo odšel s Šercerjem v 3. četo na sektor Loške doline. V naslednjem bom prikazal razvoj partizanskih enot zlasti na podlagi množične dokumentacije. CK KPS in izvršni odbor OF sta konec avgusta 1941 morala lomiti oportunistični odpor proti oboroženi vstaji, ki se je nekaj časa pojavljal tudi znotraj NOG, pa tudi v nekaterih organizacijah KPS. Partija je tedaj objavljala mobilizacijske članke, pozivala na iztrebljanje pojavov oportunizma glede partizanskih enot, Edvard Kardelj je razpredal misli o glavni nalogi osvobodilnih sil slovenskega naroda in o vsestranskem razvijanju partizanskega gibanja, ki mora prerasti v vsenarodni upor proti okupatorjem.³⁶ Partija je tedaj najboljše kadre odvojila s političnega dela na terenu in jih dodelila za mobilizacijo prostovoljcev. 31. avgusta npr. je Boris Kidrič poveril Dušanu Pirjevcu nalogo zbiranja prostovoljcev za odhod v partizane. Dušan Pirjevec³⁷ se je povsem posvetil mobilizaciji, bil noč in dan na nogah ter na sestankih govoril prostovoljcem, da mora vsak imeti nahrbtnik, čevlje, da naj si določijo vodje, naj bodo vsak čas pripravljeni za odhod. Pod obsežnejše podatke je dal o nekem sestanku za Bežigradom, kjer je skupine za odhod v partizane pripravljval Drago Makuc.

Skupine prostovoljcev iz Ljubljane v partizane sta odločilno vodila Janko Sekirnik-Simon in Franc Bratovž-Aco, ki sta novince sprejemala najprej pri Mokarju, na Igu, pri Lavrici. Ščasoma sta postala tako predrzna, da sta prostovoljce sprejemala kar v Ljubljani. V avtobusih, ki so izpred mestnega doma na Vodnikovem trgu vozili proti Igu, Turjaku itd. so včasih kar polovico mest zasedli novinci — prostovoljci.³⁸ Kurirji Mokrške čete so novince pričakali največkrat v planinski koči na Kureščku. Stanka, lastnica planinske koče, je bila prava partizanska teta. V sprejemnem taborišču Jazbine pod Kureščkom, so novinci oddali legitimacije, dobili partizanska imena in šle nato odšli k četi na območju Mokrcu (k. 10581), ki sta ji poveljevala Ljubo Šercer in Slavko Židanek-Slavc. V četi so dobili novinci potrebne vojaške izkušnje in politično vzgojo.

Prostovoljci Mokrške čete v prvi polovici septembra so bili med drugimi: Lado Janežič, Franc Jernejc, Drago Rebec, Henrik Walla, Franc Pokovec, Vladimir Kogoj, Jakob Mrak, Viktor Varšek, Ante Novak in drugi. Najboljša propaganda za množičen odhod prostovoljcev v partizane so bile vojaške sabotaže in druge akcije, ki so okupatorje spravljale ob živce. Kot odgovor na te akcije je M. Robotti v okrožnici z dne 8. septembra zahteval, naj bodo podrejene enote povsod in ob vsaki uri pripravljene na varnostne ukrepe, naj na vsak poskus napada odgovorijo s skrajno odločnostjo, naj ceno plača rajši kak komunist, čeprav ni povsem kriv, kot pa da bi še naprej nosili italijanski vojaki posledice njihovih sabotažnih akcij.³⁹

Sredi septembra je glavno poveljstvo pristopilo k ustanavljanju partizanskih bataljonov in s to nalogo poslalo na Gorenjsko Staneta Žagarja, na Štajersko Franca Rozmana-Staneta, na Notranjsko pa dr. Aleša Beblerja-Primoža. Primož je že v Ljubljani določil štab bataljona. Za komandanta je bil imenovan Ivan Jaklič-Jerin, za političnega komisarja Dušan Pirjevec, ki je tedaj tudi dobil partizansko ime Ahac, za namestnika komandanta pa Dušan Majcen-Nedeljko. Pirjevec in Majcen izjavljata, da sta 14. septembra odšla na novo mesto. Prvi je iz Ljubljane odšel na Bloke, kjer se je v vasi Ravne sešel z Majcnom. Majcen navaja v anketnem listu, da ga je Bebler določil za namestnika komandanta, da je bil 14. septembra predstavljen s terenskega dela na Notranjskem v Šercerjev logor na Mokrcu. Oba

Pirjevec in Majcen sta iz Raven odšla v sprejemno taborišče Jazbino, kjer sta našla Slavka Židaneka, Franca Pokovca, Anteja Novaka, Vladimirja Kogoja. Od tu je Majcen popeljal Ahaca k Mokrški četi. Ahac in Nedeljko sta začela z organizacijo Krimskega bataljona. Ivan Jakič-Jerin, komandant bataljona se je tedaj največ zadrževal pri glavnem poveljstvu, se bavil s pošiljanjem novincev v partizane in z intendaturo, medtem ko je njegove posle opravljal Ljubo Šercer. Mokrško četo, katere borci so bili po Janku Sekirniku tudi Daki, Jože Nose-Špan, neki Mate, Dalmatinec, so zaradi političnega in vojaškega pouka preimenovali v Šolski logor v Zali. Mokrška kot prva četa bataljona je bila podeljena na vode. Kot vodnik in politdelegat v tej enoti sta bila tudi F. Pokovec-Poki in Janko Smole. Zadnjega je imenoval na to mesto sredi septembra Ahac. Po navodilih Franca Popita-Jokla in Ivana Novaka-Očka je Janko Smole politično delal tudi na terenu. Borovniška četa pod poveljstvom Mirka Bračiča je bila druga četa bataljona. Po Viktorju Varška je bila že sredi septembra ustanovljena tretja Rakitniška četa.⁴⁰ Bataljonu je bila kot 4. četa po vsej verjetnosti priključena tudi Ribniška četa.

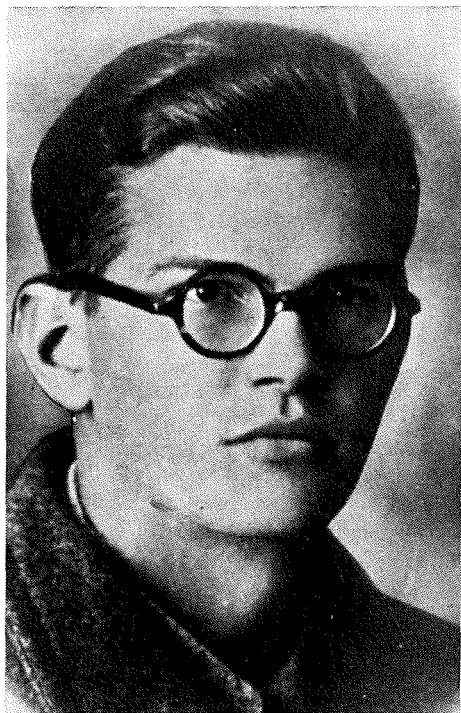
Po vrnitvi Leskoška in Marinka s posvetovanja v Stolicah začne nov naval prostovoljcev iz Ljubljane v partizane. Odhod svojih članov v partizane je zaostрила tudi partija. Tone Marinček npr. je po nalogu partije odšel v Šolski logor.⁴¹ V tem času so bile ustanovljene Mokronoška in 1. Primorska četa in novi dve četi Krimskega bataljona. Viktor Varšek je 1. oktobra že postal borec 5. Robske čete. Njen komandir je bil Slavko Židaneč-Slavc, politični komisar pa najprej Čort, kasneje pa Ante Novak. Na Židanečovo mesto v 1. četi oz. v Šolskem logoru v Zali je postal komandir Toni Franc.⁴² Po 1. oktobru je v sestavi Krimskega bataljona že tudi 6. Preserska četa s komandirjem Gorencem-Mininom in politkomisarjem Iztokom Žagarjem. Med njenimi borci so bili tudi Drago Makuc, Dušan Pičulin, Franc Kervišar, Filip Lipovec, Vrbovšek, Walla Emerik (Walla Henrik?!), Gabrovec itd.⁴³ Po ustanovitvi v Šolskem logoru je Preserska četa odšla na območje vasi Preserje, severozahodno od Krima. Začetek oktobra še vedno raste število prostovoljcev v Krinskem bataljonu. Zasedil sem že Zlata Pavlico, Stanka Kamnikarja, Alojza Popka-Vandeka, Silva Žičkarja-Mateta in druge.

Po vrnitvi Dakija iz Loške doline, kamor je peljal prvo Primorsko četo, je bila ustanovljena nova Loška četa. Po Ladotu Janežiču je postal njen komandir Stanko Semič-Daki. Bataljon je tedaj narasel na okoli 150 mož v glavnem sestavljen iz dijakov in delavcev.

Da bi preprečili izolacijo partizanov od podeželskega prebivalstva in prepričali ljudske množice, da so partizani oborožena sila slovenskega naroda, je Glavno poveljstvo ukazalo Krinskemu bataljonu, da od drobnih diverzij, sabotaž na progah začne z energičnimi napadi in preide v ljudsko vstajo. V ta namen je formiralo dve samostojni operativni enoti, ki bi se s prilivom novih prostovoljcev reorganizirali v bataljona. Glavno poveljstvo je funkcionarjema Ribniške čete Filipu Tekavcu in Janezu Kmetu dalo v Ljubljani nalog za ustanovitev suhokrajinske operativne enote:⁴⁴ ki bi bila sestavljena iz 1. (Šolske čete) in iz Ribniške čete.⁴⁵ Po spopadu Robske čete z Italijani pri Zapotoku je bila v taborišču Šolskega logora v Zali iz preostalih čet formirana operativna enota, imenovana tudi polbataljon Ljube Šercerja. Iz vsega navedenega sledi, da je bilo ustanavljanje partizanskih čet in Krimskega bataljona v drugi polvici septembra in začetek oktobra, da je bilo formiranje operativnih enot oziroma polbataljonov po vrnitvi Dakija iz Loške doline. Trditev Bregarja, da je Daki še pred ofenzivo odšel s Šercerjem v 3. četo na sektor Loške doline je nesprejemljiva.

Bregar zavrača možnost, da bi bila italijanska ofenziva, ki jo omenja Daki, 7. oktobra,⁴⁶ da odhoda Primorske čete ni mogoče posredno povezovati z Robottijevo ofenzivo na Mokrc,⁴⁷ da sklicevanje na Robottijevo ofenzivo ne pride v poštev, ker ji nasprotuje red datumov, ki jih v izpovedi navaja Pečnik, da je J. Kramar preveč verjel Pečnikovi izjavi, premalo pa pregledal še nekatere akte, ki so vključeni v spis proti Jožetu Zamanu, Ivanu Pečniku in Miranu Oprečniku ter da sklicevanje na zgodovinarje zavisi od virov in od vrednosti virov, ki so jih uporabili. Za svoj dokaz se opira na dva memoarska vira iz leta 1944, ki postavljata italijansko ofenzivo eden na 14. september, drugi pa na 18. september 1941. Upošteva drugi vir in ga navaja: »18. septembra so organizirali Italijani hajko na te partizane. Prodirali so iz Golega, Krvave peči in Zapotoka z velikimi silami. Četa se je po dveh dneh ponovno zbrala v novem logoru v Zali pod Osredkom, kjer se je začel organizirati bataljon...« V potrdilo zgornjega navaja Bregar še dve italijanski poročili in sicer poročilo 85. čete telegrafistov z dne 17. septembra, iz katerega je razvidno, da je bila italijanska hajka 14., 15. in 16. septembra,⁴⁸ in poročilo Maria Robottija z dne 30. novembra 1941. Po Mariu Robottiju je bilo veliko čiščenje Iške vasi v rokah ljubljanskega kvestorja (Ettore Messana), ki se je končalo brez vsakega uspeha, čeprav je divizija sardenskih grenadirjev poslala pomoč skoraj dva tisoč mož in to zaradi slabe organizacije, nezadostnega vojaškega znanja, površnosti, slabi obveščevalni službi, nezadostni telesni izvežbanosti za vojne napore komisarjev itd.⁴⁹ Bregar na podlagi navedenega gradiva sklepa, da je morala Primorska četa oditi z Mokrc pred italijansko hajko od 14. do 16. septembra.

Od 14. do 16. septembra ni bilo nobene ofenzive italijanskih oboroženih sil, marveč le veliko »čiščenje« Iške vasi pod vodstvom ljubljanskega kvestorja. Ljubljanci so ob sobotah in nedeljah obiskovali borce Mokrške čete v Iškem Vintgarju. Poznana je npr. fotografija z dne 7. septembra (nedelja), na kateri so Ernest Eypper, Milan Majcen in Ivan Rob v Iškem Vintgarju. Ljubljanski kvestor se je pripravljaj na akcijo proti partizanom v Iškem Vintgarju. V nedeljo 14. septembra je poslal v planinsko kočo v Iškem Vintgarju tudi svoje vohune. Upravnik koče France Pintar je o tem obvestil Milana Majcena, ki se je takoj podal v kočo in nekega vohuna, ki ga je spoznal, vrgel v Iško. Naslednjega dne, 15. septembra, je kvestor poslal h planinski koči z dvema tovarnjakoma svoje policijske sile, ki pa do koče niso prišli, ker so jih pred tem napadli borci Mokrške čete. Italijani so se spravili na kamione in zbežali. Ettore Messana je zaprosil poveljnika 85. čete telegrafistov, kapetana Gina Mittonija za pomoč. Nova večja sila je opoldne prodirala proti planinski koči. Borci Mokrške čete oboroženi s 3 puškomitraljezi so se umaknili do srede Kozjih sten in tedaj zaslišali mitraljez, ki je vžgal po Italijanih z vrha. Kasneje so izvedeli, da je bil to Ljubo Šercer. Italijanom je uspelo priti do planinske koče, jo zažgali, upravnika Franca Pintarja pa odpeljali s seboj.⁵⁰ Naslednjega dne se je poveljnik karabinjerske čete sporazumel s kapetanom G. Mittonijem za skupno akcijo. Iz ohranjenega poročila sledi, da je dala četa za akcijo 30 inženircev, ki jim je poveljeval podporočnik Simonutti. Prišli so s tovarnjakom in nato začeli z dvema kolonama prodirati proti požgani planinski koči in streljali na nekega civilista, ki pa je zbežal v gozd. Obe koloni pa tudi vojake pri tovarnjaku so partizani napadli iz položajev v gozdu in v skalnatih stenah. Šofer je s tovarnjakom odhitel po pomoč k bližnji postojanki, o situaciji pa je bilo obveščeno tudi poveljstvo kr. karabinjerjev, ki je sklenilo poslati še 80 mož. V akcijo je stopila tudi 1. četa 1. grenadirskega polka, ki je bila na vajah pri Iški vasi. Po Simonutti-

Pinko Tomažič

jevem poročilu je poveljnik 1. čete obkolil Iško vas in natančno pregledal vse hiše. Medtem so na vrhu hribov Italijani videli dva človeka, ki sta si dajala signale z zastavicami. Po hišnih preiskavah in po pregledu terena so požgali 4 vikend hišice. Akcijo je zaključil artilerijski polkovnik, ki so ga na licu mesta seznanili s potekom dogodkov. Celotno akcijo najbolj ilustrira zaključek poročila G. Mittonija, da med operacijami niso našli položajev avtomatskega orožja in da niso prijeli niti ene sumljive osebe.⁵¹ V napadu na Italijane v Iški je sodeloval tudi Ivan Pečnik-Vatom.⁵²

»Normalizacija in uveljavljanje sile«

Emilio Grazioli, najvišji fašistični oblastnik na Krasu po prvi svetovni vojni je s kraljevim ukazom dne 3. maja 1941 postal visoki komisar novoustanovljene Ljubljanske pokrajine. Zaljubljen v svoje samodržne sposobnosti je skušal uresničevati politiko »normalizacije in uveljavljanje sile«, saj je imel pod seboj okoli 5 tisoč oboroženih mož:

- 14. bataljon kr. karabinjerjev s 1465 možmi, okrepljen z 2. četo 15. kr. bataljona in okoli 500 bivših jugoslovanskih orožnikov;
- 2 bataljona kr. finančne straže;
- 2 kohorti obmejne in železniške milice;
- poštno, telegrafsko, gozdno in prometno milico;
- organe javne varnosti in
- OVRO.

Zanašajoč se na svojo oboroženo silo je izrinil iz Ljubljane v Planino pri Rakeku poveljstvo XI. armadnega zbora, da bi mogel čim bolj nemoteno izvajati svojo linijo.

Po napadu Mokrške čete na karabinjersko postojanko na Turjaku 30. avgusta in po napadih na italijanske vojake prve dni septembra, je Robotti 4. septembra opozoril komandanta 2. armade, da ugled oboroženih sil, ki razpolagajo z divizijami v polni vojni opremi vse bolj pada, ker ne morejo odgovoriti s potrebno strogostjo na ubijanje italijanskih vojakov in častnikov. Robotti je močno dvomil v Graziolijeve policijske sposobnosti in izjavljal, da bo lahko samo odločna vojaška in propagandna akcija zatrla oborožen boj slovenskega naroda. Pri vladi v Rimu se je potegoval, da bi vso oblast dobila vojska. Grazioli je ob vsem tem poslal v Rim dopis, da vojaški štabi dramatično in nervozno pretiravajo žrtve, ki so jih italijanske oborožene sile utrpele zaradi partizanskih napadov, pretiravajo partizanske sabotaže na železniških progah, na telegrafskih in telefonskih linijah. Priznal je dobro organizacijo in odločnost ter dobro oborožitev »elementov«, ki krožijo po vsej pokrajini, povzročajo stalen preplah, nenehno nervozo pri civilnih in vojaških oblasteh, pa tudi zmešnjavo pri prebivalstvu. Dodal je, da se je to isto dogajalo na Krasu vse do leta 1932, še 14 let po okupaciji. Sporočil je tudi, da je po sabotažah, zlasti pa po napadih na predstavnike italijanske civilne in vojaške oblasti izdal odredbo o uporabi orožja proti vsakemu, ki bi poskušal delati sabotaže proti osebam ali kaliti javni red.⁵³

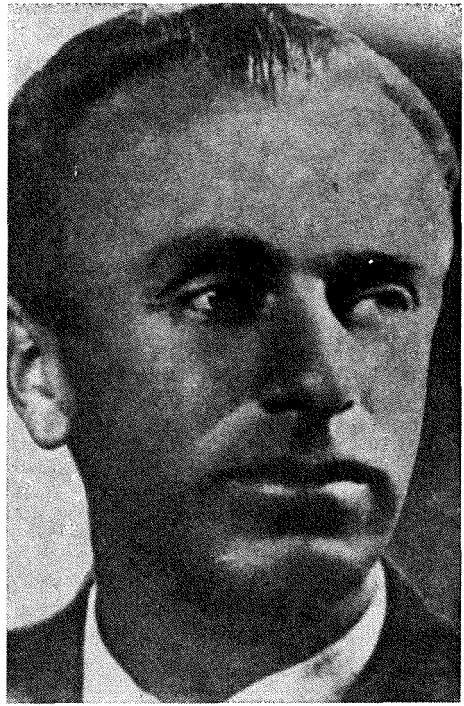
Ker se z odredbo razmere niso izboljšale, je E. Grazioli dolžil policijo, kr. karabinjerje in druge, da ne postopajo po odredbi in s potrebno premišljenostjo proti kršilcem javnega reda. Da bi zaostрил izvajanje odredbe o uporabi orožja, je izrekal pohvale in delil nagrade.

Na podlagi smernic in navodil, ki jih je pošiljal duce in notranje ministrstvo je E. Grazioli 11. septembra izdal »Ukrepe za zaščito javne varnosti«. O njih je poročal polkovnik kr. karabinjerjev pri XI. armadnem zboru Luigi Bruchetti, da so vplivali na zmanjšanje oborožene dejavnosti, da pa OF še vedno dela propagando za mobilizacijo v partizane, da zbira sredstva za prezimljanje partizanskih enot itd., da se vojaške oblasti proti volji »javne varnosti« baviyo z namero o vzpostavitvi vojaške oblasti.⁵⁴

Graziolija je v njegovih »ukrepih« podprl tudi B. Mussolini. 3. oktobra je za anektirana ozemlja h kraljevini Italiji izšla njegova odredba, ki je določala smrtno kazen za vse tiste, ki bi hoteli odtujiti Ljubljansko pokrajino, ki bi izvrševali dejanja, ki merijo na pustošenje, plenitev, pokolj, dalje za vse tiste, ki bi pripravljali, vodili ali se udeleževali oborožene vstaje, za vse tiste kolovodje združb, ki bi pripravljali nasilno spremembo, političnega, socialnega in gospodarskega reda v državi.

Vse večji razvoj oboroženega boja slovenskih partizanov je še povečal nestrpnost vojaških oblasti. Luigi Bruchetti je 7. oktobra poročal, da so bile v zadnjih dveh tednih ponovne sabotaže na železniških progah, da je bilo več napadov na italijanske vojake, da jih je bilo nekaj ubitih in ranjenih, da pa so napadalci pobegnili. Na podlagi »Ukrepov za zaščito javne varnosti« z dne 11. septembra je za zadušitev upora predlagal energično uporabo kazni nad krivci in to najkasneje v štirih dneh. Dodal je še, da ni bil ustreljen še niti en krivec na mestu zločina in da se izredno sodišče še niti enkrat ni sestalo.⁵⁵

Tajni oddelek vrhovnega poveljstva italijanske vojske je poslal enotam II. armade dopis, po katerem naj proti partizanom, ki izvajajo vsakodnevne napade na avtomobile, patrolje pa tudi majhne skupine izvajajo razen represalij, ki jih

*Oskar Kovačič-Tonči je bil med prvimi
odposlanci OF na Primorskem*

je to poveljstvo že predložilo sistematična čiščenja vsaj v najbolj nesigurnih predelih, da bi dokončno zatrli partizanska žarišča.⁵⁶ Poveljnik kr. karabinerjev pri II. armadi je zaradi partizanskih napadov in sabotaž, ki so bile v stalnem porastu na teritoriju V. in XI. armadnega zbora ukazal povečati vohunsko službo (podatke o sestavu, oborožitvi partizanskih enot itd), ki naj jo posamezna poveljstva organizirajo samoiniciativno, kajti partizane bo mogoče obkoliti in uničiti šele na podlagi obveščevalnih podatkov.⁵⁷

7. oktobra je divizija Granatieri di Sardegna začela izpolnjevati smernice tajnega oddelka vrhovnega poveljstva. 2. bataljon 1. polka je iz izhodiščnih položajev Škrilje — Golo krenil proti Mokrcu in na kotah 939 m (3 km zahodno od Mokrcu) in 982 m našel 6 barak ter urejen položaj z opazovalnicami in mitraljezkimi gnezdi, našel pa je tudi orožje in razni material.⁵⁸

Ni sprejemljiva trditev F. Bregarja, da je policijska akcija sredi septembra bila tista ofenziva, ki jo v zvezi z odhodom prve Primorske čete omenja Daki. V časovno najbližjem spisu⁵⁹ omenja Daki, da je skupina primorskih partizanov odšla preko Loške doline on pa, da se je vrnil v Mokrc. Med povratkom so mu ljudje govorili o velikih italijanskih silah na Mokrcu. Blizu Krvavih peči je videl sveže sledove italijanskih vojaških čevljev, se previdno splazil v vas ter spraševal vaščane, kaj se je zgodilo. Poroča naprej, da so bili ljudje zelo prestrašeni in se bali, da jih ne bi kdo izdal Italijanom. Šel je naprej po italijanskih sledovih ne da bi naletel na Italijane. Ko je prišel v taborišče, je ugotovil, da so ga Italijani zažgali, pa tudi partizanov ni bilo. Podobno poročilo je dal Daki 19. julija 1951,⁶⁰ kjer pravi, da se je 14 dni po napadu Italijanov v Iško začela italijanska ofenziva na

Mokrc, v kateri je sodelovalo približno 6 tisoč Italijanov. Iz obeh poročil je razvidno, da je Daki razlikoval policijsko akcijo v Iškem Vintgarju od ofenzive italijanskih oboroženih sil na Mokrc.

Nadaljevanje

Opombe

- ¹ Slovenski Jadran, št. 9 z dne 24. 2. 1961.
- ² Borec, leto 1962, str. 32–35.
- ³ France Bregar: Vprašanje odhoda prvih partizanov na Primorsko, Borec 1963, str. 284–291 in 339–345.
- ⁴ Borec 1963, str. 344.
- ⁵ Slovenski poročevalec št. 4 z dne 22. junija 1941.
- ⁶ Slovenski poročevalec št. 8 z dne 11. julija 1941.
- ⁷ Julij Simončič-Gortan, izjava z dne 13. julija 1954.
- ⁸ Anketni list Mare Samsa v arhivu CK ZKS (ACK ZKS).
- ⁹ Podatek Franca Brundale iz Korive št. 8 pri Dutovljah.
- ¹⁰ Dokumenti ljudske revolucije Slovenije, knjiga I., dok. 17, Ljubljana 1962.
- ¹¹ Borec 1963, str. 286.
- ¹² ACK ZKS.
- ¹³ »Začetki na Primorskem«, Primorske novice z dne 16. januarja 1976.
- ¹⁴ Slavica Plahuta, Kdaj so prišli prvi aktivisti, Primorske novice z dne 8. junija 1975.
- ¹⁵ Glede Albina Kovača, ki ga omenja Dolgan tudi v sestavku objavljenem v Primorskih novicah, podatek ne drži, ker je bil Albin Kovač, roj. 7. aprila 1910 v Trbovljah, delavec, odšel po anketnem listu šele 16. marca 1942 in to v Dolomite. Verjetno je Dolgan pobrkal Albina Kovača z Andrejem Kumarjem
- ¹⁶ ACK ZKS
- ¹⁷ Primorske novice z dne 16. januarja 1976.
- ¹⁸ Akt kr. kvesture Trst, št. 05066 z dne 27. 2. 1942.
- ¹⁹ Izjava M. Vižintina v članku M. Cenciča, Primorske novice z dne 4. junija 1976.
- ²⁰ Referat »Obdobje osvobodilne borbe in KP«.
- ²¹ Glej opombo pod 18.
- ²² Boris Kovačič, Il seconda parte OF e gioventu antifascista.
- ²³ Izjava Antona Sotlerja iz Senožeč.
- ²⁴ Spomini primorskih žena aktivistk v pokrajinskem muzeju Koper.
- ²⁵ Podatek dr. Lojzeta Perica.
- ²⁶ Institut za zgodovino delavskega gibanja (IZDG) v Ljubljani, fascikel 1011.
- ²⁷ Izjava Ivanke Bizjak.
- ²⁸ Borec 1963, str. 289.
- ²⁹ »Zgodovinski mejnik«, Komunist z dne 4. oktobra 1941, str. 22.
- ³⁰ M. Marinko, II. kongres KPS, CZ 1949, str. 72; izjava M. Marinka z dne 22. novembra 1952 v ACK ZKS; S. Vukmanović-Tempo, Revolucija koja teče, Komunist, Beograd 1971, str. 229.
- ³¹ Aleš dr. Bebler-Primož, spomini na prve dni, Primorske novice od 23. januarja do 13. februarja.
- ³² Pogovor s F. Leskoškom-Luko, Delo z dne 3. julija 1976.
- ³³ ACK ZKS.
- ³⁴ Primorske novice z dne 16. 1. 1976.
- ³⁵ Borec, str. 343, leto 1963.
- ³⁶ Delo, leto 1941, št. 2; glej tudi članek Za večji razmah partizanskega gibanja.
- ³⁷ Izjava D. Pirjevca z dne 2. novembra 1963.
- ³⁸ Izjava Janka Sekirnika-Simona z dne 3. februarja 1953; anketni list Janka Sekirnika; članek F. Bratovža, Borec 1955, št. 11.
- ³⁹ Zborniku dokumentov VI/1/156.
- ⁴⁰ Anketni list V. Varška.
- ⁴¹ Anketni list.
- ⁴² Izjavi F. Pokovca in Lada Žnidaršiča.
- ⁴³ Drago Makuc, anketni list.
- ⁴⁴ Izjava Janeza Kmeta.
- ⁴⁵ Podatki Janka Smoleta in F. Pokovca.
- ⁴⁶ Zbornik dokumentov VI/1/184.
- ⁴⁷ Borec 1963, str. 343.
- ⁴⁸ Zbornik dokumentov VI/1/162.
- ⁴⁹ Zbornik dokumentov VI/1/197.
- ⁵⁰ Izjava F. Pintarja in podatki Dakija.
- ⁵¹ Zbornik dokumentov VI/1/162; govor Dakija v radiu Ljubljana 1951; anketni list F. Pintarja z dopolnilom Dakija.
- ⁵² Vloga Ivana Pečnika za dodelitev spomenice 1941 v ACK ZKS.
- ⁵³ Dopis notr. ministrstva z dne 8. 9. 1941 v vojnogodovinskem institutu (VZI) 463/1/3.
- ⁵⁴ 15-dnevno poročilo o razpoloženju čet in prebivalstva z dne 23. 9. 1941 v VZI, italijanski oddelek 21 c/7.
- ⁵⁵ VZI, italijanski oddelek 21 c/7.
- ⁵⁶ Dopis št. 16139 z dne 7. 10. 1941.
- ⁵⁷ Dopis št. 78/I z dne 7. 10. 1941.
- ⁵⁸ Zbornik dokumentov VI/1/184.
- ⁵⁹ Borec 1950, št. 1, str. 24.
- ⁶⁰ Oddaja radio Ljubljana z dne 19. julija 1951.

Emil Cesar

»Knjiga drugova« in Slovenci

Letos poteka petdeset let od priprav za izdajo jugoslovanske antologije socialne lirike, ki naj bi izšla pod naslovom »Knjiga drugova«, in pri kateri so sodelovali tudi slovenski revolucionarni pesniki. Menda sta zaradi policijske zaplembe knjige znana od celotne naklade samo dva izvoda. Enega je ohranil Biro Zoltan, delavec v tiskarni Sedjakov v Kikindi in ga je 1951. leta poklonil Narodnemu muzeju v Kikindi, drugega pa so pozneje odkrili v arhivu bivšega sreskega javnega tožilstva. Po izvodu Biroja Zoltana so 1952. leta pripravili v Narodnem muzeju v Kikindi faksimilirano izdajo zaplenjene antologije, vendar je ostala izdaja pri nas nezapažena. Pozneje, 1957. leta je v redakciji Vase Dobrosavljevića izšel v novosadski založbi Progres pod naslovom »Knjiga drugova« ponovni natis celotne pesniške zbirke, hkrati pa je uvrstil vanjo urednik najvažnejše dokumente tako v zvezi z izdajo kot s preiskavo in sodbo. (Žal le, da je knjiga za proučevanje težko uporabna zaradi vrste tiskarskih napak.) Zelo pomembna je urednikova informativna študija, dragocene pa so tudi opombe, zlasti Mileta Klopčiča, ki je edini od Slovencev pri izdaji sodeloval in dopolnil gradivo z dragocenimi osebnimi spomini. Pomembne pa so za proučevanje tudi izjave nekaterih drugih, ker dopolnjujejo tako dokumente kot Dobrosavljevićevo študijo.

Ob tem velja zapisati upravičeno domnevo, da so se morda ohranili tudi v arhivih v Sloveniji kaki doslej neznani izvodi dragocene knjižice, v kar nas sili podatek, da je tožilstvo v Veliki Kikindi pošiljalo hkrati z ovadbo na posamezne policijske uprave, tudi primerek zaplenjene knjige. Domneva je opravičljiva, v kolikor niso posamezne policijske uprave izvode vrnile kikindskemu državnemu tožilstvu, hkrati z rezultati preiskave proti posameznim slovenskim pesnikom, sodelavcem almanaha jugoslovanske socialne poezije. Zato menim, da bi morali posvečati tej skrbi večjo pozornost, saj se zamisel o jugoslovanski socialni poeziji uvršča med najvidnejša manifestativna literarna dejanja v obdobju med obema vojnama v Jugoslaviji, in primeri, ki so pozneje še sledili, so rastli tudi iz tega smelega zgleda.

Slovensko dnevno časopisje je o Dobrosavljevićevi izdaji sicer pisalo. Vendar moremo vse to ocenjevati predvsem kot skromno informacijo, ki se je zadovoljevala z najvažnejšimi splošnimi podatki o nastanku in zamisli knjige ter z navajanjem slovenskih sodelavcev. Podobno nas o njej skopo seznanjajo tudi naši šolski učbeniki o slovenski književnosti. Zadovoljijo se že s tem — vendar še s tem ne več

vsi — da pri nekaterih slovenskih pesnikih navajajo med podatki podrobnost, da je bil sodelavec »Knjige drugova« in da je bil na procesu v Veliki Kikindi. Ker je s knjigo seznanjen le ožji krog slovenskih bralcev, naj pričujoči prispevek opozori in seznani hkrati kar najširši krog o enem izmed najpomembnejših dejanj kulturnih delavcev v procesu družbenih bojov v obdobju stare kraljevine. Dejanje je pomembno tudi zato, ker bomo morali intenzivneje razmišljati o naši novi napredni zgodovini, ki je še vse premalo raziskana in zato presplošno vnešena, tako v naše najnovejše zgodovinske prikaze kot tudi v naše šolske knjige. Sicer pa menim, da bi bilo potrebno o tem problemu resno in samostojno spregovoriti!

Na začetku moram povedati, da sem že pred leti želel oceniti in raziskati delež slovenskih književnikov pri »Knjigi drugova«, vendar so bili tako zbrani podatki zelo skromni, saj je večina sodelavcev, ki bi lahko dogodke širše osvetlili, že mrtvih. Več podatkov mi je posredoval le France Onič, vendar pa so tudi v njegovi izjavi vrzeli, katerih se je pesnik z obžalovanjem zavedal. Tehtni so tudi že omenjeni spomini Mileta Klopčiča Vasi Dobrosavljeviću, ki jih s pridom uporabljam. To gradivo pa sem skušal osvetliti še z odgovorom na vprašanje, kako je na preganjanje svojih pesniških glasnikov gledal slovenski delavski tisk, kar doslej pri nas nismo upoštevali. Sicer pa je bilo tako poročanje dokaj enostransko, omejeno le na svoje sodelavce in somišljenike in ne na vse slovenske, kaj šele jugoslovanske sodelavce almanaha. Kljub temu pa je bila po zaslugi tega poročanja opozorjena slovenska javnost na dogodke, ki v kulturnem svetu do nastopa fašizma zares niso veljali za vsakodnevno pravilo in ki so lahko vzbujali ogorčenje vsakogar, ki mu ni bilo vseeno, kakšna je svobodna država. Zato se naš prispevek predvsem opira na »Knjigo drugova« v redakciji Vase Dobrosavljevića, na sodne dokumente, opombe, ki jih navaja in na njegovo študijo. Vendar pa sodim po opombah, da je urednik objavil le najpomembnejše gradivo, marsikaj — morda tudi za nas Slovence — pa še hrani arhiv. Vse uporabljene vire navajam v opombah.

Jovan Popović in Novak Simić sta se spoznala v začetku 1928. leta. Februarja je Simić objavil v »Vijencu« pesem Zastave požganih, ki je vzbudila Popovićevo pozornost. Zato mu je le-ta pisal in prispevek pohvalil. Simić pa mu je na pismo odgovoril 4. marca, iz česar je sledilo iskreno in vsebinsko bogato dopisovanje. Že 28. maja mu je Simić prvič omenil zamisel o »almanahu mlajših in to samo socialne lirike« in ki je zamelek pozneje »Knjige drugova«. Seveda je Popović zamisel pozdravil. Kot pobudnik je Simić hkrati razmišljal o njeni čim sprejemljivejši realizaciji, ki pa se je pozneje, ko so prešli od zamisli k njenemu uresničevanju, še spreminjala. Za izdajo je poskušal Simić najprej zainteresirati hrvatsko literarno revijo »Vijenac« in njegovega urednika dr. Nevestića, ki naj bi, po prvotni zamisli, knjigo uredil. Predlog o izdaji almanaha v redakciji »Vijenca« pa je zaradi materialnih težav, v kakršnih se je revija kmalu za tem znašla, propadla. Kako resni so bili nameni dr. Nevestića dokazuje tudi njegova pripravljenost pomagati pri realizaciji zamisli tudi s tem, da bi priskrbel založnikom čim cenejšo ponudbo tiskarskih stroškov, in s tem prispeval k njeni uresničitvi. Z njegovo pomočjo bi natis tisoč izvodov stal 3000 do 3500 dinarjev, kar prav gotovo ni bila previsoka cena. Po prvotni zamisli, bi obsegal almanah štiriinšestdeset strani, sodelovalo naj bi od dvanajst do trinajst sodelavcev, ki naj bi začasno krili tudi stroške njegovega natisa. Po Simićevi zamisli in njegovem posredovanju naj bi prispevalo šest sodelavcev iz Bosne in Hrvatske približno 1200 din, za 800 din pa naj bi poskrbel Popović. Seveda pa to ni pomenilo, da mora vso vsoto prispevati Popović, sprejeti bi moral le obvezo, da bi ta denar zbral med člani beograjske skupine (Rotković, Dedinac, Drainac in Jerković) kot sta jo imenovala Simić in Popović v medsebojnih razgovorih. Vsak od sodelujočih bi moral prispevati le neobjavljene pesmi in to čim

Almanah najmlajših jugoslavenskih
socijalnih liricara.

Knjiga Drugova

Novak Simić

Urednici:

Jovan Popović

1929.

V almanahu Knjiga drugova so sodelovali naslednji najmlajši socialni liriki iz Slovenije: Ivo Grahor, Alfonz Gspan, Mile Klopčič, Srečko Kosovel, Vinčo Košak, France Onič, Vladimir Premru in Tone Seliškar

več, dokončni izbor iz njih pa naj bi pripravil njen urednik. Tako je Simiću v kratkem uspelo pridobiti za zamisel vrsto književnikov. Svoje prispevke so obljubili: Hasan Kikić, Hamid Dizdar (4 pesmi), Husnije Čengić (4), A. Dimitrijević (2), Ilija Grbić (3) in Vjekoslav Majer, pozneje pa še S. A. Burina (1), Stjepan Mostić (2), Vlado Vladislavljević (4), Risto Ratković (2), Popović naj bi prispeval za enajst strani teksta, a Simić za pet. Že tedaj pa so nekateri naprošeni sodelovanje odklonili. Tak, dokaj skromen pesniški izbor ju je prisilil v odločitev, da naj vsakdo od sodelujočih prispeva od pet do osem svojih najboljših pesmi, hkrati pa sta odstopila od zahteve, da morajo biti prispevki neobjavljeni. Prav to pa je bil pozneje najtehtnejši argument obtožencev v obrambi na sodišču.

Simić je bil v stikih z dr. Nevestićem tudi pozneje, saj si je le tako mogoče razlagati dejstvo, da je med njima prišlo do novega razgovora in do Nevestićevega ponovnega zagotovila, da poravna polovico tiskarskih stroškov, še nadalje pa je tudi zagotavljal, da napiše knjigi predgovor.

Julija je predlagal Simić Popoviću, naj povabi k sodelovanju še Marinka Kovačevića in A. R. Boglića. Julija sta poslala pismi še Dušanu Jerkoviću in Vladimirju Marinku. Za zamisel pa si je po svoje prizadeval tudi Popović, ki je medtem sam pridobil obsežnejši rokopis Riste Ratkovića, ki pa pozneje zaradi spora s Popovićem v antologiji ni sodeloval. Prav tako je Popović predlagal, da vključijo v antologijo najmlajše pesnike kot sta bila Djordje Lopičić in Miloje Ciplić, s čimer je Simić sicer soglašal, vendar je od njiju želel dobiti le kvalitetne pesmi. Hkrati je sam pridobil za sodelovanje Zagrebčana Dobrico Cesarića in Majerja, vendar slednji zaradi svojega potovanja na Dunaj v antologiji ni sodeloval. Izredno Simićevo delavnost pri uresničevanju antologije dokazuje dejstvo, da je poslal Popoviću še pred svojim odhodom iz Sarajeva v Zagreb sedemindvajset pesmi Vladislavljevića,

Jerkovića, Blagojevića, Boglića, Mladinovića, Nikole in Djordje Lopičića ter dve svoji. S tem pa je zamisel dobivala vse konkretnejšo podobo.

V začetku avgusta se je Popović odločil, da k sodelovanju povabi tudi mlade slovenske socialne pesnike. V tej zvezi se je najprej pismeno obrnil na uredništvo »Mladine« v Ljubljani, s tem pa je dobila antologija — v smislu takrat dopustnega političnega pojmovanja — jugoslovanski pomen. Popovićevo pismo uredništvu »Mladine« je ohranjeno in se glasi:

»Cenj. Uredništvo Mladine

Ljubljana

Pošto sa Novakom Simićem izdajemo jedan kolektivni almanah mlade socijalne lirike, mislimo, da bi bilo dobro da sa nama učestvuju i mladi slovenački pesnici. Molim vas zato da budete dobri, obavestite o tome one mlade pesnike koji pišu socijalne pesme a za koje znate da imaju dobre, od srpskih i hrvatskih mladih smo već dobili priličan broj priloga, po kvalitetu dobre.

Ovaj almanah treba da bude kolektivni etički gest, i nadamo se da će biti značajno ostvarenje.

Moguće da će Vijenac Zagr. izdati knjigu, ako ne, izdaćemo o vlastitom trošku. Knjiga će imati 80—86 stranica. Trebala bi izaći po mogućstvu septembra.

Primitie izraz moga poštovanja i srdačan pozdrav

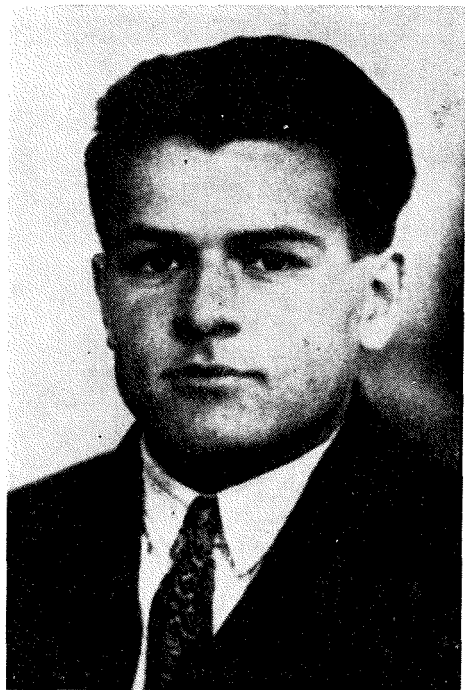
Jovan Popović

Velika Kikinda, 11. VIII. 1928
ul. Branka Radičevića

P.—S. Verovatno će vam Novak Simić pisati iz Zagreba, shvatite to kako jedan isti poziv. Ako se bude Vijenac primao izdanja, bićete obavješteni.«

Hkrati je pisal tudi nekaterim posameznikom. Ohranilo se je le pismo Miletu Klopčiču, pisal mu je 31. avgusta 1928, kot izvemo iz zaslišanj na ljubljanski policiji, pa je pisal še Alfonzu Gspanu, Vladimiru Premru in Tonetu Seliškarju. Po vsej verjetnosti je uredništvo »Mladine« samo izbralo sodelavce almanaha in jih naprosilo za sodelovanje. S tem mislim na Vinka Košaka, in na najožji krog, zbran okoli uredništva v Ljubljani. Za slednjo trditev govori Kozarjevo pismo Popoviću, čeprav sicer dokaj nedoločno¹ ter na Mileta Klopčiča, ki je bil tedaj, ko so zbirali v Ljubljani gradivo za almanah, na Dunaju.² Po vsem tem bi sodili, da so se v uredništvu »Mladine« odločili za zbiranje gradiva na dva načina: s tem, da so posameznike pismeno obvestili o nameri Jovana Popovića in Novaka Simića in jih prosili za sodelovanje, pri nekaterih pa so sami izbrali njihove pesmi, ki bi prišle v poštev za objavo v »Knjigi drugova«. Kozarja, ki ni bil dosegljiv v Ljubljani, so o nameravani izdaji torej obvestili, hkrati pa mu tudi sporočili, naslov Jovana Popovića, kateremu naj bi izbor pesmi poslal. Da je taka domneva opravičljiva, moremo soditi tudi po izjavi Franceta Oniča,³ v kateri pripoveduje, da ga je obvestil o »Knjigi drugova« in o njenem namenu Vladimir Premru v Gotovlje, kjer je tedaj živel na svojem domu.

Pri almanahu je sodelovalo devet slovenskih avtorjev: Ivo Grahor, Alfonz Gspan, Mile Klopčič, Srečko Kosovel, Vinko Košak, France Kozar, France Onič, Vladimir Premru in Tone Seliškar s 17 pesmimi. Grahor je sodeloval s pesmima Balada in V procesiji, Alfonz Gspan s pesmijo Noč je vsa tiha, Mile Klopčič s pesmimi Oče naš, Razodetje upora in Če vas je volja; že umrli Srečko Kosovel je bil zastopan s pesmimi Glad, Ob orjaškem kolesu in Kakor naraščanje; Vinko Košak s pesmima

Ivo Grahor (1902—1944) levičarski publicist, sodelavec »Mladine«, »Svobodne mladine« in v »Knjigi drugova«. Umrl je v Dachau.

Fabrike in V predmestju, čeprav je poslal, kot sklepam po njegovem pripisu na Popovičev dopis uredništvu »Mladine« pet pesmi (Fabrike, Ljubim, Misli, Na pragu bodočnosti in V predmestju); France Onič s pesmijo Košnja. Prav tako je z eno pesmijo, Naša Vera, zastopan Vladimir Premru ter s tremi pesmimi, Rudnik, Pojoči rudarji in Dete, Tone Seliškar. Soditi smemo, da je bil Popovičev izbor dokaj kritično zasnovan, kar ne dokazujejo samo objavljene pesmi, temveč tudi dejstvo, da se je iz izbora Kozarjevih pesmi (Teža podzemlja, Pod zemljo, Znaj, kamerad, Žrtvenik svobode, Najdeno pismo, Spev XX. stoletja, V spomin črnih dob in Evropa v smodnikovem dimu) odločil za objavo le dveh prispevkov in sicer Fabriškim kaminom, ki so jo po vsej verjetnosti, ker je Kozar v svojem pismu Popoviču ne omenja, poslali iz uredništva »Mladine«, od tistih pesmi, ki jih je poslal Kozar sam pa le pesem Spev XX. stoletja. Prav tako je izpadla pesem Vsak ima svojo arijo, ki jo je Kozar, sporazumno z avtorjem, ki je tedaj služil vojaški rok, predlagal za objavo. Njen avtor je bil delavski pesnik Sajovic.

Kljub temu, da gradivo še ni bilo v celoti zbrano, je Simić 19. septembra že mogel okvirno sporočiti Popoviču seznam 35 zastopanih avtorjev, da bo obsegala zbirka od osemdeset do sto strani, da ji bo predgovor napisal Miroslav Krleža in po prve mizračunu, da bi knjigo v prednaročilu, ki bi veljalo do 15. oktobra, prodajali po petnajst dinarjev, pozneje pa po dvajset dinarjev izvod. Prednaročniki bi lahko pošiljali denar na Simićev naslov Zagrebu ali na Popovičev v Kikindo.

Naslov »Knjiga drugova« je Simić prvič omenil Popoviču v pismu 28. avgusta. V istem pismu je bila tudi določno izražena njegova želja, naj ne bodo za sodelovanje pri almanahu odločujoči samo estetski, temveč tudi idejni vidiki.

Zamisli, ki je dobivala vse jasnejšo podobo, je bila tudi tako mikavna, da je vzbudila zanimanje naprednega tujega tiska. Zanj so se začeli zanimati »Quer-

sehnitt«, »Neue Welt« in »Action«, ki so bili že pred izidom knjige pripravljeni predstaviti jo z nekaj pesmimi, obširneje pa so nameravali o njej spregovoriti po njenem izidu. Konec septembra sta začela urednika tudi načrtno opozarjati na izid knjige v Zagrebu, Sarajevu in v Beogradu, hkrati pa sta se začela soočati s prvimi težavami pri realizaciji zamisli. Ker niso uspeli zbrati denarnih sredstev za natis knjige med njenimi sodelavci, sta se odločila Popović in Simić, da poravnata stroške za natis sama. Hkrati je Miroslav Krleža preklical svoj sklep, da napiše zbirki predgovor, a z zamenjavo urednika, so propadli tudi upi, o denarni podpori »Književnika«, ki jim je bila obljubljena. Zato je moral iskati Simić novo tiskarno, ki bi natisnila knjigo brez garancije kakega knjižnega časopisa s pogojem, da poravnajo polovico stroškov med tiskom, preostalo polovico pa po natisu. Novaku Simiću se je končno uspelo pogoditi z zagrebško tiskarno Holjevac i drug, ki se je odločila za natis pod pogojem, da plača naročnik polovico tiskarskih stroškov ob sprejemu rokopisa v natis. S tem pa so se prave težave šele začele. V prvih novembrskih dneh se je v almanah prvič vmešala zagrebška policija in to zaradi Simićeve pesmi *Deset godina*, objavljene v reviji »Kritika«; pesem je bila uvrščena tudi v »Knjigo drugova«. Revija je bila zaradi tega zaplenjena, državno tožilstvo pa je odredilo preiskavo Simićevega stanovanja. V zvezi s tem so zaplenili rokopis »Knjige drugova«, ki je bil v tiskarni, šestnajst strani postavljenega stavka pa uničili. Po tem zapletu s policijo, je tiskarna odklonila nadaljnje tiskanje almanaha in zahtevala poravnavo dokaj visokih tiskarskih stroškov (1200 din), ki so jih imeli dotlej s tiskanjem. Vendar Simića s tem niso uspeli zlomiti. Ker je moral tedaj kot uslužbenec Bate odpotovati v Zlin na Češkoslovaškem, je poslal rokopise in preostali denar za natis Popoviću, da poišče tiskarno v Veliki Kikindi. Popoviću je uspelo pogoditi se v mestu s tiskarjem Sedjakovim, vendar so bili pogoji za natis slabši kot v Zagrebu. Tiskar je bil pripravljen natisniti tisoč izvodov knjige za 5000 din. Edino ugodnost je predstavljal dogovor, da bi morali le tretjino tiskarskih stroškov poravnati pred začetkom tiskanja. Zato je na pogoje pristal, pri čemer se je Popović zanašal, da bi preostalo vsoto zbral do njenega natisa. Knjiga bi morala biti po dogovoru natisnjena v decembru 1928. leta, vendar se je natis zavlekel v prve mesece naslednjega leta. Morda je prav zaradi tega, da zberejo potrebno vsoto denarja za naročilom za knjigo predlagal Simiću, po njegovem povratku iz Češkoslovaške, da o knjigi obvestijo jugoslovansko javnost. Tako se je Simić dogovoril za objavo oglasa v »Kritiki«, hkrati s tem pa naj bi izšel njen obširnejši prikaz. Dogovoril pa se je tudi za objavo knjižnih oglasov v »Borbi«, »Zaštitu čovjeka«, »Novostih«, »Jutranjem listu«, »Obzoru«, »Književniku«, »Savremeniku« in »Hrvatski reviji«; po njegovem posredovanju bi o knjigi poročali »Srbski književni glasnik«, »Život i rad«, »Književne novosti« in »Vreme« v Beogradu, »Pregled«, »Večernja pošta« in »Jugoslovenski list« v Sarajevu ter »Zapisi« v Cetinju. Že septembra 1928,⁴ ko sta si zagotovila sodelovanje slovenskih književnikov, jima je bil povsem jasen jugoslovanski značaj izdaje, zato sta želela v oglasu, namenjenem hrvatski, srbski, bosanski in črnogorski javnosti poudariti tudi vest o sodelovanju slovenskih pesnikov.

Ker pa je bila medtem uvedena diktatura, predsednik vlade je postal zloglasni general Petar Živković in je dobila prevladujočo moč policija, so se sodelavci, predvsem iz Bosne, ki jih je misel o natisu močno prevzela, upravičeno zbal za usodo almanaha. Tako je prvi opozoril na večjo previdnost Husnije Čengić iz Sarajeva. Kot pa razbirmo iz poznejšega Simićevega pisma, je Čengić pisal po skupni kritični presoji političnega položaja v državi in skupni sodbi, da morajo biti, če želijo doživeti natis knjige, previdnejši. Tako mu je nasvetoval, naj ponovno pregleda rokopis, s čimer bi se izognili po njegovi sodbi, neprijetnostim.

Mile Klopčič, ki so ga preganjali zaradi pesniške zbirke »Plamteči okovi«, je tudi sodeloval v »Knjigi drugova«

S tem pa je mislil na zaplembo knjige in na policijsko preganjanje sodelavcev. Misel zaključuje z opravičilom, da mu jo je narekovalo veliko zanimanje za knjigo v Sarajevu. Podobno opozorilo mu je pod vtisom razgovorov v Sarajevu, po prihodu v Zagreb, poslal tudi Simić, kot pravi sam, zaradi novega zakona o tisku. Ker mu je bil izbor kot souredniku dobro znan, je mogel povsem konkretno opozoriti Popovića, katerim izmed pesmi naj v spremenjenem notranjepoličnem ozračju velja njegova pozornost. S tem v zvezi omenja pesem Zastave naše su zgrčene šake naše što prete krvavim jutrima, v primeru, da so pesem že natisnili pa svetuje, da bi tekst naredili nerazumljiv sami. Vendar se takega koraka ni bilo potrebno poslužiti. Popović je Simićev predlog upošteval in še v pravem času pesem neznanega avtorja v stavku izločil. Ker se je Simić še vedno bal, da Popović almanaha v Kikindi ne bo mogel natisniti, je predlagal, naj mu rokopis vrne, da bo skušal pridobiti za natis v Zagrebu kakega drugega tiskarja. Bil je trdno odločen, da mora zaradi velikega zanimanja almanah iziti, kar je ponazoril s primerom, da so »moralno obvezani pred ljudmi in krogi, ki ga pričakujejo kot ozeblu sonca«.

Decembra 1928 ali januarja naslednjega leta je moral Popović sporočiti Simiću nove podrobnosti v zvezi z natisom. Vesti so morale biti razveseljive, saj je Popović v pismu že razmišljal o prodaji. Tako si moremo razlagati pomirljivi Simićev odgovor z navodilom, da naj pošlje petdeset izvodov Čengiću v Sarajevo in zagotovilo, da bo sam prevzel skrb za prodajo štiristopetdeset izvodov. Ker je pridobil tudi sam ljudi za prodajo, je nameraval prevzeti skrb za prodajo še stopetdeset izvodov v Sarajevu, dvesto jih je nameraval prodati z Vladislavljevićevo pomočjo, petdeset pa jih je želel razposlati revijam in časopisom v Zagrebu, Beogradu in Sarajevu. Že 1. februarja 1929 je Simić izvedel novico, da je knjiga dotiskana. Bil je je vesel in ni mogel skriti svoje neučakanosti, da jo vidi. Svojo nestrpnost je v

pismu Popoviću opravičeval: »Zdaj ko vem, da je (almanah — op. E. C.) izšel, sem zelo nestrpen, saj mi je ljub ko mladi materi prvi otrok«.5

Konec januarja 1929 je bila knjiga dotiskana in tiskar Sedjakov jo je v sporazumu s Popovićem poslal 1. februarja državnemu tožilstvu v Veliki Kikindi kot je predpisoval novi zakon, z zahtevo, da dovolijo njeno prodajo. Tožilstvo je takoj ugotovilo, da bi mogli »Knjigo drugova« zapleniti po 4., 5. in 7. točki 3. člena zakona o tisku, zato je že 4. februarja njegov predstojnik dr. J. Moskovita obvestil o tem glavnega tožilca v Novem Sadu. Ker o nadaljnji usodi knjige Popović ni bil obveščen, je s pismom zaprosil državno tožilstvo v Veliki Kikindi za pismeno pojasnilo o usodi knjige. Ker pa se je zavedal, kaj se lahko z njo zgodi, je skušal opravičiti njen izid s širšo utemeljitvijo njenega pomena za jugoslovanski kulturni trenutek. V svojem zahtevku je pojasnil, da je »Knjiga drugova« antologijo najdarovitejših mladih jugoslovanskih pesnikov, da so bili njegovi prispevki objavljeni v najpomembnejšem sodobnem revialnem tisku in so zato sodelavci »nesporno najvidnejše sile jugoslovanske književnosti«, na katere je že večkrat opozorila tudi evropska kritika in da knjiga nima nikakršnega političnega namena. Pismo je zaključil s pojasnilom in opravičilom hkrati, da se zanima za usodo knjige v svojem imenu, v imenu sodelavcev in bralcev, ki so o njenem izidu bili obveščeni po časopisu in že več kot dva meseca čakajo na njen izid.

Sledilo je zaslišanje Popovića na kikindski policiji, hkrati pa je kikindska policija poslala ovadbo v zvezi s Husnijem Čengićem in tovariši policijski upravi v Sarajevu (14. avgusta 1929). Zanimivo je, da so po ohranjeni korespondenci v zvezi s »Knjigo drugova« v Popovićevi lasti zasliševalci donmevali, da je bil center naprednih književnikov v Sarajevu, zaradi česar je namestnik upravnika mestne policije v Kikindi Maksimović spraševal policijo v Sarajevo. Sledila je aretacija Husnije Čengića v Sarajevu in še štirinajst drugih književnikov. Podobni dopisi so bili odposlani v Ljubljano, Zagreb in drugam, na kar so sledila posamezna zaslišanja vseh sodelavcev almanaha.

Zanimivo podrobnost v zvezi s prepovedjo almanaha izvemo iz zaslišanja Husnije Čengića 29. avgusta 1929 v Sarajevu. Tako izvemo, da je policija prepovedala izdajo »Knjige drugova« zaradi prispevkov slovenskih sodelavcev. Obžalovati pa moramo, da po Dobrosavljevićevih navedbah v monografiji ne moremo preveriti virov, ker navaja Čengić, da mu je to sporočil Popović, verjetno decembra 1928, bi domnevali, da je bil to med drugim vzrok za že omenjeno Čengićevo pismo in poznejše Simićevo, v katerih sta ga opozarjala na previdnost zlasti, ker je medtem začel veljati omenjeni zakon o tisku. Nekoliko več izvemo o tem — vendar je tudi to samo domneva — iz Popovićevega zaslišanja na sodišču za zaščito države v Beogradu 14. oktobra 1929 in v njegovem zagovoru: »...toda mislim, da tudi te stvari ne sodijo strogo v okvir zakona o zaščiti države in javne varnosti, ker menim, da je vse to premalo konkretno«, da bi bila lahko to pesem Mileta Klopčiča, po drugem viru pa so morda tudi Kozarjevi prispevki.

14. oktobra je tudi ljubljanska policija poslala sodišču za zaščito države podatke o slovenskih sodelavcih »Knjige drugova«, pod oznako »Grahor Ivan in tovariši, sum hudodelstva po čl. 1. zak. o zaščiti javne varnosti in reda v državi«, s čimer so mišljeni Ivo Grahor, Alfonz Gspan, Mile Klopčič, France Kozar, France Onič, Vladimir Premru in Tone Seliškar, medtem ko so pri Kosovelovem imenu navedli le, da »je že 1926 umrl«. Taka okarakterizacija sodelovanja je bila za policijo važna, saj je dovoljevala za osumljence obvezen preiskovalni zapor.6 Prijava je bila rezultat hišnih in osebnih preiskav ljubljanskih policijskih agentov, opravljena je bila 12. oktobra pri Grahorju, Gspanu, Premruju in Seliškarju, vendar jim je

uspelo le pri prvoobtoženemu Grahorju zapleniti naslednje obremenilno gradivo: en izvod »Internationale Presskorespondenz« št. 3, 7. januarja in št. 13, 19. januarja 1926; en izvod »Le federation Balkanique« št. 90/91, 1. maja 1928 in št. 92, 15. maja 1928; tipkopis nekega članka Henria Barbusa; Grahorjev rokopis o proletarski kulturi; Grahorjev rokopis o položaju Slovencev pod Italijo in Slovencev v Jugoslaviji; Grahorjev prevod poglavja Komunizem in diktatura proletariata po knjigi »Das ABC Kommunismus« ter slovenski prevod resolucije Izvršnega komiteja komunistične internacionale iz 1926. leta. Zaradi tega so odredili zavarovalni pripor in zaprosili za navodilo če naj uvedejo kazenski postopek tudi proti Gspanu, Premruju in Seliškarju. Na katerem sodišču naj sprožijo postopek, pri čemer pripominjajo, »da se isti po tu uradnem opazovanju udejestvujejo samo na kulturnem polju in da se doslej ni ugotovilo nobenih podatkov, ki bi kazali na kako udejstvovanje pri komunistični propagandi«. Zato pa so predvideli preiskovalni zapor za Grahorja in ga takole utemeljevali: »Iz tega zaplenjenega gradiva se vidi, da se je Grahor Ivan aktivno udejstvoval pri komunistični propagandi v naši državi, ki je usmerjena na to, da se ogroža javni red in mir ter razširja revolucionarna ideja za rušenje obstoječega političnega in ekonomskega reda v naši državi in za uspostava

— 29 —

Dječak iz gradskog dvorišta

Moje su igračke šareni papiri dućanskog smetišta.
Sam sam kao bačeni dragulj u jazbinu,
Odakle svake večeri sa slamnatog ležišta
U mašti gledam daleku, daleku planinu.

O, hoću li joj ikada dodirnuti sedo čelo?
Hoću li ikada slobodom cigančeta vrisnuti,
Poći s dječacima gnjezdu gdje ptice jaje je snjelo
Ili ću ovdje bez sunca bijedan visnuti?

Lice mi je pepeonik mnogih dimnjaka,
Na njega padahu suze izgorelih suma.
Ja ga još ne vidjeh u sjaju srebrnog ribnjaka,
Grad ovaj tek pruža ogledalo lažnije gluma.

Druga nemam tek četu olinjanih pacova,
Katkad mi golub na nušavu ruku sjeda,
Ali i on čuje štopot vozova,
Odljeće šumom i s visoka me drva gleda.

Meni se sad čini kao da me je prezreo svijet
I tiho odlazim u potkrovlje gdje se šuti;
Tamo gdje još nikad ne zamirisa cvjet,
Gdje uvijek se samo još gori život sni.

Vladislav Vladislavljevič

Ob orjaškom kolesu

Kadar stopi človek iz crnih, zepljenih kleti,
mu solne iz žarkov spletenih poboža obraz,
stroj obmoljne in kolo obstoji
v sveti čas.

Kadar truma ljudi povzdigne procesijo rok,
gozd zatrepeče in toplo zavzdihne polje —
Kot da je vžuborel vrelec v sinji obok,
zapoje srce.

In kadar padajo črni nožje na tla
in se zgrinja nad njimi grozna noč,
takrat presune krik samotne srca:
Na pomoč, na pomoč!

Srečko Kosovel

Faksimile dveh pesmi, Vladislava Vladislavljeviča in Srečka Kosovela, ki sta bili objavljene v Knjigi druga

PRE SVEGA

Zamislao je šiknula iz nas, zamahnule ruke na ostvarenje: pružila ih na dodir, da združeni, mnogostruki a uedinjeni, podjemo na zajednički čin.

Posle duge Odiseje, prepreka, smetnji i smicalica, evo najзад, tu stoji ostvarena KNJIGA DRUGOVA.

Ova knjiga nije za u svoj krug interesa zaključane građane, za kole je kultura i umetnost jedan od potrebnih konfora, rekvizite prilagodjene njihovom spokoju. Niti je ona za „književne sladokusce“, niti za one, kole dižu oči gore, nepostojećem nebu, dok se zemlja grči u mukama, iz kojih se možda radja novo čovečanstvo.

Mi čujemo uvek doziv izgubljenih putnika, vidimo, čujemo, osećamo patnje potlačenih na celom globu. Hoćemo da skupimo njihove krikove u moćnu optužbu, da pridjemo njihovim čekanjima, koja su „tiha in sveta“, da budemo uz njih u njihovom protestu i bunu.

Milijoni su tu što ištu računa. Ogromno, jezovito skriveno čekaju. Bujica ugušenih prava, zadržanih sila ne može se suzbiti ili izigrati. Oni traže odgovora i ispunjenje. Svaki pritisak samo hrani požar što će inače buknuti, zemljotres što podzemno preli.

Mi znamo da ima i patnji opšte - čovečanskih, patnji imanentnih postojanju. Da postoje tragedije van socijalnih odnosa i osim ekonomskih činilaca. Ali postoje patnje koje se mogu - i moraju - skinuti sa žrtava jednog nečovečnog poretka u čovečanstvu.

Znamo, da ni stvarna promena još ne bi tako prosto otklonila patnje i donela blaženstvo na zemlju. Nemamo iluzija, da ćemo spasiti svet ovom knjigom. Ne uobražavamo, da će ona zameniti gladnim hleb, niti da smo učinili sve što smo trebali.

Ali, MOŽDA, će ona značiti nešto onima koji je trebaju, možda pomoći u osveštenju, u združenju, možda pridoneti da se nađe put za zajedničko kčenje, za moćni oslobodjeni pev.

Postoji beskraj avantura za naš duh, i mi ga ne ograničujemo. Nismo slepi za odbleske transcendentnih zora, čujemo nečuvane zvuke u pećinama modrim što obrazuju podmorna sunca. Život je pred nama mnogostruk, isprepleten i jedinstven. Slobodu našega duha nećemo nikada prodati, niti je se odreći. Ali, mi je poklanjamo. Poklanjamo je onda kada osećamo da treba, i činimo to iz punog srca. Ovo je danak, pobožni prinos.

Ne trebamo stvarati ideologije, jer ideologija radničkih pokreta već je stvorena i jasna. Ne trebamo tumača, u ostalom. Ne proklamujemo se ni za kakve vodje ni proroke. Verujemo, da je ovo što dajemo „Ipak“ umetnost.

Tu smo. Dišemo. Stvaramo. Iza naših reči skrivaju se zbivanja.

Urednici

Znamenite uvodne besede, ki so bile objavljene na uvodni strani Knjige drugova

vitev proletarske diktature s komunističnim družbenim redom«.7 V zvezi z Grahorm je še pripomba, da naj ga po končanem kazenskem postopku kot italijanskega državljana »v vsakem primeru izroči tuk. policijski direkciji zaradi izгона iz naše države«. — Mile Klopčič pa je bil v zaporu uprave mesta Beograda že od 9. oktobra, skupaj z Alojzem Sedejem in Cirilom Štrukljem; vendar so bili vsi trije na pismo intervencijo Glavne delavske zveze 14. oktobra izpuščeni, že kmalu pa ga je ljubljanska policija na zahtevo policije v Kikindi ponovno zaprla.8 Ob prvi preiskavi so zaplenili v Klopčičevem stanovanju veliko časopisov, reklamni letak o njegovem prevodu Blokove pesnitve »12« in izvod »Komunističnega manifesta«.

Ker pa Košak, Onič in Kozar niso sodili v pristojnost ljubljanske policije, so obvestili o njihovih »deliktih« sreska načelstva v Murski Soboti, kjer sta Košak in Onič službovala ter v Laškem, kamor je upravno sodil Hrastnik, kjer je živel France Kozar.

Ceprav ne vemo, kdaj so zaslišali Franceta Kozarja, pa bi sklepali, da so v Murski Soboti ukrepali tako lagodno, da se je morala v preiskavo vmešati ljubljanska policija in jo tako pospešiti. Dogodkov se je po letih France Onič še takole spominjal: »Takoj po Novem letu 1940 sem prve dni januarja delal zadnji delni izpit iz moje diplomske predmetne skupine na univerzi v Ljubljani. Tedaj sem že služboval na samoupravni višji gimnaziji v Murski Soboti od 1. oktobra 1929 dalje kot od murskosoboške občine nastavljeni in plačani suplent na gimnaziji s privoljenjem banske uprave v Ljubljani. Med izpitom me je poiskal agent policije na univerzi s pozivom, naj se oglasim na policiji. Zglasil sem se in povedal, da sem zaposlen na murskosoboški gimnaziji in to, da moram takoj nazaj v službo. Zadovoljili so se s to izjavo. Medtem sem seveda zvedel za preiskavo v zvezi z zapleno »Knjige drugova«. Še isto popoldne sem odpotoval nazaj v M. S., vendar premočeval doma pri materi in tam odstranil nekaj za takratni režim kritične literature (npr. nekaj številčk časopisa Balkanska federacija, prevod nekega Stalino-vega referata), ki sem jo imel med svojo literaturo in rokopisi. Ko sem se drugi dan vrnil v M. S., sem zvedel, da sem prejšnji dan imel hišno preiskavo na stanovanju, bila pa je brez uspeha, ker sem v Soboti imel samo nekaj za pouk potrebnih stvari. Ko sem se zglasil na šoli, mi je ravnatelj povedal, da sem imel preiskavo tudi na domu v Gotovljah. Pozneje sem zvedel, da je to bila resnična vest, le da sem to preiskavo tam prehitel za en večer. Ravnateljeva izjava o preiskavi doma mi je zbudila sum, da je ravnatelj o preiskavi vedel nekaj več kot bi človek pričakoval. To je domneval tudi Vinko Košak, ki je bil tudi profesor samoupravne gimnazije v M. S., in ki je doživel enako policijsko preiskavo. Dva ali tri dni pozneje sem bil poklican na okrajno glavarstvo na zaslihanje k tamkajšnjemu okrajnemu načelniku, to pa ni bilo posebej obtežljivo. Kmalu nato sva s Košakom istočasno dobila odlok banske uprave iz Ljubljane, da ne moreva več poučevati na soboški gimnaziji zaradi suma komunizma po 1. členu zakona o zaščiti države. Bila sva takoj iz službe odpuščena in še ta dan sva odpotovala domov. Na železniški postaji se je poslovil od naju skoraj ves profesorski zbor.«9

Izjava Franceta Oniča dopušča domnevo, da so bili tisti slovenski sodelavci »Knjige drugova«, ki so jih v policijskih preiskavah prvega dne izpustili, o njih obveščeni in da so se pred njo še pravočasno zavarovali tako, da so ves obremenilni material pravočasno odstranili iz svojih stanovanj. Tako si moremo razlagati dejstvo tudi po tem, da niso dobili ničesar obremenilnega pri Vinku Košaku, zlasti ker nam je njegova napredna aktivnost v tem obdobju znana.

Nadaljevanje

Matevž Hace

Partizanski dopust

Bilo je avgusta 1943. Tomšičeva brigada se je premaknila z Dolenjskega na Notranjsko. Tiste čase sem bil pomočnik komisarja Tomšičeve prve udarne slovenske brigade, medtem ko je bil komisar brigade Stane Dobovičnik-Krt, montanist, ki je po lastni zmoti padel konec marca 1944. nad Topolščico na Štajerskem.

»Ko že gremo na Notranjsko, bi lahko dobil dva ali tri dni dopusta, da bi se na Zgornjih Poljanah dobil z domačimi aktivisti. Po možnosti pa tudi s sestro Vero, ki je sekretarka SKOJ za Notranjsko okrožje.«

Stane Dobovičnik je dejal, da on ne more dati dopusta, pač pa ga lahko dá samo komandant Rado Pehaček. Takoj sem vprašal Pehačka, in mu tudi pojasnil, čemu po polletni odsotnosti z Notranjske rabim dopust. Takoj mi je odobril tri dni dopusta. Preživel sem ga na požganih Gornjih Poljanah, v vasi, ki so jo požgali dvakrat Italijani, leta 1942 in 1943. Ostala je samo cerkev svetega Andreja, zidana na skali nad Poljanami. Naj omenim še to, da so Italijani avgusta 1942 požgali gorsko vasico Babno polje, ki je štela dvanajst hiš, dvajset skednjev, hlevov, kozolcev in nekaj čebelnjakov. Pustili so samo lepo, zidano štiristoletno cerkev svetega Antona. Ko sem kasneje vprašal ujetega italijanskega oficirja, ki je sodeloval pri požigu Babne police, kako to, da so cerkvi prizanesli, mi je ves tresoč se odgovoril: »Moja enota je požgala vas po nalogu polkovnika, komandanta polka. Italijani smo verni ljudje in načeloma ne požigamo cerkva. V Rimu imamo papeža to je poglavarja vseh katoličanov na vsem vesoljnem svetu.« Pri sebi je imel fotoaparat in slike goreče Babne police in Gornjih Poljan. Odvzeli smo mu slike in fotoaparat.

To se je zgodilo ob kapitulaciji Italije med Ribnico in Kočevjem. Ker je slikal goreči gorski vasici, mu je moj kurir pritisnil dve krepki klobuti in lakaste škornje je moral sezuti. Škornje smo dali neki partizanki, ki je imela zanje pravnje noge. Italijanske ujetnike, vojake, podoficirje in oficirje smo morali po nalogu Glavnega štaba Slovenije izpustiti, da so šli lepo domov v sončno Italijo. Hrvaški partizani so bili bolj dosledni kot mi, saj sem videl pri Ilirski Bistrici dolgo kolono italijanskih vojakov in oficirjev, ki so bili oblečeni v raztrgane cape in bosi. Prihajali so iz hrvaške dežele. Mi smo zajeli četrtega julija 1943 na Bojancih v Beli Krajini petintrideset vojakov in oficirjev. Izpustili smo jih. Samo čevlje, orožje, strelivo in obleko so nam morali pustiti. V Dragatuš so šli bosi in v spodnjem perilu. S seboj

so nosili ranjence. Bili so veseli, da smo jih izpustili žive. Vpili so: »Buoni partigiani, buoni!«

Ko sem dobil tridnevni dopust sem se ustavil pri cerkvi svetega Andreja na Gornjih Poljanah. V cerkveni senci sem dobil Franca Levca, rajonskega sekretarja za Loško dolino. Pripovedoval je, kako je težavno delati na terenu. »Ja, to je dobro, da ste se z brigado vrnili na Notranjsko, kaj bi se vse štiri slovenske brigade drenjale po vinski dolenski deželi.« Povedal je, kako so predrzni domači belogardisti, kako oblezejo vse znane okoliške gozdove, ko iščejo domače aktiviste. Seveda jim je zrastel greben, ker vedo, da že več mesecev ni nobene brigade na Notranjskem. Zadnjič smo jo v Črnem vrhu komaj odnesli. Požgali so nam koč. Pa se vojskuj z osemdesetimi belogardisti! Naš rajon ima samo tri puške, štiri ženske so pa brez pušk. Sedaj, dokler bo vaša Tomšičeva brigada na Notranjskem, se bodo belčki tiščali v postojankah. No, mi smo pa srečno ušli.«

»France Mlakar je čepel skrit za neko smreko in je preštel vse belogardiste. Dosti jih je poznal. Požgali so tudi koč, v kateri je delala tehnika. No, Štefan je previden in je dal ob pravem času narediti za tehniko dve koči. Tehniko vodi Štefan. Po dolini so se bahali belčki, češ sedaj bo Lahnetov France s svojo skupino tiskal letake kar pod hojami. Na tehniki imajo nekega učnega Ljubljancana, ki vedno vidi strahove. Ime mu je Božo. No, druga tehnika je pa na takem mestu, da Štefan nobenega popotujočega aktivista ali funkcionarja ne pusti zraven. Samo France Popit ima dostop. Štefan samo njemu zaupa. Kadar hoče pride na tehniko. Ja, ja,« je nadaljeval Levec, »s Štefanom sva petnajst let delala na žagi v Markovcu. Oba sva bila odbornika v Zvezi lesnih delavcev.

Da bi videl, kako je bil jezen Janez Hribar, komisar Šercerjeve brigade, ko mu je Štefan dejal, da ga bo lahko sprejel na javki vrh Knežkega vrha pri podrti smreki in da na tehniko ne bo imel dostopa.

»Ja, ja, kaj je Jokl več kot jaz, ki sem eden prvih komunistov na Notranjskem? Komisar celi hrabri Šercerjevi brigadi. Jokl ima pa samo par desetih terencev in tri, štiri tehnike pod seboj.«

Štefan pa Janezu ni ostal dolžan. Rekel mu je: »Janez, tebe mora v vsem poslušati Šercerjeva brigada. Tam jaz nimam besede. Na tehniki sem pa jaz go-spodar. Za tehniko jaz odgovarjam. Eno so nam že požgali. Krščenduš, te ne bodo!«

No, pa je Janez uvidel, da res ne more biti tehnika zbirališče raznih funkcionarjev.

»Ali se je res Živko-Pomudov Franci ustrelil?«

»Res se je,« je odvrnil Levec. »Vedno ga je bolela noga. Preden je šel leta 1942 v partizane, ga je očim silil, naj bi šel k beli gardi. Franci mu je pa zabrusil: ‚Kar ti pojdi tja, ker si norec.‘ Živko je delal na Štefanovi tehniki. Tipkati je znal. Tega se je naučil pred vojno na trgovski šoli v Ljubljani. Napadli so jih belogardisti. Bil je globok sneg. Živko je pešal. Ko so počivali, je šel za neko drevo in se ustrelil. Škoda ga je bilo. Bil je dober in delaven tovariš. Njegov očim je šel pa k beli gardi. V Pudobu je v postojanki belih. Zaklel se je, da če dobi v roke Francita, da ga bo lastnoročno ustrelil. Francitova mati je poslala po terencih sporočilo, da zaenkrat ne sme priti domov, ker da mu očim, Rajdkov Janez, grozi s smrtjo. Ja, tudi Janez bo enkrat dobil plačilo za to, ker preganja ljudi. Mati je navezana na svojega sina iz prvega zakona. Rajdkov Janez, ki jo je pa kot vdovec vzel, je navezan na svojo hčer Ivano, ki je iz prvega zakona. No, pa je tudi Ivana v Šercerjevi brigadi. O svoji hčeri Ivani nikdar ne reče nič žalega. Samo pokojnega Francita ni mogel videti. Božji mlini meljejo počasi, tako pravi slovenski pregovor,« je sklenil svojo pripoved rajonski sekretar France Levec, ki si je nadel partizansko ime Bogo.

»Vidiš, kakšna je sedaj Ulaka, ko so posekane vse lipe? Tako so se maščevali lansko leto. Belogardisti so posekali vse lipe. Stopetdeset lipovih debel. Vsaka lipa je imela več kot kubik. Nekatere celo po dva do tri. Dedi in pradedi so varčevali lipe. Imeli so jih za listnik. Stopetdeset korakov nad hišo so vsako jesen nagrabili do stošestdeset košev listja. Vse lipe sem s premerko izmeril avgusta 1940. Pokojni oče jih je javno preklinjal, ko so sekali lipe. Vpil je: »Kakor hudčič lipe jemlje, tako bo tudi belo gardo.«

»Ja, ja« je dejal Levec, »tvoj oče je imel častno stražo okrog hiše, ko je umrl. Petdeset belogardistov ga je stražilo dva dni in eno noč. Tebe so čakali. Mislili so si, da boš prišel obiskat očeta, preden ga bodo pokopali na pokopališču pri Šent Martinu. No, ni te bilo, ker si bil na Dolenjskem. Slišal sem, da je dejal sosed Turk: »Ja, fantje, pa je zaslužil Matevž, da mu držite »stražo«, saj vas je zaradi sina, ki je nekaj višjega v partizanih, kar naprej preklinjal: »Ta nas je vsaj javno klel. Drugi so slabši, ki nas preklinjajo skrivaj in opravljajo nas, Kristusove vojščake,« mu je odvrnil poveljnik belih, nek Ljubljčan.

»Tako obvestilo smo dobili od naše obveščevalne terenske službe,« je dejal Levec, vstal in se poslovil. »Obišči nas v Petelinjeku. Kadar dež preveč pada, se zatečemo kar v cerkev. Menda ne bo hud sveti Andrej,« se je še pošalil.

Od Pudoba do Starega trga so se počasi pomikali italijanski kamioni. Naštel sem jih štiriindvajset. Bili so polni vojaštva. Gotovo so že zvedeli, da se na Bloški planoti nahaja Tomšičeva brigada. In starotrška postojanka je ograjena, kakor tudi belogardistične postojanke.

Vsa dolina se je kopala v avgustovski vročini. Vse štiri parne žage so mirno in nemo stale, žage, katere so ustavili domači partizani in aktivisti maja 1942. Koliko žag stoji tako v slovenski deželi, sem si mislil. V Loški dolini so stale štiri parne žage. V Loškem potoku pa ena. In to najstarejša žaga na Slovenskem.

Iz rajona je prišel Aljoša-Tone Šraj, ali kakor smo mu rekli pred vojno — Tajnikov Tone. Njegov oče je bil trideset let občinski tajnik v Novi vasi na Bloški planoti. Leta 1941 sva skupaj delala v rajonskem komiteju za Loško dolino in večji del Bloške planote. Poznal sem ga od leta 1929, ko sem bil izvoljen za knjižničarja delavske knjižnice v Loški dolini. V jesenski, zimski in pomladanski sezoni je bil reden obiskovalec knjižnice. Dosti je bral. Bil je eden najbolj načitanih ljudi na Bloški planoti. Komisar bataljona je bil že leta 1942. Bil je hraber, sposoben in iznajdljivi bataljonski komisar. Prijatelja sva bila od leta 1929, ko sva se spoznala. Bil je tudi zelo družaben človek. Veliko bloških fantov je maja meseca potegnil v partizane. Kjer je bil Aljoša-Šrajeve Tone, je bilo tudi veselje. Ustanovil je na Blokah tudi pevski zbor. V njegovem bataljonu nisi videl resnih in mrkih borcev. Takoj je poiskal pevce. Vsak dan smo prepevali v četi, kjer je komisaril in z drugimi vred prepeval. Tak je bil v delu in življenju Šrajeve Tone.

»Ja, Tone, kaj pa ti delaš tukaj. Saj si šel lansko leto na Primorsko. Kaj te je prineslo sem?«

Aljoša se je držal silno žalostno. Takega nisem še nikdar videl.

»Veš Matevž, ti moj stari prijatelj, takoj ti bom vse po pravici povedal, kako sem ušel s Primorskega. Vse to sem že pred dnevi povedal komisarju Šercerjeve brigade Janezu Hribarju. Sedaj bom pa še tebi. To je moja tovariška dolžnost, da boš tudi ti vedel, če se mi kdaj kaj zgodi.

Komandantu X. sem bil v želodcu. Dolžil me je vsega nemogočega. Da sem povezan z belogardisti, pa še kaj hujšega. Vse to se je skuhalo v njem zaradi ene same ženske. Poznaš me že od tedaj, ko si bil knjižničar, skupaj sva delala od prve-

ga leta na rajonu. Zaradi česar me je dolžil komandant X. bi me kmalu zadela kap. Jaz pa zvezo z belimi! Kakšna je človeška zloba! Zahteval sem stvarne dokaze. On pa: „Nič, vse vemo!“ Vpil je nad mano. Ne vpij, sem ga mirno zavračal. Imam še polno živih prič, kdo sem jaz. Moja preteklost in tudi sedanjost sta čisti. Imam prič kolikor hočeš. Nisem pa kriv, če je ženska bolj vnetá zame, kakor zate. Ti kar njo vprašaj. Na silo ne boš nikdar dobil nobene ženske, ne!“ sem mu zabrusil v obraz.

Neke noči je poslal dva partizana — bila sta Bločana — da me odpeljeta v bližnji gozd in tam ustrelita. Ni pa vedel komandant X, da sta ta dva partizana Bločana, katera sem jaz leta 1942 poslal v Zidanškov bataljon. Povedala sta mi, da ju je poslal, da me tiho in brez obsodbe ustrelita v gozdu. Potem pa me tam pustita ležati s pištolo v roki, da bi kazalo kot da sem se sam ustrelil. To mi je našpičil! To sta mi povedala Bločana. Rekla sta mi: „Aljoša, vstani in takoj beži na Notranjsko. Midva bova pa jutri rekla, da te nisva dobila v šotoru. Aljoša, beži, beži!“

Vstal sem, segli smo si v roke in zdaj sem že pet dni na Notranjskem. Vse to sem moral doživeti. Pa sem delal v društvu kmečkih fantov in deklet od leta 1933. Janezu Hribarju sem vse to povedal. Dejal sem mu, da sem zelo razočaran nad takim komandantom, kot je X. Rečem ti, da se ga bom bal, dokler bo trajala vojna. Napisal bom o tem pismo na Glavni štab, kot predvojni komunist bom napisal obširno pismo Centralnemu komiteju komunistične partije Slovenije. Nekateri od njih me poznajo, kot na primer Boris Zihlerl in France Popit. Vem, da mi bodo verjeli. Naj onemu komandantu povedo, da je bil v zmoti, kar zadeva mene,« je sklenil Aljoša. Solze so mu tekle po licu, ko mi je to pripovedoval. Aljoša, nekdanj tako družaben in vesel fant je kar slutil, da ne bo dolgo živel med borci. Njegove slutnje so se uresničile.

Komandant X je prišel na Notranjskem v neko občinsko pisarno kmalu po kapitulaciji Italije. Opazil je, da Aljoša nekaj piše na stroj. Poklical je kurirja, da je povabil Aljoša v avto. Na skrivnem mestu so ga ubili.

Žal mi je bilo za nedolžno ustreljenim revolucionarjem in iskrenim prijateljem.

Na Gornje Poljane so prišli domači kurirji. Imeli so kup novic o tem, kako se obnašajo belogardisti, kako strahujejo partizanske družine, da kradejo partizanskim družinam žito, obleke. Spomnil sem se, da so mi pokradli v avgustu štiri obleke, zaslužene in kupljene v Franciji. Točno sem bil obveščen, katera dva belčka sta mi pokradla obleke in srajce. Ob koncu vojne sta padla. Zato nisem bil nič jezen zaradi njune kraje. Bolj hudo mi je bilo zaradi posekanih in pokradenih lip.

Prišel je stari, znani komandir kurirske postaje France Kordiš, imenovan po hišnem imenu Hostov France. Povedal je, da niso Italijani v poletni ofenzivi leta 1942 odkrili niti ene njegove kurirske postaje.

»Veš Matevž,« je dejal, »znati je treba. Bil sem vse življenje v gozdu med drvarji, sekači, vozniki in divjimi lovci. Kaj so poznali tile italijanski vojaki naše notranjske gozdove? Prav nič jih niso poznali! Ni vse vojaški zemljevid.«

Poslušal sem ga. Znal je poročati natančno do podrobnosti. Mislil sem si: Kaj ne boš poznal naših gozdov! Rojen si na Gornjih Poljanah, ki so v gozdnatem območju. Vedno si bil v gozdu. Zato jih poznaš.

Na Poljane je prišla sestra Vera. Povedala je, da se sin Milan lepo razvija in da je kar naprej pri sosedu Turku in da kot štirileten deček že jaha sosedovega konja na vodo k potoku Obrhu. Domislil sem se, da sem tudi jaz leta 1924 kot štirileten fantiček jahal očetove konje na vodo na potok Obrh.

Zvedel sem dosti zanimivega o delu SKOJ. Tako sem preživel tridnevni dopust.

Dušan Željeznov

TIGR v letu 1940

Svoje najnovejše delo »Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji spomladi 1940« je naš avtor, znani zgodovinar dr. Tone Ferenc v uvodu takole pojasnil:

»Zato, da napišem knjigo o akcijah organizacije TIGR v Avstriji in Italiji spomladi 1940 sem se odločil takrat, ko sem v dveh inozemskih arhivih našel o tem precej arhivskega gradiva. Že ob površnem branju tega gradiva sem ugotovil velik odmev in moralni učinek teh akcij, zaskrbljenost in ukrepe nemških in italijanskih oblasti ter velik krvni davek pri storilcih in njihovih sodelavcih. To me je sililo k nadaljnjemu zbiranju gradiva in končno k oblikovanju besedila te knjige.

Že v uvodu pa moram poudariti, da sem se omejil samo na temo, ki jo označuje naslov te knjige. Sem predvsem raziskovalec zgodovine narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda in se nisem niti mogel niti hotel podati v večletno raziskovanje zgodovine organizacije TIGR. To je naloga mojih kolegov in prepričan sem, da jo bodo uspešno rešili. Vendar sem zadovoljen, da sem lahko nekaj prispeval tudi k tej zgodovini.«

In o čem nam pripoveduje Ferencov segment iz zgodovine organizacije TIGR? Organizacija TIGR v Jugoslaviji in Slovenskem Primorju pod Italijo je spomladi 1940 organizirala nekaj razstrelitvenih akcij v Avstriji in Italiji. Ukvarjala se je tudi s prenašanjem in razširjanjem protifašistične literature, predvsem letakov, z obveščevalnim delom, predvsem z zbiranjem podatkov o napravah, pomembnih za vojno, razvrstitvi nemške vojske itd. Glavno središče za organiziranje tega dela je bilo na Jese-

nicah in ga je vodil Ferdo Kravanja, deloma pa se je z organizacijo te dejavnosti ukvarjal tudi uslužbenec jugoslovanskega konzulata v Celovcu Karel Širok.

Organizacija TIGR je v Avstriji in Italiji od aprila do junija 1940 izvedla štiri razstrelitvene akcije na železnici in to tri pri Judenburgu in eno pri Trbižu. Njihov glavni namen je bil ovirati pošiljanje premoga iz Nemčije v Italijo, kateri je bil premog življenjsko potreben za vojno.

Kljub majhnemu tvarnemu učinku so bile omenjene razstrelitvene akcije vendarle do takrat največje sabotažne akcije ne samo na območju nemškega rajha, temveč tudi zasedenih pokrajin. Nemške in italijanske oblasti so prijele na desetine ljudi, ki so bili neposredno ali posredno vpleteni v razstrelitvene akcije pri Judenburgu in Trbižu. Njihov krvni davek ni bil sorazmeren tvarnemu učinku teh akcij, saj je samo zaradi njih izgubilo življenje najmanj petnajst ljudi, obsojenih na smrt pred fašističnimi sodišči.

Storilci razstrelitvenih akcij in njihovi pomagači so bili primorski in koroški Slovenci ter tudi Avstrijci. Razstrelitvene akcije, ki so bile takrat največje sabotažne akcije v nemškem rajhu in Italiji, so imele tudi velik politični odmev in to ne samo v najvišjih političnih vrhovih Berlina in Rima. Ko so nemške oblasti odkrile, da vodijo zveze sabotažne organizacije iz Avstrije na Jesenice, v Ljubljano in dalje v Beograd, so pritiskale na takratne jugoslovanske oblasti, da so nastopile proti sabotažni organizaciji na jugoslovanskem ozemlju.

»Organizacija TIGR je poleti in jeseni 1940,« pravi upravičeno avtor Tone Ferenc

v zaključkih svoje knjige, »v Jugoslaviji in Slovenskem Primorju pod Italijo utrpela zelo hude udarce. Jugoslovanske in italijanske oblasti so precej raztrgale njeno organizacijsko mrežo in ohromile njeno dejavnost. Za rešetkami fašističnih zaporov so se znašle desetine njenih članov. Zato v usodnih dneh fašistične okupacije Jugoslavije ni mogla pomeniti dejavnika, ki bi organiziral in vodil protifašistični boj.«

Najnovejše Ferencovo delo, čeprav izrazito strokovno in zgodovinsko, tudi to pot nosi vse odlike svojega avtorja: izredna dokumentiranost, velikansko in temeljito prizadevanje v iskanju in ugotavljanju novih virov po najrazličnejših tujih in doma-

čih arhivih. Dalje je prikazal dokumentirano usodo vseh pomembnejših članov te organizacije, med njimi je zlasti slikovita in zanimiva pot Ferda Kravanje, ki je padel kot partizan in kateremu je avtor upravičeno posvetil to knjigo, zadnje ure Pinka Tomažiča ter ne navsezadnje tragična usoda pisatelja Karla Široka. Delo je pisano pregledno, jasno in tudi bere se z napetim zanimanjem, kar je redkost za tovrstna dela. Zato ni nič čudnega, da je spričo že omenjenih kvalitete Ferencovo delo prejelo tudi Kajuhovo nagrado.

Ferencovo knjigo je izdala založba Borec v Ljubljani, opremila pa jo je Metka Krašovec.

Dušan Željeznov

Churchillova zasebna vojna

Nedvomno je intervencija in kontrarevolucija v ruski državljanski vojni 1918 do 1920 pri nas zgodovinsko in avtentično manj znano področje, vendar pa je založba Borec iz Ljubljane pred nedavnim izdala nadvse zanimivo in tudi branja vredno zgodovinsko delo Alexa P. Schmidta pod nevsakdanjim naslovom »Churchillova zasebna vojna«.

V uvodu h knjigi pravi avtor, da je oktobrska revolucija v Rusiji presegla cilje drugih revolucij, ki so dotlej ostali zaprti v nacionalnem okviru. Nova sovjetska država je namreč razglasila vse druge države za svoje sovražnice in klicala ljudstva teh držav na državljansko vojno. Zato je tudi ruska kontrarevolucija presegla nacionalni okvir. Protirevolucionarni tretji internacionali se je postavila sicer neproklamirana, a zato nič manj obstoječa kontrarevolucionarna internacionala. Če je o tem gibanju sploh mogoče reči, da je imelo vodjo, potem je bil ta vodja Churchill.

Zato je teza te razprave, nadaljuje naš avtor, da je bila ruska državljanska vojna v odločilni fazi od pomladi do jeseni 1919 Churchillova zasebna vojna; da ta državljanska vojna brez Churchilla v tej obliki sploh ne bi bila mogoča. S tem hočem reči: antantna intervencija, ki so jo po vojaškem odstopu Rusije iz prve svetovne vojne začeli za obnovevzhodne fronte proti centralnim silam, je po premirju novembra 1918 izgubila svoj prvotni cilj. Ruska kontrarevolucija brez 200 tisoč zavezniških intervinientov ne bi mogla živeti in bi se

bila po njihovem umiku v nekaj mesecih sesula. Ker so bili v antantnem taboru že naveličani vojne, se je zdelo, da je tak umik po zmagi na zahodni fronti mogoč in verjeten. Da so s tem umikom odlašali in so ruski kontrarevolucionarji v letu 1919 dosegli največje uspehe, je, tako trdim, treba v bistvu pripisati dejavnosti angleškega vojnega ministra Churchilla. Skušal je spravljati v sklad akcije intervenientov in ruskih kontrarevolucionarjev, intervencijo, začeto proti Nemcem, pa je obrnil proti boljševikom.

Pozneje, leta 1944 v Moskvi, je Churchill imenoval ta boj proti boljševizmu »svojo zasebno vojno z Rusijo leta 1919«.

Naš avtor se je ves čas med pisanjem svoje knjige dovolj globoko zavedal na eni strani manj raziskanega obdobja, ki ga obdeluje v svoji knjigi, na drugi strani pa je skušal z obsežnim dokumentarnim in arhivskim materialom tudi mnogo širše zaobseči ti dve intervencijski leti, v katerih so sicer Angleži s Churchillom na čelu imeli glavno vlogo v ideološkem in materialnem smislu, pri čemer pa so imeli podobne, objektivno nič manjše vloge tudi Francozi, Američani in Japonci, da ne govorimo tudi o drugih narodih, ki jih je angleška politika skušala izkoristiti za tako imenovani »cordon sanitaire« proti boljševikom in Sovjetski zvezi.

Nedvomno doslej še nihče ni tako podrobno, dokumentirano in sintetično obdelal podobe teh dveh let in pri tem uporabljal številne nove vire in odprte arhive obeh

strani, meščanske Evrope in socialistične Rusije, pri čemer je seveda veljala glavna avtorjeva pozornost Angliji, njeni politiki in Churchill u osebnost.

Na drugi strani pa je avtor prav tako zelo objektivno in delno kar s simpatijami spremljal na eni strani Leninovo politiko in Trockega vojaško strategijo in taktiko v državljanski vojni, v kateri sta si dejansko stala nasproti Churchill in Trocki. In iz besedila je jasno razvidno, da je prav kotrarevolucija postavila na noge in organizirala Rdečo armado, ki se je zdaj bolj uspešno, zdaj manj, končno pa zelo uspešno in zmagovito odigrala še kako pomembno vlogo, tako v državljanski vojni kot pri zaščiti in ohranitvi Sovjetske zveze.

Sicer pa je avtor sam najbolje označil svoje delo z besedami: »V ruski državljanski vojni je šlo za to, ali se bo proti kapitalistični družbeni ureditvi lahko uveljavila opozicija, prvič organizirana na državni

ravni. Naj bo torej ta vojna zaradi tega še tako osrednjega pomena za zgodovino našega časa pa na splošno vemo o njej tako malo. Naj bo prispevek v razpravi o hladni vojni, ki postavlja genezo spora med vzhodom in zahodom v čas pred drugo svetovno vojno in hkrati kaže notranje družbene vire antagonizma, prestavljenega na zunanje-politično področje. To delo se ne ravna ne po buržoaznem, ne po marksističnoleninističnem pogledu na dogodke. Churchillova podoba, orisana v tej knjigi, je na zahodu prav tako malo znana, kot podoba Trockega na vzhodu. Metodično skuša ta študija povezati analitično in pripovedno obliko pisanja.«

Knjigo »Churchillova zasebna vojna« je, kot smo že omenili, izdala založba Borec in s tem zanimivim zgodovinskim delom obogatila našo vednost o manj znanem obdobju intervencije in kotrarevolucije v ruski državljanski vojni 1918–1920.

Andrej Vovko

Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji spomladi 1940

Aprila in maja 1940 je prišlo v Avstriji, takrat že vključeni v nemški Reich, v bližini Judenburga do sabotaž železniških tirrov. Podobno dejanje se je ponovilo na italijanskem ozemlju v bližini Trbiža junija istega leta. Bil je to čas, ko se je Italija še skrivala za oznako »nevojskujoča se država«, v resnici pa se je z nemško pomočjo pripravljala na vojno. Pri teh pripravah so bile posebno pomembne železniške povezave med obema osnima partnerjema. Sabotiranje teh zvez bi tako imelo velik pomen za oviranje italijanskih vojnih priprav.

Sabotaže sicer niso povzročile kake posebne škode, zato pa je bil toliko večji njihov psihološki učinek, ki so ga povzročile v nemški pa tudi italijanski tajni službi. Ti dve, še zlasti nemška, sta se z veliko vnelo vrgli na odkrivanje storilcev. Pri tem sta uporabili zelo prefinjene metode, med drugim vrinjene provokatorje. V sorazmerno kratkem času so odkrili storilce in osebe, ki so stale za njimi. Storitci so bili napredno usmerjeni slovenski in nemški profitašisti, za njimi pa je stala primorska narodnorevolucionarna organizacija TIGR.

Glavni organizator sabotaž, ki so bile v tem času še povsem izjemni dogodki, je bil Ferdo Kravanja, kasnejši znani partizanski poveljnik Peter Skalar.

Nemška tajna služba je tipalke svoje preiskave usmerila tudi v takrat še nevtralnemu kraljevino Jugoslavijo in ugotovila, da so bili organizatorji sabotaž povezani s češkimi in poljskimi protinacističnimi emigranti, z britansko tajno službo in z delom jugoslovanske tajne službe, še zlasti s fiktivnim »gospodarskim podjetjem« »Ujka d.d.«, v katerem je igral vidno vlogo primorski emigrant Tone Batagelj.

V primerjavi s škodo, ki so jo povzročile, so sabotaže terjale zelo velik krvni davek med njihovimi izvajalci in organizatorji. Na pritisk nemških oblasti so morali ukiniti celo »Ujko d.d.«, kar je še en dokaz vmešavanja te države v notranje zadeve kraljevine Jugoslavije.

To dosedaj še skoraj neznano zgodovinsko epizodo nam razkriva v svoji knjigi Tone Ferenc, zelo dober poznavalec arhivov za dogodke iz druge svetovne vojne. Uporablja predvsem nemške in italijanske vire,

kot tudi pričevanja britanskih tajnih služb še bolj izpopolniti sliko teh dogodkov.

Prikazu dogodkov dodaja avtor tudi pregled nadaljnjega življenja in delovanja akterjev teh sabotaž, prav tako pa velja opozoriti tudi na prvič objavljen celoten tekst sicer že znanega dokumenta o formiranju neke vrste »pete kolone« med pripadniki manjšin v Julijski krajini in primorskimi emigranti v stari Jugoslaviji.

Mogoče bi si kdo ob tem delu zaželel podrobnejšega prikaza delovanje organizacije TIGR (ki so jo njeni pripadniki imenovali preprosto »organizacija«), vendar pa

avtor v uvodu jasno naglašja, da se ni mogel niti hotel podati v take raziskave, ki bi gotovo trajale več let. »To je naloga mojih kolegov«, pravi »in prepričan sem, da jo bodo uspešno rešili.« Verjetno pa bi kratek pregled delovanja te organizacije na podlagi dosedaj znanih podatkov dal delu še dodatno težo.

Ce torej delo ovrednotimo glede na to, kar dejansko je, potem je izčrpen in natančen prikaz nekih dramatičnih dogodkov, ki potrjujejo misel, da je resnica lahko razburljivejša in bolj napeta od proizvodov še tako razgrete domišljije.

Črtomir Šinkovec

Marc Hillel: Arhivi upanja

Verjetno bo marsikateri bralec iz naših krajev vzel z zanimanjem v roki knjigo Arhivi upanja, ki je nedavno izšla pri Založbi Borec. V roki jo bodo še z večjo radovednostjo vzeli vsi tisti, ki so tako ali drugače doživljali strahote nemških zaporov in koncentracijskih taborišč, kajti v knjigi pod tem naslovom je govor o Mednarodni službi za poizvedbe in raziskave (SIR — Service d'Informations et Recherches) v zahodnonemškem mestu Arolsen.

Ta služba je nastala ob koncu druge svetovne vojne po sporazumu zavezniških oblasti, ki so zasedle premagano Nemčijo. Za sedež si je izbrala mesto Arolsen — zato, ker ga po izrednem naključju zavezniško letalstvo ni bilo zbombardiralo in je bilo nekako v središču štirih razmejitenih okupacijskih con.

Pisatelja Arhivov upanja slovenski bralci že poznajo po dokumentiranem in dobrem pisanju. Pri založbi Borec je namreč že lani izšla njegova knjiga z imenom V imenu rase, kjer je avtor zanimivo s karakterističnimi primeri in natančnimi statističnimi podatki podal zanimivo snov o rasni politiki v nacistični Nemčiji. Prav

tako natančen je avtor v arhivih upanja, kjer se skrivajo sledovi in dokazi o 14 milijonih življenj, ki jih je kruti nacizem ali uničil ali jim zapustil neizbrisljive, nepopravljive posledice. Uslužbenci SIR so jih iskali in našli s pomočjo 46 milijonov kartotečnih listov, vendar še in še iščejo ter najdejo marsikaj, kar so nekateri domnevali, da je popolnoma izgubljeno.

Na Mednarodno službo za poizvedbe in raziskave se obračajo tudi tisti, na katerih so nacisti v taboriščih in zaporih izvajali preiskave in bi radi dobili za to odškodnino. Nemško ministrstvo za finance upošteva namreč ob reševanju odškodninskih zahtev le strogo formalne dokaze. Ti dokazi so v arhivih in jih je treba poiskati. Prizadeti se obrnejo na SIR v Arolsen. Veliko, zelo veliko je namreč tistih, ki so še zmeraj potrebni pomoči, čeprav je od takrat minilo že več kot trideset let.

Kje je pravzaprav Arolsen, saj bo knjiga tudi marsikateremu slovenskemu internancu zbudila upanje. To mestece je v Zahodni Nemčiji, v pokrajini Waldeck. Knjigo, ki jo je prevedel F. Šušteršič, opremila pa C. Štepančič, je vredno prebrati!

Črtomir Šinkovec

Vodnik po partizanskih poteh

Vodnik po partizanskih poteh, knjiga, ki je po večletnih pripravah nedavno izšla pri založbi Borec, je vsekakor potrebna,

saj bo koristno služila vsem, ki radi obiskujejo partizanske kraje in se hkrati želijo poučiti z natančnimi zgodovinskimi po-

datki o naši narodnoosvobodilni polpreteklosti. Še posebej bo Vodnik dobrodošel priročnik učiteljem, ki pripravljajo šolske izlete v razne kraje naše domovine.

Vodnik je obsežna knjiga in jo je pripravljala vrsta ljudi, saj zajema celotno Slovenijo. V njej so sodelovali zgodovinarji in krajevni poznavalci zgodovinskih dogodkov. Kar 28 sodelavcev je sodelovalo pri zapisovanju obeležij in partizanskih poti. Gradivo je uredil uredniški odbor, ki so ga tvorili: Albert Jakopič (glavni urednik), Slava Mihevc, Drago Novak, Stane Terčak, Zorka Tribušon, Matija Žganjar in

lektorica Blanka Husu. Svoj prispevek so dali tudi recenzenti in sicer Vlado Krivic za Ljubljano, Ivan Križnar za Gorenjsko, Radko Polič za Dolenjsko z Belo krajino in Notranjsko, Jože Primožič za Primorsko in dr. Milan Ževart za Stajersko in Koroško.

Ker knjiga zajema celotno Slovenijo, je temu primerno tudi obsežna in draga, čeprav je izdatna družbena pomoč, ceno dokaj omilila. Važno pa je, da je delo temeljito in namenjeno predvsem šolam in tistim, ki se še posebej zanimajo za našo polpreteklo zgodovino.

Bibliografija

V oceno smo prejeli

Heinz G. KONSALIK: *V omami LSD*. Roman o nevarnosti mamil. Prevedla Klara in Jože Hočevnar. Medzaložniška zbirka Žepna knjiga. Opremil Cveto Jeraša. Izdala Založba Lipa. Ljubljana 1978.

Oskar VON WERTHEIMER: Kleopatra. Kraljica, ljubimka, pustolovka. Prevedel Dušan Ramšek. Opremil Cveto Jeraša. Medzaložniška zbirka Žepna knjiga. Založila Cankarjeva založba. Ljubljana 1978.

Dr. Marijan in Tea KOŠIČEK: *Ljubezen, spolnost, sreča*. Prevedla Sonja Tihole. Opremil Cveto Jeraša. Medzaložniška zbirka Žepna knjiga. Ljubljana 1978.

Milan SATTLER: *Bitka na Neretvi*. Opremil Cveto Jeraša. Medzaložniška zbirka Žepna knjiga. Založila Cankarjeva založba. Ljubljana 1978.

Ivo ZORMAN: *Draga moja Iza*. Opremil Cveto Jeraša. Medzaložniška zbirka Žepna

knjiga. Izdala Založba Borec. Ljubljana 1978.

Boris PRIKRIL: *Pekel na Pacifiku*. Prevedel Božo Borštnik. Opremil Cveto Jeraša. Izdala Državna založba Slovenije. Medzaložniška zbirka Žepna knjiga. Ljubljana 1978.

George LUCAS: *Vojna zvezd*. Znanstvena fantastika. Prevedel Boris Grabnar. Opremil Cveto Jeraša. Založila Tehnična založba Slovenije. Medzaložniška zbirka Žepna knjiga. Ljubljana 1978.

Truman CAPOTE: *Zajtrk pri Tiffanyju*. Prevedla Maila Golob. Opremil Cveto Jeraša. Medzaložniška zbirka Žepna knjiga. Izdala Mladinska knjiga. Ljubljana 1978.

Erich SEGAL: *Ljubezenska zgodba*. Prevedla Peter Strojnik in Gitica Jakopin. Opremil Cveto Jeraša. Založila Mladinska knjiga. Medzaložniška zbirka Žepna knjiga. Ljubljana 1978.